

SIVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Ana Bilim Dalı

**SOFYA'NIN BİR YILI: (1721-1722 TARİHLİ)
312-1 NUMARALI ŞERİYYE SİCİLLİNE
GÖRE SOFYA'DA YAŞAM**

Yüksek Lisans Tezi

Sema YILDIRIM

Sivas

Temmuz 2019

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Ana Bilim Dalı

**SOFYA'NIN BİR YILI: (1721-1722 TARİHLİ)
312-1 NUMARALI ŞERİYYE SİCİLLİNE
GÖRE SOFYA'DA YAŞAM**

Yüksek Lisans Tezi

Sema YILDIRIM

Tez Danışmanı:

DOÇ.DR. ZAFER KARADEMİR

Sivas

Temmuz 2019

KABUL VE ONAY

Üniversite: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Enstitü: Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ana Bilim Dalı: Tarih Ana Bilim Dalı

Tezin Başlığı: Sofya'nın Bir Yılı (1721-1722 Tarihli) 312-1 Numaralı Şer'iyeye Sicilline Göre Sofya'da Yaşam

Savunma Tarihi: 31.07.2019

Danışmanı: Doç. Dr. Zafer Karademir

	Unvanı - Adı Soyadı	İmza
Jüri Başkanı	:Doç. Dr. Zafer Karademir(Danışman)	
Üye	:Doç. Dr. Ahmet Yüksel	
Üye:	:Prof. Dr. Alpaslan Demir	
Oy Birliği	☒	
Oy Çokluğu	☐	

Sema YILDIRIM tarafından hazırlanan Sofya'nın Bir Yılı (1721-1722 Tarihli) 312-1 Numaralı Şer'iyeye Sicilline Göre Sofya'da Yaşam başlıklı tez, kabul edilmiştir./.../.....

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL
Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dâhil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

İmza

Sema YILDIRIM

Rahmetli dedem Ömer Soysal'ın

Aziz Hatırasına...

ÖNSÖZ

Bir devletin tarihini anlayabilmek ve yeni çıkarımlar elde edebilmek için o devletin sosyal yapısına odaklanmak gerekmektedir. Yani o toplumun en küçük yapı taşı olan aile başta olmak üzere aile ile ilgili tüm bilgilere iyi çalışmak gerekmektedir. Aile bir ağacın kökü, toplum ve düzeni ise ağacın gövdesi olarak düşünülebilir. Bu anlamda ağacın kökü ne kadar güçlü olur ise gövdesinin de o kadar güçlü olacağı ortadadır. Tüm bunlar hasebiyle aile ve aile içinde yaşanan tüm olaylara oldukça önem verilmiş bulunmaktadır. Toplumunun temel yapı birimi olan ailenin dağılma sürecinin aydınlatılması için de, Osmanlı mahkemelerinde tutulan kayıtları kapsayan şer'iyeye sicilleri en önemli kaynaklar arasında yer alır. Zira o dönemde halk, mahkemelere sadece aralarında meydana gelen anlaşmazlıkların çözümü için gitmiyordu. Bilakis basit bir vekil tayin etme işleminden kefalete, alım-satımdan kiralamaya, evlilikten boşanmaya kadar toplumda cereyan eden hemen tüm günlük hadiseler için mahkemeye başvuruyordu. Bu nedenle de şer'iyeye sicilleri o dönemdeki toplumun aynası konumundadır.

Şer'iyeye sicilleri Osmanlı Devleti'nin on beşinci asrın ikinci yarısından yıkılışa kadar geçen dönemine ait; sosyal, siyasi, ekonomik, hukuki vb. alanlarda aydınlatıcı bilgiler ihtiva etmektedir. İncelediğimiz defter Sofya 312-1 Numaralı Sofya Şer'iyeye Sicili Hicri (M. 1721-1722) tarihleri arasını kapsamaktadır. Transkripsiyonu yapılmış olan hükümler tezin içerisinde örneklerle beraber kullanılmıştır. Amacımız Osmanlı Devletinin bu döneminde Sofya'nın sosyal ve ekonomik hayatı ortaya koymaktır.

Bu tez çalışmasının en başından beri bilgi ve deneyim konusunda yardımın esirgemeyen ve büyük bir sabırla yol gösteren değerli hocam ve danışmanım Doç. Dr. Zafer Karademir'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca her zaman yanımda olan kıymetli aileme ve bugüne kadar emeği geçmiş bulunan tüm hocalarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Sema Yıldırım

SİVAS- 2019

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	iv
TABLOLAR LİSTESİ	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	ix
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	3
MEKÂN BAKIMINDAN SOFYA	3
1.SOFYANIN TARİHSEL GELİŞİMİ	3
1.2. Sofya'nın Coğrafyası ve Sofya Adının Kaynakçası.....	3
1.3. Osmanlı Öncesi Sofya	3
1.4. Osmanlı Sofyası	4
ZAMAN İÇERİSİNDE SOFYA	7
2. III. AHMED DÖNEMİ	7
3.OSMANLI HUKUK SİSTEMİ VE OSMANLI ŞERİYE SİCİLLERİ	10
3.1. Osmanlı Hukuk Sistemi.....	10
3.1.1. Şer'i Mahkemeler ve Vazifeleri.....	11
3.1.1.1.Şeri Mahkemelerde Görevliler	13
3.1.1.1.1.Kadı	13
3.1.2. Mahkemede Bulunan Diğer Görevliler.....	15
3.1.2.1.Naip	15
3.1.2.2.Kassam	15
3.1.2.3.Muhzır	16
3.1.2.4. Mübaşir	16
3.1.2.5.Baş Kâtip ve Kâtipler	16
3.1.2.6.Müfti.....	17
3.1.2.7.Subaşı	17
3.1.2.8.Çavuş.....	17
3.1.2.9.Kethüda	18
3.1.2.10. Hademe	18

3.1.2.11.Şuhûdu'l-Hâl	18
3.2.Osmanlı Şer'îye Sicilleri	18
3.2.1.Şer'îye Sicillerindeki Belge Çeşitleri	19
3.2.1.1. Kadılar Tarafından Ele Alınan Belgeler	20
3.2.1.1.1. Berat	20
3.2.1.1.2.Buyruldu	21
3.2.1.1.3.Ferman	21
3.2.1.1.4.Hüccet	23
3.2.1.1.5. İlam	25
3.2.1.1.6.Tereke	26
3.2.1.1.7. Vakfiye	28
3.2.1.1.8.Maruz	29
İKİNCİ BÖLÜM	30
2. BÖLÜM SOFYA ŞEHRİ 312-1 NUMARALI ŞER'İYYE SİCİL DEFTERİ'NİN DEĞERLENDİRİLMESİ	30
2.1. 312-1.Numaralı Defterin Şekil Bakımından Değerlendirilmesi.....	30
2.1.1. Şekil, Materyal ve Yöntem	30
2.1.2.Konuya İlişkin Kaynaklar Ve Yapılan Çalışmalar	31
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	36
3.1. 312-1 Numaralı Şerîyye Siciline Göre Sofya'da Ekonomik Yaşam	36
3.2. Alım- Satım İşlemleri	36
3.2.1.Ev Alım Satımı	37
3.2.2. Bağ ve Arsa ve Değirmen Satış İşlemleri	41
3.2.3. Dükkân Satış İşlemleri	43
3.2.4. Miras ve Hibe İle İlgili İşlemler	46
3.2.5. Alacak- Verecek ile İlgili İşlemler.....	50
3.3.Sofya'da Mali Yapı	53
3.3.1. Vergiler	54
3.3.1.1.Avarız	55
3.3.1.2. Ağnam ve Celebkeşân Bedeli	56
3.3.1.3. Cizye	59
3.3.1.4. İspence.....	60

3.3.1.5. Sofya’da Vergi Toplamada Yaşanan Sıkıntılar.....	61
3.3.2. Masraf Defterleri.....	62
3.3.3. Zahire Defterleri	66
3.3.4. Maliye İle İlgili Diğer İşlemler	73
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	81
4.1. 312-1. Numaralı Defter Verilerine Göre Sofya’da Sosyal Yapı	81
4.1.1. Sofya’da Tespit Edilen Mahalleler	81
4.1.2. Sofya’da Sosyal Durum	83
4.1.3.Sofya’da Kullanılan Unvanlar	85
4.1.4.Sofya’da Tespit EdilenMeslekler.....	86
4.2.Aile Müessesesi Ve Evlilik	87
4.2.1.Boşanma.....	88
4.2.1.1. Boşanma Sebepleri.....	89
4.2.1.2. Boşanma Çeşitleri	90
4.2.1.3. Nafaka	92
4.2.2. Vasi Tayini İşlemleri	93
4.2.3. Adli Vakalar İle İlgili İşlemler.....	95
4.2.3.1. Katl İle İlgili İşlemler.....	95
4.2.3.2. Haydutluk İle İlgili İşlemler.....	98
4.2.3.3. Hırsızlık İle İlgili Vakalar	101
SONUÇ.....	105
KAYNAKÇA	107
EKLER.....	115
EK-1: Sofya 312-1/33 Abdurrahman Ağa’nın hüccetidir	115
ÖZ GEÇMİŞ.....	117

KISALTMALAR

Age	: Adı Geçen Eser
AÜDTCF	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
Bkz	: Bakınız
C	: Cilt
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
H	: Hicri
M	: Miladi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
S.	: Sayı
s	: Sayfa
ŞŞS, 1-2	: Sofya Şer'iyye Sicili No: 1 Belge 2
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TDAV	: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
v.s	: Vesair
v. b	: Ve benzeri
Yay	: Yayın
Y. y.	: Yüzyıl

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Osmanlı Diplomatikasında Hücet Belge Türünün Çeşitleri	24
Tablo 2: İlam Belgelerine Konu Olan Meseleler	26
Tablo 3: Sofya’da Ev Satışında Bulunan Kişilerin Sosyal Statülerine Göre Dağılımı	39
Tablo 4: Defterde Geçen Satışı Gerçekleşmiş Dükkânlar.....	44
Tablo 5: Dükkân Alan Kişilerin Sosyal Statüleri.....	45
Tablo 6: Miras Alışverişinde Bulunan Kişiler, Sosyal Statüleri ve Satış Fiyatları ...	47
Tablo 7: Defterde Adı Geçen Borç Alan- Veren Kişilerin İsimleri ve Borç Miktarları	50
Tablo 8: Borç Alışverişinde Bulunan Kişilerin Unvanları.....	51
Tablo 9: Defterde Yer Alan Celebkeşân Bedel Defterinin Mahallelere Taksimi (Çoktan Aza Doğru Sıralanmıştır).....	58
Tablo 10: Defterde Yer Alan Masraflar ve Ödenen Ücretler.....	64
Tablo 11: Defterde Yer Alan Masraf Defterinde Bulunan Görevli İsimleri ve Topladıkları Miktar	65
Tablo 12: Defterde Yer Alan 25 Rebî’ül-evvel 1134 tarihli Zahire Masrafları	67
Tablo 13: 25 Rebî’ül-evvel 1134 tarihli Zahire Defterinde Yer Alanlar ve Miktarları	68
Tablo 14: Kethüda Bey’e Verilecek Zahire Kaydı.....	68
Tablo 15: Müşîr Ağa’ya Verilecek Zahîre Kaydı	68
Tablo 16: Eyvan Efendisi’ne Verilecek Zahîre Kaydı	69
Tablo 17: Kapucular Kethüdâsına Verilecek Zahîre Kaydı	69
Tablo 18: Çavuşlu Kethüdasına Verilecek Zahîre Kaydı.....	69
Tablo 19: Zahire Defterinde Yer Alan Ürünler ve Ölçüleri	70
Tablo 20: Her Konakta Verilecek Avâyidler	71
Tablo 21: Paşa’ya Halkalu Menziline Verilen Zahire Kaydı.....	72
Tablo 22: Taş Masrafının Hanelere Dağılımı	73
Tablo23: Mahallelere Göre Taş Masrafının Dağılımı.....	75
Tablo24: Taş Taşıyan Araba Sayısı	76
Tablo 25: Tamir İçin Toplanan Malzemelerin Sayıları ve Dağılımı.....	77
Tablo 26: 1721-1722 Yılları Arasında Sofya’da Bulunan Mahalleler	82
Tablo 27: 1721 1722 Yılları Arasında Sofya’da Bulunan Köyler	83
Tablo 28: 1721-1722 Yılları Arasında Sofya’daki Hanlar ve Çarşılar	83
Tablo 29: Defterde Geçen Müslim Kadın İsimleri	84

Tablo30: Defterde Geçen Müslim Erkek İsimleri.....	84
Tablo 31: Defterde Geçen Gayr-ı Müslim Kadın İsimleri	85
Tablo 32: Defterde Geçen Gayr-ı Müslim Erkekler.....	85
Tablo 33: 1721-1722 Yılları Arasında Sofya'daki Unvan ve Lakaplar	86
Tablo 34: 1721-1722 Yılları Arasında Sofya'daki Meslek İsimleri	87
Tablo 35: Boşanma Şekilleri	90
Tablo 36: Nafaka Veren Kişilerin Değerlendirmesi	93
Tablo 37: Vasi Olan Kişiler ve Sosyal Statüleri	95
Tablo 38: Kuyumcu Dükkânın' da Yer Alan Eşyalar ve Miktarları	103

ÖZET

Tarih sahnesinde önemli bir yere sahip olan Osmanlı Devleti, sosyal ekonomik ve şehir hayatı konusunda bilgiler sunan çok sayıda arşiv belgesi bırakmıştır. Osmanlı arşivi içerisinde önemli yere sahip olan Şer'iyeye Sicilleri toplum yapısının aydınlatılması açısından oldukça mühim kaynaklar arasındadır. Defterlerin yazılmış oldukları dönemleri yansıtmaları nedeniyle birinci el kaynak özelliğine sahiptirler. Defterlerin içerisinde çeşitli konuların yer almasıyla beraber konular ayrı yazılmaları suretiyle tasnif edilerek yazılmışlardır. Osmanlı devletinin en büyük miraslarından biri olan şer'iyeye sicilleri aynı zamanda Osmanlı şehir ve devlet tarihçiliğinin araştırılıp öğrenilmesinde başvurulacak en önemli arşiv kaynaklarından birisidir.

Çalıştığımız dönem 1721 – 1722 yıllarına ait 321-1 numaralı Sofya şer'iyeye sicilidir. Bu yıllar arasında Osmanlı Devletine ait konuları ve davaları içermektedir. İncelemiş olduğumuz defterde büyük oranda aile, alım- satım, nafaka, miras, vekâlet, vergi gibi iktisadi ve sosyal konuların ele alınmış bulunmasıyla beraber dönemin sosyo-ekonomik yapısı hakkında bilgi sahibi olmamıza yardımcı olmaktadır. Çalışmamızın konusu 321-1 numaralı Sofya şer'iyeye sicil defterinde değerlendirilmesinden oluşmaktadır. Bu çalışmayla özel ve genel anlamda Osmanlı tarihine ışık tutarken verilen yıllar içerisinde Sofya'nın sosyo- ekonomik durumu hakkında da kısaca bilgi vermiştir.

Çalışmanın giriş bölümünde Sofya'nın coğrafi konumu ve Sofya hakkında genel bir bilgi verilmiştir. Daha sonra ise şer'iyeye sicillerinin tanımı, muhteviyatı, kadılık kurumu, diğer görevliler hakkında bilgiler verilmiştir. Ardından bu bilgiler doğrultusunda ve 312-1 numaralı şer'iyeye sicil defterinde yer alan alım satım, miras, hırsızlık, vergi, katl gibi çeşitli konular örnekler eşliğinde değerlendirmeye alınmıştır. Son bölümde ise; defterde yer alan aile ve aile ilgili konular ve şehrin idari, dini, ekonomik ve sosyal durumu değerlendirilmiştir. Nihayetinde çalışmamız sonuç ve kaynakça ile son bulmaktadır.

Bu çalışma ile defterdeki bilgiler ışığında 18.yüzyıl başlarındaki Sofya'nın sosyal, iktisadi, ekonomik, idari, siyasi, eğitim ve kültürel durumu hakkında araştırmacılara yeni bilgiler sunmak amaçlanmıştır. Belgelerin daha iyi anlaşılması

maksadıyla konuya ilişkin tanımlayıcı bilgilendirilmeler yapılmıştır. Bu sayede belgelerin ışığında incelenen konuların daha tafsilatlı şekilde konuya açıklık getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Aile, Eşkîyalık, Kadı, Sofya, Şer'iyeye Sicili, , Osmanlı Hukuku, Vekâlet ve Vasi Tayini, Vergi.

ABSTRACT

The Ottoman Empire, which has an important role in the history scene, has left a large number of records documents providing information on social economic and urban life.

The 'Şer'iyye Registers', which have an important place in the Ottoman archives, are among the most important sources in terms of illuminating the social structure.

Since the books reflect the periods in which they were written, they have the characteristics of first hand welding. Various subjects are included in the books and the subjects are classified and written separately. One of the most important legacies of the Ottoman Empire, Şer'iyye registers, is also one of the most important archival sources for researching and learning Ottoman city and state historiography.

Our working period it belongs to the years 1721 – 1722. It is the 321-1 Sofia Şer'iyye Register. It includes the subjects and cases of Ottoman Empire between these years.

In the register we have examined substantially family, purchase, sale, alimony, inheritance, power of attorney, such as economic and social issues are discussed, as well as help us to learn about the socio-economic structure of the period. The subject of our study consists of the evaluation of the Sofia Şer'iyye Registry number 321-1. In this study, while shedding light on the history of the Ottomans in private and in general terms, that gave brief information about the socio-economic situation of Sofia in the given years.

In the introduction part of the study, are given general information and the geographical location of Sofia. Afterwards, were given information about the definition, content, judicial institution and other officials of the Şer'iyye Registers. Then, according to this information, various issues, such as purchase, sale, inheritance, theft, tax, murder, which are included in the register of Şer'iyye numbered 312-1, are taken into consideration with examples. In the last section; the family and family related issues and administrative, religious, economic and social

situation of the city were evaluated. Finally, our study concludes with conclusions and bibliography.

In the light of the information in the book with this work, it was aimed to provide new information to the researchers about the social, financial, economical, administrative, political, educational and cultural situation of Sofia in the early 18th century. Descriptive information was provided on the subject in order to better understand the documents.

In this way, the subjects examined in the light of the documents have been clarified in a more detailed way.

Keywords: Family, Banditry, Muslim judge, Sofia, Şeriyye Register, Ottoman Law, appointment of guardianship.

GİRİŞ

İbn-i Haldun'un ifade ettiği üzere devletler de insanlara benzer ve doğar yaşar ölürler. Osmanlı Devleti de bu kaideye uyarak tarih sahnesinde var olmuştur. Bu süreç içerisinde Türk tarihinin siyasi, idari, sosyo- ekonomik ve kültür medeniyeti hakkında bilgi elde edilmesinde önemli arşiv belgeleri bırakmışlardır. Bu arşiv belgeleri arasında şüphesiz şer'iyye Sicilleri önemli yer tutmaktadır. Kadıların devlet merkeziyle yaptıkları resmi yazışmalar, halkın şikâyet ve dileklerini, mahalli idarelere ait hukuki düzenlemeler olarak kabûl edilen ferman ve hükümleri, en önemlisi de ait olduğu yerin sosyal ve ekonomik hayatını yansıtan mahkeme kararlarını ihtiva eden bu siciller incelenmeden, Osmanlı Devleti'nin siyasi, idari ve sosyal tarihini hakkıyla ortaya koymak mümkün değildir. Bu nedenle belgeler detaylı bir şekilde incelenerek bahsi geçen konular hakkında araştırmalar ele alınmalıdır.¹ Sicil defterleri buldukları bölgenin adeta birer bilgi sandığı konumundadır. İnsanlarla ilgili bütün hukuksal konuları kapsayan siciller 15. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar Türk kültür tarihi mirasının en önemli kaynaklarındandır.

şer'iyye Sicilleri'nde genel olarak alım-satım, alacak verecek gibi ekonomik hayatı ilgilendiren konuların yanı sıra bölge halkının sahip olduğu özellikler, ev halkının yaşam tarzı, kadınların toplumdaki yeri gibi sosyal konularda yer almaktadır. Aynı zamanda Müslüman – Gayrimüslim arasında var olan ilişkiler yer almaktadır. Hulasa siciller halkın gündelik hayatı, yaşam kalitesi, geçim şartları ve iş olanaklarını ortaya koymaktadır. Bu belgeler ışığında dönemi koşullarıyla beraber değerlendirme imkânı elde edilmektedir. Bu sayede adı geçen dönem koşullarını ve bu koşullarda insanların yaşam şartları gün yüzüne çıkmaktadır. Toplum içerisinde alışveriş yapan kişilerin konumları ve lakapları gibi özellikler sayesinde ticaretin kimler tarafından gerçeleştirildiği bu belgeler vasıtasıyla elde edilmektedir. Bu nedenle son zamanlarda, araştırmacılar mahkeme kayıtlarına yönelmişlerdir.

İncelediğimiz dönem de Lale Devri'ni kapsamaktadır. Bu dönem bilindiği üzere yenileşme çalışmaların yapıldığı sosyo-ekonomik etkileriyle sonun başlangıcı olmuştur. Osmanlı Devleti artık gerilme ve yıkılma dönemine girmektedir; bu

¹Ahmet Akgündüz, *şer'iyye Sicilleri*, I, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s.12.

bakımdan bu dönemin araştırılması ve toplum üzerinde etkisinin tüm yönleriyle ortaya çıkarılması mühimdir. Bu amaç doğrultusunda siciller vasıtasıyla yaşanan değişiklikler, vergi uygulamaları gibi ekonomik etkiler ve sosyal hayatı ilgilendiren olaylar incelenmeye çalışılmıştır.

Sofya, bulunduğu konum itibari ile sosyo-ekonomik ve kültürel bakımdan önemli bir yere sahiptir. Kent, pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış olup 1380’li yıllardan itibaren Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Osmanlı yönetimine girdikten sonra diğer şehirler gibi Sofya’ da geleneksel Osmanlı şehri özelliğini kazanmıştır. Rumeli Eyaletine bağlı Sofya şehri zaman içerisinde önemli idari merkezlerden biri olmuştur. Sofya’ya beylerbeyinin taşınmasıyla beraber şehir “paşa sancağı” veya “livâ-i paşa” olarak anılmaktaydı. Bu durum göstermektedir ki Sofya şehri zaman içerisinde Osmanlı Devleti’nin Balkanlarda önemli bir merkezi haline dönüşmüştür.

Osmanlı Devleti’nin adalet anlayışının en önemli yansımalarının yer aldığı siciller vasıtasıyla, incelenen dönemde Sofya’ da yaşayan halkın yerel mahkemeye olan ilişkisi de ele alınmıştır. Böylelikle uygulanan adalet anlayışı, aile içerisinde bireylerin konumu; miras borç gibi hukuki konularda ve toplumsal konulara ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır. İncelenen sicil defterinde ilk olarak şehrin tanıtılmasının ardından belgelerde geçen olayların daha iyi bir şekilde anlaşılması amacıyla konuya ilişkin bilgiler verilmiştir. Sosyo-ekonomik hayat hakkında ele alınan konular ile beraber devlet yapısı ve devlet kurumlarının işleyişleri ve yapılan çalışmalar bu defterlerden ele edilen bilgiler ışığında ortaya çıkmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEKÂN BAKIMINDAN SOFYA

1. SOFYANIN TARİHSEL GELİŞİMİ

1.2. Sofya'nın Coğrafyası ve Sofya Adının Kaynakçası

Balkan yarımadasının önemli merkezlerinden biri olan Sofya şehrinin, etrafı dağlarla çevrili olup denize 500-550 m yükseklikte yer almaktadır. Şehrin oluşumu çok eski tarihe dayanmakla beraber M.Ö. 8 ve 7. yüzyıllarda Serdi adı verilen Trakyalı bir kabilenin yaşadığı bilinmektedir. Şehrin ismi ise her dönemde farklılıklar göstermekle beraber Roma devletinde Serdica, Bizans devrinde ise Triadica ismi ile anılmıştır. Daha sonraki dönemlerde ise şehir merkezinde bulunan “Aya Sofia” kilisesinden dolayı şehir Sofia ismi ile anılmıştır. Osmanlı devletinin bölgeye hâkim olmasıyla şehir balkanlardaki en önem sancaklardan biri olup Sofya ismi ile anılmıştır.²

Evliya Çelebi'nin gözünden Sofya, şu şekilde tasvir edilmiştir. “Sofya, Vitoşa dağının eteğinde, Kurd bağları denilen İrem bağının aşağısında düz bir alanda kurulmuş bir yerleşim yeridir. Batı ve Kuzey tarafı verimli bir ova olan Sofya, güllük gülistanlık bir kazadır. Aynı zamanda Sofya birbirine yakın köylerden meydana gelmiştir”.³

1.3. Osmanlı Öncesi Sofya

Sofya'nın yerleşim tarihi eski çağlara kadar uzanır. Öyle ki şehir merkezinde ve çevresinde Neolitik, Kalkolitik ve Bronz çağlara ait kalıntılar saptanmıştır. Şehir, Romalıların hâkimiyetine girmesiyle beraber “theme” adıyla bilinen idari bir merkez oldu. Sofya, Roma İmparatorluğu'nun kavşak noktasında kurulması nedeniyle hep akınlara uğramıştır. Bu akınlara şehir büyük ölçüde hasar vermiştir. Justinianus zamanında (527-565) Serdika tekrar imparatorluğun önemli şehri haline gelmiştir.⁴

² İlhan Şahin, “Sofya” ,*DİA*, XXXVII, İstanbul, 2009,s. 344.

³ Evliya Çelebi, *Seyhatnâme*, III-IV, İstanbul,1996,s.992.

⁴ Selim Hilmi Özkan, “Balkanlarda Bir Osmanlı Şehri: Sofya”, *Avrasya Etüdleri*, Ankara, 2016,s.282.

Miladi 809 yılında Sofya, görmüş olduğu uzun kuşatmalar neticesinde Bulgar Devleti'ne dâhil edilmiştir.⁵ Bizans dönemi hakkında hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Sofya, Doğu-Roma döneminde “İmparatorluk Ordu Yolu” olarak anılmış olup İstanbul, Edirne ve Meriç Vadisi boyunca erişilen merkezi yol kavşağı durumundaydı. Başlangıçtan beri beylerbeyi veya padişah kumandası altındaki Osmanlı orduları Sırbistan, Macaristan ve Orta-Avrupa seferlerinde izlenmişlerdir. Sofya bu konumunu Osmanlı döneminde koruyarak mühim bir yere sahip olmuştur.⁶

1.4. Osmanlı Sofyası

Balkanlar tarihi, Türk tarihinin ayrılmaz bir parçasıdır.⁷ Osmanlı Devleti Anadolu'da tam bir siyasi birlik kurmamışken aynı dönemde Balkanlar üzerinde bir fetih politikası izlemiştir. Öyle ki Osmanlı İmparatorluğu, 14. ve 15. yüzyıllarda bir “Balkan İmparatorluğu” olarak doğup gelişmiştir.⁸ Türklerin bölgede hızla ilerlemesini kolaylaştıran faktörler arasında bu tarihte Balkanlarda onları durduracak güçlü bir devletin olmayışını ve Sırp Çarı Stefan Duşan'ın ölümü ile Makedonya'dan Tuna'ya kadar kurduğu imparatorluğun küçük devletler ve senyörlükler arasında parçalanmış olduğunu ifade etmek gerekir.⁹

Osmanlı Devleti Anadolu'da hâkimiyet sağlamadan önce Balkan topraklarında önemli fetihler gerçekleştirmiştir. Sofya, 1385 yılında Osmanlı idaresine girmesiyle beraber Balkancoğrafyası içinde Osmanlı topraklarına en erken katılan yerlerden biri olmuştur. Sofya ile ilk münasebetler I. Murad döneminde (1362-1389) Edirne ve Filibe'nin alınmasından sonra başlamış olup, erken Osmanlı dönemi hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte Osmanlıların, Bulgar Krallığı'nı tamamen ortadan kaldırmalarından üç sene sonra meydana gelen Niğbolu Muhaberesi sebebiyle şehir tam zamanında alınmıştır.¹⁰

1443 yılında Janos Hunyadi'nin Osmanlılara karşı harekâtı esnasında Macarlar için askeri bir üs olmaması amacıyla II. Murad'ın emriyle şehir yakılıp

⁵ Şahin, “Sofya”, s.344.

⁶ Halil İnalçık, “Türkler ve Balkanlar”, *BAL-TAM Türklük Bilgisi* III, Balkan Türkoloji Araştırma Merkezi, Prizren, 2005,s.25.

⁷ İnalçık, *a.g.e.*, s.20

⁸ İlber Ortaylı, *Osmanlı Barışı*, Timaş Yayınları, İstanbul,2006,s.46

⁹ İnalçık, *a.g.e.*, ,s.14.

¹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, TTK, Ankara,2011,s. 194.

tahrip edilmiştir. Ancak bu kararından dolayı padişahın pişmanlık duyduğu “Gazavât-ı Sultan Murad b. Mehmemmed Hân” da belirtilmiştir. Daha sonraki dönemlerde yenilerek kendini toparlayan şehir Osmanlı padişahları nazarında şehirlerden biri olarak “Saadetli Sofya” ismini almıştır.¹¹

Osmanlı tarihinde Balkan topraklarına yerleşmek amacıyla aileleriyle beraber Türk göçmenlerin nakli, Osmanlı beyliğinin bu kıtayı benimsediğini açıkça gösteren siyasi bir olgudur.¹² Balkanlar bölgesinde yaşayan halkın büyük çoğunluğunun Hristiyan olmasına rağmen Osmanlı Devleti, Anadolu’da uyguladığı politikayı devam ettirerek Balkanlar’daki hâkimiyetini güçlendirmiştir. Böylelikle fethedilen diğer Balkan şehirleri gibi Sofya da Anadolu’daki şehir yapısına benzemiştir. Merkezi idarenin bu uygulamalarının yanı sıra adalet anlayışı ve idari incelikleri Osmanlı’nın bu bölgede hâkimiyetini kolaylaştırmıştır.

Bulgaristan’ın Osmanlı hâkimiyetine girmesi üzerine Sofya Rumeli beylerbeyliğine tabi merkez sancak konumunda yerini almıştır.¹³ Rumeli beylerbeyliği daimi olarak paşa rütbesi taşıyan yöneticiler tarafından idare edildiğinden bu sancağa da “paşa sancağı” ismi verilmiştir. Sofya’nın fethedilmesiyle beraber Rumeli beylerbeyliğinin merkezi buraya taşınmıştır. Ancak Osmanlı idari sisteminde zaman zaman yaşanan yenilikler Rumeli beylerbeyliğinde de görülmüş; sancak merkezinde değişikliğe gidilmiştir. Beylerbeylik merkezi Manastır iken Kanuni Sultan Süleyman ile beraber tekrar Sofya’ya geçmiştir.¹⁴

Sofya şehri, eski bir yerleşim yeri olup kale şehir yapısı özelliğine sahiptir. Müslüman mahalleleri, çoğunlukla “mescitler” etrafında kurulmuştur. Zaman içerisinde yeni (*cedid*) mahalleler kurulmuş olmakla beraber Müslüman Türk unsurunda önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Ancak yine de Sofya bu yüzyılda Edirne, Niğbolu, Selanik, Kratova, Üsküp, Silistre, Saraybosna gibi Balkan şehirlerinden ve Diyarbakir, Tokat gibi Anadolu şehirlerinden küçüktür.¹⁵

¹¹ Şahin, “Sofya” s.344.

¹² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 179.

¹³ M. Alâeddin Yalçinkaya, “Osmanlılar Döneminde Bulgaristan”, *Balkanlar El Kitabı*, I, Karam Yayınları, Ankara, 2006, s. 322.

¹⁴ İbrahim Sezgin, “Paşa Livası”, *DİA*, XXIV, İstanbul, 2007, s.183.

¹⁵ M.Akif Erdoğan, “Onaltıncı Yüzyılda Sofya Şehr-i”, *Tarih İncelemeler Dergisi*, XVII/2, İzmir, 2002, s.3.

Şehirde Müslümanlarla beraber pek çok etnik yapıya ve farklı dine sahip topluluklar yaşamaktaydı ve bu özelliği ile şehir bir metropol görüntüsü vermektedir. Bunlar arasında Hıristiyanlar, Rumlar, Bulgarlar, Çingeneler, Slavlar, İtalyanlar, Latinler, Boğdanlılar, Dubrovnikler, 17. yüzyılda Ermeniler ve Yahudiler vs. gibi etnik kökenden insanlar bulunmaktaydı. Her Osmanlı şehrinde olduğu gibi burada da hemen hemen her dinin ibadet mekânları faal bir şekilde hizmet etmeye devam etmekteydi.

Şehrin iktisadi ve sosyal anlamda gelişimi vakıf kurumlarıyla beraber desteklenmiş ve burada çeşitli vakıflar kurulmuştur. Şehirde pek çok hamam, imaret, kervansaray, bedesten inşa edilmiş ve bunlara bağlı müstemilatlar içeren vakıflar maddi destek sağlamıştır. Şehir aynı zamanda hamamları ile ünlüdür ve Alman Seyyah Dernschwam tarafından incelenerek eserinde ayrıntılarıyla yazılmıştır.¹⁶ Yazar, şehir hakkında “*Sofya sokakları dar. Şehir dışında 15 tane cami saydık. Bunlar da tahtadan yapılmış mescitler.*”¹⁷ “*Hamamın yanında Türklerin mabedi olan cami var. “Çok zarif bir yapı. Padişahlar camilerin güzel yapılmasına bilhassa itina ediyorlar.*” şeklinde ayrıntılı bilgiler vermiştir.¹⁸

Osmanlı idari düzeninde Sofya kent merkezi ayrıca bir kaza yani kadılık konumunda yer almaktaydı. Üst düzeyde tecrübeye sahip kadı Sofya’da ikamet eder ve davalara bakar idi. Ayrıca Sofya şehrinin başka önemli bir özelliği ise serhat şehri olmasıdır. Askeri özelliği ile önem teşkil eden şehirde pek çok akıncı yaşamaktaydı. Asker toplama merkezi olması hasebiyle beylerbeyi komutasında asker mühimmatıyla beraber emre amade şeklinde bulunmaktaydı. Şehrin hem bulunduğu konum itibari ile hem de askeri bir merkez olmasından dolayı pek çok besin maddesi burada toplanır ve depolanırdı.

Kısacası Sofya, çeşitli etnik grupları ve dinsel cemaatleri bir arada bulduran ticari ve askeri bir şehir özelliği taşımakta idi. Bu özelliklerine binaen Balkan topraklarında Osmanlıların öne çıkan yerleşim yerlerinden biri olmuştur. Dolayısıyla incelememize konu olan Şeriyye sicili de buna paralel olarak oldukça zengin tarihsel malzemeler içermektedir.

¹⁶ Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü* (Çev. Yaşar Önen) Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s. 34.

¹⁷ Dernschwam, a.g.e., s. 34

¹⁸ Dernschwam, a.g.e., s.36.

ZAMAN İÇERİSİNDE SOFYA

2. III. AHMED DÖNEMİ

İncelenen sicildeki hükümler 1703-1730 döneminde padişahlık yapmış olan III. Ahmed zamanına aittir. Sultan Ahmed 22 Ramazan 1084' te (31 Aralık 1673) dünyaya gelmiş olup IV. Mehmed ile Rabia Emetullah Gülnüş Sultan'ın oğludur. Son derece zeki olan III. Ahmed küçük yaştan itibaren iyi bir eğitim almıştır. İlk hocası Mehmed Efendi olup ilk dersini Seyyid Feyzullah Efendi'den almış ve yıllarca onun tedrisatı altında yetişmiştir. Sultan Arapça ve Farsçayı çok iyi bilirdi. II. Süleyman'ın tahta geçmesiyle on dört yaşında iken babası ve kardeşi ile bir süreliğine Topkapı Sarayı'nda yaşadı. Daha sonra Edirne'de kalmaya başlayan şehzade, II. Süleyman II. Ahmed ve II. Mustafa'nın saltanatları süresince on beş yıl burada yaşadı. On dört yaşında iken, II. Süleyman'ın tahta çıkarılması üzerine, babası IV. Mehmed ve ağabeyi Mustafa ile birlikte Topkapı Sarayı'ndaki Şimşirlik dairesine kapatıldı. Daha sonra Edirne'ye nakledilerek amcaları II. Süleyman, II. Ahmed ve ağabeyi II. Mustafa'nın padişahlıkları süresince burada kaldı. Nihayet 1703 Edirne Vak'ası sırasında, II. Mustafa'yı tahttan indirmek için Edirne'ye yürüyen cebecilerin kendi aralarında müftü tayin ettikleri Mehmed Efendi'nin ısrarı ile 17 Ağustos 1703 günü asiler tarafından tahta çıkarılmasına karar verildi ve bir gün sonra Çorlu'da adına hutbe okundu.¹⁹

III. Ahmed sanatı seven ve önem veren bir padişahı. Birçok hattat ve şairi himaye etmiş olup kendisi de Osmanlı tarihinin en iyi hattatlarındanıdır.²⁰ III. Ahmed'in 1718-1730 tarihleri arasındaki saltanatı ve Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın sadareti zamanında geçen döneme Lâle Devri denilmektedir. Bu dönemde yaşanan olaylar arasında en önemlisi Osmanlı Devleti'nin ilk defa yüzünü Batı'ya dönmesidir. Bu sebeple Avrupa'ya elçiler gönderilerek, bu kıtanın kültürü medeniyeti tanınmaya çalışılmıştır. Bundan önce yapılan ıslahat faaliyetleri kadim Osmanlı'yı örnek alırken, Lale Devri ile birlikte artık Avrupa örnek alınmaya başlanmıştır. Bu dönemin önemli yeniliklerinden birisi de, İstanbul'a getirilen matbaadır. Fransa'ya elçi olarak giden Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet ve oğlu burada

¹⁹ Münir Aktepe, " III. Ahmed "DİA, II., İstanbul,1989,s 34.

²⁰ Erhan Afyoncu, *Osmanlı Padişahları*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2019, s.134.

matbaayı tanımış; ayrıca Macar asıllı İbrahim Müteferrika ve devlet desteğiyle kültürel alanda mühim bir yeniliği getirdiği kabul edilen matbaayı kurmuşlardır.²¹

Bu dönemde başta Paris'e gönderilen Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet olmak üzere Avrupa'ya gönderilen elçiler Batı kültürünü yakından gözlemeye ve bilgi toplamaya gayret etmişlerdir. Bunun yanında münasebetlerin geliştirilmesi hususunda da Avrupa ülkelerinin diplomatik temsilcileriyle düzenli ilişkilerin kurulup Avrupa'daki gelişmelerden haberdar olunmaya çalışılmıştır.²²

Sultan III. Ahmed devrinde Osmanlı'nın kalbi Payitaht baştan aşağı imar edildi. Uzun süredir bakımsız kalmış devlet binaları, camiler, medreseler, çeşmeler tamir edildi. Bu dönemde öne çıkan olaylardan biriside Fransa'dan getirilen saray ve bahçe planlarına göre önemli bir imar faaliyetine girişilmesi olmuştur. Lale Devri'nde bu faaliyetlerin yanı sıra pek çok eğlence tertip edilmiştir. Bu dönemde sadrazam olan İbrahim Paşa sadareti boyunca yaz gecelerinde lale eğlenceleri ve kışın helva sohbetleri ile vakit geçiriliyordu. İstanbul halkı da bu eğlenceleri taklit ederek kendilerine göre eğlenceler tertip etmişlerdir.²³ Râşid tarihinde de ifade edildiği üzere bu eğlencelere zaman zaman padişah da katılmaktaydı. Padişah her bahar döneminde, mevsime ve en meşhur olan eğlence yerlerine haremiyle beraber gelerek burada gerçekleşen eğlencelere intikal etmekteydi.²⁴

Bu dönemde hazine içinde önemli çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Savaşlarda alınan yenilgilerden askerilerin moralini bozmaktaydı. Ancak yine de zorlukların üstesinden gelinmeye çalışıldı. Mesela 1718 Mayıs'ından Kasım ayına kadar askerlerin aylıkları düzenli bir şekilde ödenmiş, sıkıntılara rağmen savaşçı sayısı azaltılarak sadece bu düzenlemelerle 1500 keselik bir gider artanı elde edilmiştir. Ordu ve donanmanın yeniden takviye edilmesi ve yenilgilerin izlerin silinebilmesi için daha çok paraya ihtiyaç olmasına rağmen İbrahim Paşa'nın tedbirli tutumu sayesinde 5000 keselik bir harcama ile tüm ihtiyaçlar karşılanmıştır.²⁵ Sadrazam ayrıca sınır boylarındaki askerlerin gecikmiş aylıklarınıda ödemiştir. Ayrıca Niş ve

²¹ Mustafa Akbulut, "İbrahim Müteferrika ve İlk Türk Matbaası", *Türkler*, Ankara 2002, XIV., S.920.

²² Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s. 57.

²³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV-I, s.163.

²⁴ Mehmed Râşid, *Tarihi Râşid ve Zeyli*, V, Klasik Yayınlar, İstanbul, 2013, s. 5. Bundan sonra bu eser "*Tarih*" olarak yazılmıştır.

²⁵ Râşid, *Tarih*, III, s. 19.

Vidin Kalelerini tamir ettirmiştir ve saraya bir kütüphane binası yapılması için gereken parayı temin etmiştir.²⁶ Yapılan bu çalışmalardan Kâğıthane'nin Fransa'ya benzetilmek istendiği anlaşılmaktadır. Bahçecilikle ilgili bilgiler önem kazanmış ve sır gibi saklanmıştır. Bu süreç içerisinde lale çok fazla ön plana çıkmıştır.Lale Devrinde yapılan yeniliklere ve bu yeniliklerin tarif edilmesi konusunda kullanılan “uyaniş”, “Türk Rönesans'ı” şeklinde ifadeler dikkat çekmektedir.²⁷

²⁶ Râşid, *Tarih*, III, s. 30.

²⁷ Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, I, E Yayınları, İstanbul 2008,s.288.

3.OSMANLI HUKUK SİSTEMİ VE OSMANLI ŞERİYE SİCİLLERİ

3.1. Osmanlı Hukuk Sistemi

Osmanlı Devleti kuruluştan itibaren İslam devleti olma özelliğine bağlı kalarak bir adalet sistemi oluşturmuştur. İslam dini, yalnız Kuran ve sünnette ortaya konulan İslam'ın değişmez ve ebedi ilkelerine dayanarak hâkimiyetin Allah'a ait olduğu aslında kâinatın bir olan Allah'ın mülkü olduğu ve bu yüzden hukukun tek bir kaynağı bulunduğu belirtmiştir. Buna göre Allah'ın emirleri, insan topluluklarını, devleti ve bütün cihanı yönetir.²⁸ Bu sistem pek çok alanda uygulanmıştır. Ancak bunun yanı sıra, bilhassa idare ve teşkilat sahası ile amme müesseseleri sahasında, eski Türk devletlerinden gelen bir idarecilik geleneği veya fethedilen memleketlerdeki bazı vergi teşkilat ve usullerinin, milli veya örfi denebilecek bir hukuk sistemini de ortaya çıkardığı bir gerçektir.²⁹ Aynı zamanda devlet yeni fetih edilen topraklarda yaşayan reayaya kendi hukuk sistemini dayatmamış olup, var olan hukuki sistemlerine devam etmelerine izin vererek zaman içerisinde devletin hukuk bünyesiyle bütünleşmelerini sağlamıştır.³⁰

Erken dönem Osmanlı beyleri hukuki kurallar koyarken, hatta önemli politik kararlar alırken fakihlere danışmışlardır. Ardından aynı amaç için Şeyhülislamlık makamı kurulmuştur. Ancak bu durum daha sonra değişikliğe uğramıştır. Özellikle Fatih döneminden itibaren yönetime ait alanlarda, kanun yapma yetkisi sultana özgü sayılmıştır.³¹ Osmanlı Devleti'nin zamanla genişlemesi ve büyümesiyle beraber şeriatın yanında örfi hukukun da işleyişine zemin hazırlamıştır. Bu değişimde örf yani hükümdarın sırf kendi iradesine dayanarak şeriatın kapsamına girmeyen alanlarda devlet kanunu koyma yetkisi verilmiştir. Bu da doğrudan doğruya hükümdarın devlet içinde tam anlamda mutlak manada otorite sahibi olmasını sağlayarak devlet çıkarlarının korunmasında kendisine öncülük rolü verilmiştir. Hiç

²⁸ Halil İnalçık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adalet*, Kronik Yayınları, İstanbul,2000,s.49

²⁹Yusuf Halaçoğlu; *XIV. XVII. yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK, Ankara 2014, s. 121.

³⁰ Halaçoğlu, *a.g.e.*, s.122.

³¹ Halil İnalçık, *Türklük Müslümanlık ve Osmanlı Mirası*, Kırmızı Yayınları, İstanbul,2014, s.101.

kuşkusuz sultana sıkı sıkıya bağlı merkezi ve taşra bürokrasisi de bu gayede ona yardımcı olmuşlardır.

Hulasa Osmanlı hukuk sisteminin temelini iki hukuk sistemi belirlemiştir. Birincisi şer'i hukuk olup tek kanun koruyucu olan Allah'ın hükümlerini kapsayan hükümleri ele alırken; diğer taraftan örfi hukuk olarak bilinen padişah ve onun tebasının iradesi doğrultusunda alınan ve geleneksel uygulamalara dayanan hukuk sistemi idi. Hukuk düzeninin sağlanması şer'i mahkemelerde icra edilirdi. Bu mahkemelere bizzat padişah tarafından atanan kadılar bakardı.

3.1.1. Şer'i Mahkemeler ve Vazifeleri

Diğer İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de şer'i ve örfi davaların görüldüğü yere Şer'iyye Mahkemesi denmiştir. Erken dönemlerde şer'i mahkemelerin belli bir mekânı yoktur. Bundan dolayı bazen davalar camide ya da kadıların evlerinde dahi görülebilirdi. Sonraki dönemlerde mahkemelere muayyen yerler tahsis edilmiştir. Bununla birlikte Osmanlı mahkemeleri, yapı ve işleyiş bakımından önceki ve çağdaşı İslam devletlerinde görülen örneklerle nispetle gelişmiş bir yapı arz eder. Her şeyden önce Osmanlı mahkemesi; hem şer'i hem örfi davalarda tek yetkili mahkeme konumundadır.³² Davacıların; miras, satış, nikâh akdigi gibi çeşitli nedenlerle mahkemeye müracaatı sonucu durum mahkemede kadı huzurunda şahitler eşliğinde çözüme kavuşturulmaktaydı. Bundan sonra ise sicil dediğimiz defterlere tarihi sıraya göre kayıt edilirdi.

Bu kayıtlar, “kadı sicilleri”, “kadı defteri”, “mahkeme kayıtları” ve “şer'iyye sicilleri” veya “zabıt-ı vakayı” gibi türlü adlar almıştır. Kadı ve naibi yardımıyla tutulmakta olan bu kayıtlar aşağıda açıklanacağı üzere çeşitli türden belgeleri barındırmaktadır. Bu kayıtlar hukuk tarihinin yanı sıra en başta genel ve yerel tarih olmak üzere sosyal tarih, iktisat tarihi, askeri tarih, demografi çalışmaları, dini hayat ve idari yapılar gibi pek çok alanlarla da yakından ilgilidir. Şer'iyye sicil defterlerinde yer alan kayıtlar ait oldukları devrin aynı zamanda sosyal ve ekonomik hayatın çeşitli yönlerini yansıtmakta yerel tarihi olaylara, şehirlerin içyapısına, sakinlerinin kimliklerine, etnik menşelerine, bir kısım kurumların işleyişine ve bazı

³² Mehmet Akif Aydın, “Osmanlı Devleti'nde Mahkeme”, *DİA*, XXVII, İstanbul, 2003, s. 342

önemli şahsiyetlere dair kıymetli bilgiler vermektedir. Sadece Türk tarihine değil, ait oldukları bölgeler itibariyle düşünüldüğünde insanlık tarihinin yazımına da katkıda bulunabilecek olan siciller, XV-XIX. yüzyıllar Osmanlı Devleti sınırları dâhilinde yaşayan halkın çeşitli özelliklerini ortaya koyacak kıymetli arşiv vesikalarındandır.³³

Şer'iyye Sicil defterleri 15. yüzyıldan başlayarak 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar geçen sürede Türk tarihinin siyasi, iktisadi, hukuki, sosyal, kültürel ve askeri tarihinin ana kaynaklarını oluşturur. Anadolu da yer alan Sicillerin sayısı hakkında kesin bir karar vermek mümkün değildir. Çünkü bütün sicillerin gün yüzüne çıkmadığı düşünülmektedir. Ayrıca Türkiye’de bulunan sicillerden başka, daha önce Osmanlı hâkimiyetinde bulunmuş sonradan ayrılmış olan Yunanistan, Bulgaristan ve Arnavutluk gibi Balkan ülkelerinin yanısıra XX. yüzyılın başlarında Osmanlı’dan ayrılan Suriye, Suudi Arabistan, Mısır, Lübnan ve diğer Arap ülkelerinde ve Kudüs şehrinde Osmanlı şer’iyye sicilleri bulunmaktadır.³⁴

Sicil defterleri şeklen genelde dar ve uzun defterlerden oluşan (15×45cm) dikdörtgen şekle sahiptirler. Sayfa sayıları 10-20’den ve 200-300’e çıkabilmektedir. Defterler ortalamada 100 sayfa kadardır. Bu defterlerde muhtemelen 400-500 kayıt içermektedir. Ancak eski defterler daha küçük boyutta olup kadıların ceplerine girecek derecede olanları da vardır. Tanzimat dönemine kadar Şer’iyye sicilleri bu özelliklerini muhafaza edebilmişlerdir. Ancak yeniliklerin devri olan Tanzimat ile birlikte hukuk alanındaki değişiklikler beraberinde sicillerde de değişikliği getirmiştir. Verilen kararlarda isimlerin yanına adresler yazılmaya başlanmış verilen kararların gerekçeleri de yazılmaya başladığı için daha büyük hacimli defterler kullanılmaya başlanmıştır.³⁵

Sicil defterleri çoğunlukla rik’a, ta’lik veya divani hat ile yazılmıştır. Çoğu zaman ise yazı tarzı ta’lik kırması olmuştur. Sicillerin mürekkep kalitesi iyi olmasına rağmen bazı defterlerin sayfalarında silik yazılar bulunmaktadır. Zamanla meydana gelen aşınmalar neticesinde böyle kayıpların oluştuğu düşünülmektedir. Belgelerin

³³İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Şer’i Mahkeme Sicilleri”, *Ülkü Halkevleri Dergisi*, V, 29 Temmuz 1935, s.366.

³⁴ Kamil Celil el-Aseli, *Vesâik Mukaddesiye Târihiyye*, trc. Sabahattin Samur, “Kudüs Şer’i Mahkeme Sicilleri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Kayseri, 1990, S. 4, s. 313-322.

³⁵ Abdülaziz Bayındır, *İslam Muhakeme Usulü- Osmanlı Devri Uygulaması*, İstanbul 1986, s.2

hazırlanmasında diplomatika bakımından gerekli kurallar uygulanırken İslam hukuku usulleri dikkate alınmıştır. Mahkemeye ulaşan her türlü resmi yazı belirli bir kural dâhilinde defterlere yazılırdı. Mahalli konulara ilişkin kadılar ve naiplerin verdiği kararlar sicillerin bir tarafına, merkezden gelen her türlü resmi yazılar ise diğer tarafına yazılırdı. Elkablar, hitaplar, konuların anlatımı ve sonucun bağlanması gibi temel unsurlar belirli kaidelerle yerine getirilirdi.

Şeriyye sicili kayıtları sosyal yapı ve iktisat tarihçileri için vergi, narh, miras, tereke, alış-satış, borç, evlenme, mehir ve boşanma ilam ve hüccetleri konuları hakkında en önemli kayıtlar arasında yer almaktadır. Bunların yanı sıra merkezden gelen emirler, şikâyetler ve arzuhallere cevaplar da bize sosyal tarih, iktisat tarihi açısından son derece önemli ipuçları vermektedir. Aynı zamanda vergi çeşitleri ve oranları, para oranları ve para türleri, vakıflar ve fonksiyonları gibi konular da yer almaktadır.³⁶ Şeriyye Sicillerini içerik açısından değerlendirecek olursak özünde halkın şikâyet ve dileklerini, mahalli idarelere ait hukuki düzenlemeler olarak yansıtan mahkeme kararlarını barındırmaktadır. Bu anlamda Şer'iyye Sicilleri dil, din, ırk ve renk farkı gözetilmeden bütün insanlarla ilgili olayları ve bu olayları ilgilendiren mahkeme kararlarını ve idari düzenlemeleri kapsamaktadır. Bu kararlar arasında idari yazışmaları, kaza, kasaba ve köylerde önemli gördükleri olayları, verilen cezaları, miras paylaşımını, boşanma ve evlenme kararlarını, tayin ve atamaları, noter tasdik belgeleri gibi birçok konuyu sayabiliriz.

3.1.1.1.Şeri Mahkemelerde Görevliler

3.1.1.1.1.Kadı

Kadı kelimesi kaza kelimesinden türetilmiş olup; sözlükte yapan yerine getiren anlamına gelmektedir.³⁷ Kelimenin terim anlamı ise: “hâkim, şeriat hükümlerine göre davalara bakan kimse, Osmanlı hukuk düzenine göre her türlü davalara bakan kişi olmakla beraber; Tanzimat sonrası yalnızca evlilik hukuku ile

³⁶ Yunus Uğur, “Şer'iyye Sicilleri”, *DİA*, XXXIX, İstanbul, 2010, s.310.

³⁷ Ferit Develioğlu, *Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006, s.573.

ilgili davalara bakan mahkemelerin başkanı (mahkeme-i şer'iyeye reisi) olarak tanımlanmıştır.³⁸

Kadılık İslam hukuk tarihinin merkezinde yer alan önemli bir memuriyettir. Osmanlı şer'iye mahkemelerinde en yüksek makama sahip kişi ve kazanın en büyük amiri idi.³⁹ Kadılar insanlar arasında meydana gelen ihtilafları şer'i hükümlere uygun olarak karara bağlamak için devletin en yüksek icra makamı olan ve padişah tarafından beratla atanan kişilerdir. Kadılara onları tayin eden makam, yaptıkları görevleri ve dereceleri bakımından çeşitli unvanlar verilmiştir. Halife tarafından tayin edilen kadıya “kadı-ü'l-Halife”, kadı tarafından tayin edilene “halife, nâib, vekil; mescidlerde belirli bir miktar parayı geçmeyen davaları bakmak üzere tayin edilen kadıya “kadı'l-mescid”; ordu mensupları arasında çıkan davalara bakan kadı'ya “kadı'l-mekâkih”, “ordu kadısı”; kadıların tayin ve azilleriyle yetkili kadıya “kadü'l-kudat”, şehirlerde görev yapan kadılara şehrin ismine atfen mesela “kadı'l-Mısır”, “kadü'l-Medine” kasabalarında görev yapanlara “kadü'l-karye” gibi unvanlar verilmiştir.⁴⁰

Osmanlı Devleti'nde şer'i ve hukuki tüm meseleler şer'i mahkemeler de, Hanefi fihhi üzere çözüme bağlanırdı. Bu vazifeyi yerine getiren kadılar, aynı zamanda buldukları idari bölgede şehir ve kasabaların beledi hizmetlerini ve bugünkü anlamda bir noter gibi vekâletname ve alım-satım işlerini de yürütürlerdi.⁴¹

Kadılık görevinin ilk defa Osman Gazi döneminde verildiği bilinmektedir.⁴² Ancak kadıyı yetiştirecek bir sistemin mevcut olmamasından mütevellit Mısır, İran gibi yerleşim yerlerinden getirilmek suretiyle bu memurluk başlatılmıştır.⁴³ İlerleyen zamanlarda ise bu ihtiyaç ilmiye sınıfına bağlı olarak medreselerde eğitim verilmek suretiyle giderilmiştir. Kadıların ayırım gözetmeksizin adalete uygun olarak davaları yürütmek ve İslami hükümler gereğince karar vermeleri gerekmektedir.

Kadılık kurumu Tanzimat dönemine kadar geniş ve önemli yetkilere sahip iken Tanzimat sonrası yetkileri kısıtlanmıştır. 19.yy'ın diğer çeyreğinde görev ve

³⁸ İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınları, Ankara 2012,s.814.

³⁹ İlber Oraylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Kronik Yayınları, İstanbul, 2016, s. 19

⁴⁰ Fahrettin Atar, “Mahkeme”, *DİA*, XXVII, İstanbul, 2003, s. 340.

⁴¹ Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, s.127

⁴² Mehmed Neşri, *Kitab-ıCihannüma*, TTK, Ankara,1995,s.86.

⁴³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, TTK, Ankara, 2014, s.83.

yetkileri giderek daraltılmıştır. Kadılar Tanzimat ve sonrasında belli davalara bakabilmişlerdir. Bunlar ise evlenme hukuku ile ilgili olan davalar olmuştur. Hulasa kadı, bir hukuk adamı ve şer'î hâkim olarak daima bağımsızdır ve hükümdarın mutlak yetkiye sahip vekili konumundadır.⁴⁴

3.1.2. Mahkemede Bulunan Diğer Görevliler

3.1.2.1.Naip

Kelime anlamı olarak kadı vekili, vekil, bir göreve geçici olarak tayin edilen kimse anlamına gelmektedir.⁴⁵ Naipler, kadılar göreve gidemedikleri veya başka yerlerde oldukları zaman geçici olarak tayin edilen devlet görevlileriydi. İslam'ın ilk zamanlarından beri uygulanmış olan naiplik Osmanlılar'da başlangıçtan beri mevcuttu. Yeni fetih edilen yerlere fetih geleneği olarak sancakbeyi, subaşı, kadı veya nâib tayin edilirdi. Naipler kadılar tarafından belirlenir, Anadolu ve Rumeli Kazaskeri tarafından tasdik edilirdi.

Kazaların büyüklüğüne bağlı olarak kadıların mertebeleri ve naiplerinin de sayıları buna bağlı olarak belirlenirdi. Naipler vazifelerinin önemine göre altı kısma ayrılmaktaydı. Bunlar kaza naibi, kadı naibi, mevâli naibi, bâb naibi, ayak naibi ve arpalık naiplerinden oluşmaktaydı.⁴⁶

Belirli süreler içinde görev değişikliğine giden naipler süresiz olarak tayin edilirdi. Naipler kendilerini göreve getiren kadı tarafından görevden alınmadıkları gibi naibi oldukları kadının azli veya vefatıyla da görevleri sona ermezdi. Ancak yetersizlik veya usulsüzlük gibi durumları karşısında azledilirdi.⁴⁷

3.1.2.2.Kassam

Sözlük anlamı; bölen, paylaştıran, taksim eden mahkeme memuru anlamına gelmektedir. Vefat etmiş bir kimsenin terekesini varisleri arasında taksim eden şer'i memura kassam denilirdi.⁴⁸ Mirasla alakalı davalar “Kassam Mahkemelerinde”

⁴⁴ Ortaylı, *a.g.e.*, s.31.

⁴⁵ Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, s.1253.

⁴⁶ Mehmet İpşirli, “Osmanlıda Naiplik” *DİA*, XXXII, İstanbul, 2006, s.312.

⁴⁷ İpşirli, *a.g.e.*, s.312.

⁴⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*, s.124.

görülürdü. Bu davalar ise “Kassam Defterlerine” kayıt edilirdi. Aynı zamanda kassamlar miras ile ilgili çıkan problemleri de çözer ve bu gibi miras meselelerini de defterlere kaydederdi. Tanzimat fermanı ile beraber kassamlık görevi İstanbul dışında kaldırılmış olup bu görevi de mahalli kadılarına terk edilmiştir.⁴⁹ XIX. yüzyıl itibariyle kassâm, kâtip ve diğer görevlilerin uyması gereken bir dizi yönetmenlik ve nizamnâme neşredilmiştir.⁵⁰

3.1.2.3.Muhzır

Sözlük anlamı olarak huzura getiren, hazır bulunduran anlamına gelmektedir. Davalı veya davacıyı mahkemeye getiren memur olarak bilinmektedir. Terim olarak anlamı davacı ve davalıları mahkemeye celp eden ve gerektiğinde mahkemedeki asayişini de sağlayan memur demektir.⁵¹

Muhzır mahkemenin bulunduğu yerin ahalisi arasından özellikle daha önce bu işi yapmış kişiler ve devlet görevi almış askeri kişiler arasından seçilirdi. Muhzırları tayin ve azil yetkisi kadılarına verilmiştir.⁵² Muhzırın vefat etmesiyle yerine oğulları geçebilirdi ve görev alabilirdi.

3.1.2.4. Mübaşir

Sözlük anlamı olarak hükümetin emrini ait olduğu adamlara tebliğ ile icralık bir malın tahsili için görevlendirilen memur şeklinde ifade edilmektedir. Mahkemelerde idare ve inzibata ait işleri yapmakla sorumludur.⁵³

3.1.2.5.Baş Kâtip ve Kâtipler

Kayıt tutan memur olması sebebiyle kâtipler mahkemenin içinde en önemli görevlilerdir. Başkâtip ise kadı veya naiplerinin görev yerinde bulunmamaları halinde mahkemeye vekâlet etmekteydiler. Kâtipler sicillerin tutulması ve düzenli bir şekilde kayıt edilmesi ve mevcut belgelerin saklanmasıyla görevli memurlardı. Kâtipler kadıların vermiş olduğu kararları belirlenmiş usule göre deftere geçiren ve

⁴⁹Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.128.

⁵⁰Said Öztürk, “Kassâm”, *DİA*, XXIV, İstanbul,2001, s. 582.

⁵¹Akgündüz, *Şer’iyye Sicilleri*, s.72.

⁵²Recep Ahıskalı, “Muhzır”, *DİA*, XXXI, İstanbul, 2006, s.85.

⁵³M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, MEB, İstanbul 1999, s.592.

hukuk metinlerini yazmak için yetiştirilmiş kişilerdir. Mahkeme ile ilgili yazışma işlemlerini yürütmek, aynı zamanda merkezden gelen fermanları, iltizam beratlarını kaydetmenin yanı sıra Vakfiye, hüccet, ıtak name gibi belgeleri düzenleyerek saklamak kâtiplerin göreviydi.⁵⁴

3.1.2.6.Müfti

Sözlük anlamı olarak şeriat kanunlarına göre sorulan sorulara cevap veren görevlilere verilen isimdir. Osmanlılarda dört ehl-i sünnet mezhebinden Hanefi fıkhı üzerine kendisine sorulan umumi ve hususi şer’i ve hukuki meselelere ait dini hükümlere uyarak karar veren zata müftü ve verilen karara da fetva adı verilmiştir.⁵⁵

Osmanlı Devletin de ilk zamanlarda ilmiye sınıfında müftülük makamı ön planda iken daha sonra onun yerini şeyhülislam tabiri almıştır.

3.1.2.7.Subaşı

Türk devlet teşkilatında ordu kumandanlığı vazifesi yapan subaşı, Osmanlılar da ise şehirlerin güvenliğinden sorumlu görevlidir. İdari amire olan subaşılardan şer’iyye mahkemelerinde icra ve infaz memuru olarak görev yapmak, suçluları hapse koymak ve şer’i mahkemenin kararlarını uygulamada yardımcı görevli idi. Kanun ve nizamların uygulanmasında söz sahibi olan subaşılardan gerektiğinde teftiş görevi de üstlenmekteydiler. Kadıların emri altında görev alan subaşılardan günümüzdeki zabıta ve belediyeye ait pek çok görevi de yerine getirmekteydi.⁵⁶

3.1.2.8.Çavuş

Sözlük anlamı orduda, divanda veya devlet dairelerinde hizmet eden kimselere verilen unvan olarak ifade edilmektedir. Mahkeme i’lâmlarının icrası üzerine borçlunun malların satılarak borcun ödenmesi, kişi isterse borcunun tazyik edilmesi, hukuken kesinleşmiş cezaların infazı görev alanları içerisine girmektedir. Vezir ve devlet adamlarının tutuklanmasında ve hapsedilmesinde sorumludurlar.

⁵⁴İlber Ortaylı, “Osmanlı Şehirlerinde Mahkeme”, Prof. Bülent N. Esen’e Armağan, *Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları*, Ankara, s.257.

⁵⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s.181.

⁵⁶ Mücteba İlgürel, “Subaşı” *DİA*, XXXVII, İstanbul, 2009, s.447.

Divan-ı hümayuna bağlı olan çavuşların başında Çavuşbaşı bulunurdu. Çavuşların, hazine ve defterlerin mühürlenmesi ve mührün açılması halkın dilekçelerinin divana sunumu ve divanın tertibi gibi görevleri vardı.

3.1.2.9.Kethüda

Osmanlı Devleti'nde devlet görevlilerinin işlerini yürüten yardımcılara verilen unvandır. Maaş ile çalışan kethüdalara bağlı buldukları devlet memurlarının vaziyetine göre muamele edilirdi.

Halkın hizmetlerini görmek maksadıyla seçilen şehir kethüdası hukuki davalarda hazır bulunduğu gibi şehrin vergi, iltizam ve memur tayini işlerinde de etkili olmuş devlet görevlileridir.⁵⁷

3.1.2.10. Hademe

Mahkeme işlerinde ilgili evrakların getirilmesi, duruşma güvenliğinin sağlanması ve benzeri işlerle meşgul olan devlet memuruna verilen isimdir. Aynı zamanda hademe bir duruşma sırasında asayişin sağlanmasıyla görevliydi.⁵⁸

3.1.2.11.Şuhûdu'l-Hâl

Mahkemede yürütülen davanın sonuçlandırılmasında yardımcı olan görevliye verilen isimdir. Karara herhangi bir müdahalede bulunmadan sadece varlıkları ile kadının adil karar vermesine yardımcı olurlardı. Bu kimseler bölgenin ileri gelen ve yalan söylemeyeceği bilinen kişilerden seçilirdi. Bu sebeple şuhûdu'l-hâl olarak görev yapan kadılar adalet sahibi ve dürüstlük gibi özelliklere sahip kişilerdir.⁵⁹

3.2.Osmanlı Şer'îye Sicilleri

Şer'îye Sicili Osmanlı mahkemelerinde verilen kararların ve tutulan kayıtların toplandığı defterlere verilen isimdir. Aynı zamanda “kadı sicilleri”, “kadı divanı” veya “mahkeme kayıtları” gibi çeşitli isimler de verilmektedir. Kadı defterleri

⁵⁷ Mehmet Canatar, “Kethüdâ”, *DİA XXV*, Ankara, 2002, s.333.

⁵⁸ Levent Kuru, “29 Numaralı Edirne Şer'îyye Sicili”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Edirne, 2006, s.12.

⁵⁹ Nasi Aslan, *İslâm Yargılama Hukukunda “Şuhûdü'l-hal” Jüri: Osmanlı Devri Uygulaması*, Beyan Yayınları, İstanbul 1999, s.60.

Osmanlı hukukunun uygulamalarını ve kaleme aldığı yerleşim biriminin o dönemdeki yaşantısını gösteren en önemli kaynak olmasının yanı sıra, Türk İslam tarihinin önemli vesikaları arasındadır. Geniş sorumluluk alanları dâhilinde yardımcı personel ile görev yapan kadılar, kendilerine yansıyan her türlü yazılı belgeyi, görüşülerek karara bağlanan konuları, şer’i mahkeme sicili, Şer’iye sicili veya kadı defteri olarak isimlendirilen ve kanun gereği tutmak zorunda oldukları defterlere kaydetmişlerdir.⁶⁰Bu sicil defterlerinin tozlu yaprakları arasında asırların mirası bir imparatorluğun adalet tarihi yatmaktadır.

Bu belgelerin muhtevası, resmi yazışmalar, halkın şikâyet ve dileklerini, mahalli idarelere ait hukuki düzenlemeler olarak kabul edilen ferman ve hükümleri, en önemlisi de ait olduğu mahallin sosyal ve iktisadi hayatını yansıtan mahkeme kararlarıdır.⁶¹ Kadılar bugünkü belediye hizmetini de ifa ettiklerinden görevli oldukları bölgede yaşanan mühim olayları kayıt altına tutmakla mükellefler. Bu anlamda yaşanmış bir yangın olayının ayrıntıları orijinal belge niteliğinde şer’iye sicillerinde mevcuttur. Bu nedenle bu belgelerin korunmasına önem verilmiştir. Ancak ne yazık ki bu defterlerin tamamı değil sadece bir kısmı günümüze kadar gelebilmiştir.

3.2.1.Şer’iye Sicillerindeki Belge Çeşitleri

Osmanlı Devleti’nde Şer’iye Sicilleri çok sayıda kayıt türü barındırmaktadır. Bu anlamda Şer’iye Sicilleri’ni yazılı kayıtlarda iki ayrı grupta sıralayabiliriz. Bunlardan birinci kısmı ilâm, hüccet, tereke kayıtları gibi bizzat mahkemede işlemlerden oluşmaktadır. Bu tür belgeler genellikle defterin ön kısımda yer almaktadır. İkinci kısmı ise berat, buyruldu, emir, ferman, tezkere gibi belgelerden oluşmaktadır. Merkezden gelmekte olan bu kısmın suretleri arka kısmına kayıt edilmekteydi. Birinci kısmı kadılar kendilerinin yazmış olduğu kayıtlar iken ikinci kısım ise İstanbul’dan gelen belgelerden oluşmaktadır.

⁶⁰Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*, s.109

⁶¹Akgündüz, *Şer’iye Sicilleri*, s.12.

3.2.1.1. Kadılar Tarafından Ele Alınan Belgeler

Osmanlı Devleti'nde, kadıların adli, kazai görevleri, idari vazifeleri bulunmaktaydı. Görevli oldukları yerlerde ilgili meseleleri çözmekle yükümlüydüler. Sicil defterlerine yazılan vakfiye, nafaka, miras davaları, resm-i kısmet, ilam, husumete müteallik davalar, nikâh vesaire şer'i mahkemelere mahsus bir usul ve kaide altında kaleme alınır ve bu tahrir tarzına sakk-i şer'i denilirdi.⁶² Şer'iyeye Sicilleri kayıtlarının büyük bir kısmını da bu belgeler oluşturmaktadır.

3.2.1.1.1. Berat

Osmanlı diplomatikasında padişah tarafından bir memuriyete tayin, bir gelirden tahsis, bir şeyin kullanılma hakkı, bir imtiyaz veya muâfiyetin verildiğini gösteren ve veren padişahın tuğrasını taşıyan belgedir.⁶³ Bir tayini, bir vazife veya muafiyetin verildiğini gösteren, üzerinde padişahın tuğrası bulunan belgenin diğer adı da nişandır. Berat sadece tuğranın sahibi olan hükümdarın saltanatı süresince geçerliydi. Bir bölgede tahrir yapıldığından beratlar yenilenirdi.

Beratlar verilirken hangi sebeple verildiği ve cinside belirtilirdi. Vezaret, Beylerbeylik, Tımar, Mukataa, İltizam, İmamet, Vazife, Muafiyet Beratı vb. Kırım hanları, Eflak ve Bağdan voyvodaları tayinlerinde, yabancı devlet konsoloslarının Osmanlı topraklarındaki vazifelerinin kabul edildiğini belirtmek üzere, elçilik ve konsolosluklarda tercümanlık yapacak olanlarla berat verilirdi. Ayrıca Osmanlı tebaası olup Avrupa tüccarı ve hayriye tüccarı adıyla özel statüde ticaret yapacak olanlara da berat verilirdi.⁶⁴

Belgeler Allah'a hamd ile başlar ve Hz. Peygamber'e salavat ardından dört halifenin adları zikir edilerek dua edilip belgenin altına padişah tuğrası eklenirdi. Beratların bazı türleri ise tertip tarzı bakımından diğerlerinden farklılık göstermektedir. Tımar beratlarında gelir kaynakları siyakatla ve öbek şeklinde yazıldığı gibi, tarih de alışılmış yerinde olmayıp arkada yer almaktadır.⁶⁵ Beratların

⁶² Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.120.

⁶³ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili(diplomatik)*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1998, s. 124.

⁶⁴ Kütükoğlu, *a.g.e.*, s.132.

⁶⁵ Kütükoğlu, *a.g.e.*, s.145

arkasında çeşitli imza ve işaretler yer almakta olup genellikle kâtibin veya beratın verildiği kalemin adı yer almaktaydı.⁶⁶

Bir beratın verilebilmesi için ilk müracaat ya bizzat berat isteyen şahsın arzuhali veya belli seviyedeki bir görevlinin arzıyla olurdu. Beratların yazıları da yine verilen şahsın mevkiine uygun olarak değişirdi. Yüksek mevkidekilere verilenler değişik renklerdeki mürekkepler yanında altın da kullanılırdı. İmparatorluğun son devirlerinde beratların çoğu madalya ve nişan gibi hususlardan oluşurken işi kolaylaştırmak üzere matbu berat metinleri hazırlanmaya başlanmış ve sadece gerekli yerleri doldurularak sahiplerine verilir olmuştur.

3.2.1.1.2.Buyruldu

Sadaret makamı ile vezir, defterdar, kadiasker, kapudan paşa, beylerbeyi, vali veya kolağası rütbesinde yer alanların kendilerinden alt rütbedekilere verdiği emirnameye verilen isimdir. Sadaret makamından divan yazısıyla yazılan bir tür emirname olup başında o makamın büyük mührü bulunurdu.⁶⁷ Türkçe “buyurmak” kelimesinden gelen buyrulduklara bu ismin verilmesi emir cümlesinin sonunun “...buyruldu” kelimesiyle bitmesinden kaynaklanmaktadır.⁶⁸

Buyruldukları da genellikle divani yazısı kullanılmış olmakla beraber Şeriyye sicillerine bu kayıtlar rika yazısı ile kayıt edilmiştir.⁶⁹Üst düzey yazışmalar olan buyruldukları genel itibarı ile aynı olmakla beraber şekil bakımından farklılıklar göstermektedir.

3.2.1.1.3.Ferman

Tuğralı padişah emri olarak ifade edilen belgelere ferman denilmektedir. Divan-ı Hümayun veya Paşakapısı’nda görülen divanlardan alınan kararlara uygun olarak yazılan ve üzerinde tuğra bulunan padişah emirlerine verilen genel isimdir.⁷⁰

⁶⁶Orhan Sakin, *Osmanlı Arşiv Belgeleri Okuma Kılavuzu*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, Kasım,2015,s. 250.

⁶⁷ Parlatır, *a.g.e*, s. 220

⁶⁸ Sakin, *a.g.e*, s.253.

⁶⁹ Kütükoğlu, *a.g.e*, s199.

⁷⁰ Kütükoğlu, *a.g.e*, s.99.

Padişah emri olması sebebiyle fermanlara eş anlamda emir ve hüküm kelimelerine denk gelen “emir-i ali, emir-i münüf-i, emir-i padişahi, emir-i şerif, vacibu’l ittiba, hükm-i şerif ve hükm-i cihan muta” şeklinde kelimeler kullanılmaktadır. Ayrıca padişahlara ait olduğunu ifade eden “alî-şan, hümayun, şerifi, padişahî” gibi yükseklik gösteren unvanlar kullanılmıştır.

Fermanların yazılış şekilleri ise sebeplerine bağlı olarak kaleme alınmaktaydı. Eğer ferman sefer, asker sevki veya vergi gibi devlet işlerine ait ise doğrudan doğruya Divandan alınan karar ve padişahın emri ile hazırlanmak suretiyle ilgili mercilere gönderilirdi. Ne var ki genellikle üst makam görevlilerin mektup veya arz ile ya da halktan birinin arzu hali üzerine kurulan divanda meselenin görüşülerek bir karara bağlanması neticesinde hazırlanırdı.

Fermanlar kaleme alınırken dikkat edilmesi gereken mühim kurallar vardı. Fermana ilk olarak padişahın tuğrası atılır ve padişah emri olması nedeniyle ona yakışır bir unvan ile giriş yapılır. Fermana gönderilen şahsın kendisine layık unvan ve dualar şahsın makam ve görevine göre ayrı ayrı kullanılmıştır. Elkabdan sonra dua rüknü yer alır. Her görevli için kullanılacak dua belirlenmiş olmakla beraber değişiklikler göstermektedir. Dua kısmından sonra ise fermanlarda “nakil iblağ” kısmı yani neden kaleme alındıkları anlatılan kısım yer almaktadır. Ancak nakilden önce dua ile nakil bölümünü bağlayan “tevkî-i refî’i hümayun vasıl olacak malum ola ki” ibaresine yer verilirdi. Nakil kısmı konunun önemine göre veya nakil edilen olayın mahiyetine bağlı olarak uzun veya kısa tutulurdu. Fermanın yazılma sebebi özetlendikten sonra bu konuda verilen hüküm veya emre geçilirdi. Emir kısmı yazıldıktan sonra fermanın hangi tarihte yazılmış olduğu yazılmaktaydı. Arapça yazı ile gün /ay/ yıl sırasına göre yazılmaktaydı.⁷¹

Fermanın son kısmında ise fermanın yazılmış olduğu yer bulunmaktaydı. Bu kısım fermanın sol alt köşede yer almaktaydı. Ferman padişahın devamlı ikamet ettiği İstanbul veya Edirne gibi önemli şehirlerde yazılmış ise şehrin isminin başına "be-makam, be-medine", sonuna da "el-mahrüsa, el -mahmiyye" kelimeleri ilave

⁷¹ Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 108-109.

edilirdi. Bütün aşamaları tamamlanan fermanın üst kısmına nişancı tarafından tuğrası çekilerek ilgili yere gönderilirdi.⁷²

3.2.1.1.4.Hüccet

Hüccet sözlükte ki manası ile belge, delil, senet demektir. Terim anlamı olarak ise Şer'i mahkemelerde bir davanın şahitler dinlendikten sonra kadının verdiği hükmü içeren ilamdır.⁷³ Diğer taraftan hüccet, kadı kararını ihtiva etmeyen, taraflardan birinin ikrarını ve diğer tarafın bu ikrarı tasdikini havi bulunan ve üst tarafında bunu düzenleyen kadının mühür ve imzasını taşıyan belgeye verilen isimdir.⁷⁴

Hüccetin diğer belgelerden en önemli farkı davada yer alan şahitlerin imzalarının bulunmasıdır. Öyle ki şahitler kadının ilamı altında şuhûdu'l hal altına yazılmaktadır. Şahitlerin adları rütbe ve memuriyetleri ve nerede ikamet ettikleri ayrı ayrı yazılır. Hatta Hristiyan reayanın birbirleri aleyhinde açtıkları davalarda onlarda şahit olarak gösterilirdi.⁷⁵

İslam Hukuku'nda bir fiilin sabit olduğuna kesin delil bulunmuş ise yani hüccetle kesinlik getirilmiş ise buna karşı çıkacak bir durum mahkemeye intikal etmezdi. Yani bir mahkemenin hücceti tanzim edip ilgili kişinin eline vermesi ve bir suretini de sicil defterine kaydetmesi demek, o konuda hukuki, çekişmenin vaki olmayacağı ve olsa da mahkemenin hücceti elinde bulunduranın lehine karar vereceği manasını taşır. Şer'iyye sicillerinde yazılı kayıtların çoğunluğunun hüccetler teşkil etmektedir.⁷⁶

Hüccet kayıtlarının bir nüshası taraflara verilirken diğer nüshası defterlere kaydedilmektedir. Hüccetlerin ortak özelliklerinde ise şunlardır:

- Hüccetlerin alt kısmında kadının imzası ve mührü bulunması zorunludur.
- Tarafların isimleri ve adresi açık bir şekilde ifade edilir.

⁷²Sakin, *a.g.e*, s.176.

⁷³Uzunçarşılı, *a.g.e*, s.113.

⁷⁴ Akgündüz, *a.g.e*, s.21.

⁷⁵M.Tayyip Gökbilgin, *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmî*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1992, s. 111.

⁷⁶Akgündüz, *a.g.e*, s.21.

- Hücetin konusu tafsilatlı bir şekilde açıklanır.
- Hukuki sürecin ne şekilde olacağı, şartları belirtilir.
- Tarafların verilen karara karşı gelmeyecekleri onaylandıktan sonra kararın sicil defterine kayıt edilmesi.
- Hücetlerin sonunda tarih, yıl, ay ve günün kayıt edilmesi gerekmektedir.
- Hücetin sonunda “Şuhûdu'l hal” ismiyle mahkemede şahitlik yapanların isimleri ve unvanları kayıt edilmelidir.⁷⁷

Hücetler konularına ve bazı faklı özelliklerine göre çeşitlilikler göstermektedir. Konularına göre olanlar: nikâh, talak, muhâlaa, feshi nikâh, mehir ve nafaka hücetleri; kadının vasi tayinine ilişkin, köle azadı ile ilgili, izin ve yetki verilmesine dair hücetler; yine satım, ferağ, şu'fa, bağışlama, vedia, rehin, zabt, ikrar, havale, şehadet, kefalet, şirket, vekâlet, kısas, diyet, sulh, ibre ve iflas hücetler; aynı zamanda kethüda, subaşı vb görevlilerin tayinine dair hücetler şeklinde sıralanabilir. Yukarıda geçen hücet konuları aşağıda inceleyebiliriz.

Tablo 1: Osmanlı Diplomatikasında Hücet Belge Türünün Çeşitleri⁷⁸

Evlilik ile ilgili hücetler	Vasilik ile ilgili hücetler	Tayin ile ilgili hücetler
Nikâh	Köle azadı	Kethüda
Talak	İzin ve yetki	Subaşı
Muhâlaa	Satım	
Feshi	İkrar	
Nafaka	Zabt	
Mehir	Rehin	
	Ferağ	
	Şu'fa	
	Bağışlama	
	Havale	
	Şehadet	
	Kefalet	
	Vekâlet	
	Kısas	
	Diyet	
	Sulh	
	İbre ve İflas	

⁷⁷Akgündüz, *a.g.e.*, s.21-22.

⁷⁸Akgündüz, *a.g.e.*, s.26-27.

Bazı özelliklerine bağlı olarak farklılık gösteren hüccet çeşidi de vakfiyelerdir. Vakfiyeler şekil ve içerik bakımından hüccetlerden farklılıklar göstermektedir.⁷⁹

3.2.1.1.5. İlam

Sözlük anlamı olarak; anlatma, bildirme, duyurma anlamına gelen ilam, bir davanın, mahkemece nasıl bir hüküm ve karara bağlandığını gösteren resmi yazı veya belgeye denir.⁸⁰ Terim anlamı olarak ise: ilam kadının herhangi bir mesele hakkında yaptığı tahkikatın neticesinde kendi imzası altında var olan sorunu yetkili yerlere arz etmesine denir. Mesela bir kaza halkının şikâyetçi oldukları bir durumu kadıya bildirmesi ve kadının da bu şikâyetlere şahit olması neticesinde ilamda onu da zikretmesi söz konusudur. Her ilam, davacının dava sebeplerini ve dayandığı delilleri, davalının cevabını ve red söz konusu ise reddin sebeplerini, son bölümde ise verilen kararın gerekçelerini ve karara dair belgeleri içermektedir.⁸¹

İlamı diğer belgelerden ayıran en belirgin özellik, hâkimin vermiş olduğu kararları içermesidir. Hüccet ile arasındaki fark: hüccetle şahitlerin huzurunda görülen davalar altında şahitlerin imzalarının bulunması ve kararın şerân sabit olmasıdır. İlam ise mevcut durumun sadece arz ve ifadesidir.⁸²

İlamın temel özellikleri ise şunlardır:

- Hüccetlerin aksine hâkimin imza ve mührü belgenin alt kısmında yer alır. İmza ve mühür hâkimin kendi eliyle yazılmış olup ismi ve künyesinden oluşmaktadır.
- Tarafların ve dava yerinin ifade edildiği bu kısım hüccetle benzerlik göstermektedir. Davacının adresi, adı ve baba adı yazılır. Davalının ise sadece adı, varsa unvanı ve baba adı yazılır.
- Davanın konusu açık bir şekilde ifade edilir. Sebepler ve davacının iddiaları tam bir şekilde yer almalı.

⁷⁹ Akgündüz, *a.g.e.*, s.21-22.

⁸⁰ Parlatur, *a.g.e.*, s.722.

⁸¹ Akgündüz, *a.g.e.*, s.29.

⁸² Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.113.

- Davalının cevabı yani itirazı zikredilir veya iddiayı çürütmek maksadıyla karşı dava açılır.
- Davanın kararının gerekçesi için delillerin yazılır.
- İlam metnin sonunda hâkimin aldığı karar yer alır.
- Tarih hüccete olduğu gibi Arapça atılır ya da günümüz şekli ile atılırdı.
- İlamlarda hüccetler gibi belgenin sonunda şahitler listesinin yazılması zorunlu değildir. İlk zamanlarda hüccet gibi şahitler yazılmış ise de sonra bu alışkanlıktan vazgeçilmiştir.⁸³

İlamlar konularına bağlı olarak adlandırılmaktaydı. İlam konularını aşağıdaki tabloda inceleyebiliriz.

Tablo 2: İlam Belgelerine Konu Olan Meseleler⁸⁴

Borç İkrarı
Alacağın ispatı ilamı
Karşı tarafa yemin teklifini içeren ilamlar(tahlif)
Kefalet ve vakıf ilamı
Havale ilamı
İstihkak ilamı
Evlenme ve boşanma ilamı
İçki içme (Şirb) ilamı
Diyet ilamı
Kıyas ilamı
Hırsızlık ilamı (hadd-i sirkat)
Sulh ilamı
Ramazan ayının tespitine dair ilam
Hürriyet ispatı ilamı
İcâre ilamı
İffete iftira (Kazf) ilamı
Zina cezası (Hadler) ilamı
Keşif ilamı
Müslüman olma veya dinden çıkma ilamları(irtidad)

3.2.1.1.6.Tereke

Ölen bir kimsenin bıraktığı şeyler, metrukâta tereke denir.⁸⁵ Tereke de ölen kişilerin tüm bu malları yanında borç ve vasiyet hibe gibi kişinin kullanımında olan malların ayrıntılı kayıdır. Bilindiği üzere kadıların görevlerinden biride; ölen

⁸³ Akgündüz, *a.g.e*, s.30-31.

⁸⁴ Akgündüz, *a.g.e*, s.32.

⁸⁵ Parlatır, *a.g.e*, s. 1694.

kimselerin geride bıraktığı mal varlığını mirasçılarının talebiyle, şer'î kuralların belirlediği çerçevede varisleri arasında paylaşmak, mirasçısı yoksa hazine adına mirasa el koymaktı. Bu hususta kadıların en büyük yardımcısı kassamlardı. Bir terekenin kadıya intikal etmesi ve paylaşılması, ancak ilgililerin isteği ve devletin mirasçılığı durumunda gerçekleşirdi.

Tereke kayıtları, ölenlerin medeni halleri ve aile yapılarına ait bilgiler vermektedir. Söz konusu kayıtlar, aynı zamanda vefat eden şahısların hayatta buldukları sırada tasarruflarındaki her türlü giyim ve ev eşyası, mutfak takımları, kiler mevcudu, ev bahçe ve değirmen gibi gayr-i menkulleri hakkında bilgi vermektedir. Yine bu belgeler sahip olunan hayvan cins ve miktarları, ambarlarda mevcut veya tarlalarda ekili tahılın miktar ve çeşitlerini, ticarethanelerin ticaret aletleri ve ticaret malları ve bütün bu malların tahmini fiili olarak tahakkuk etmiş olan fiyatlarını ayrı ayrı tespit ve nakletmiş bulunmaktadır.⁸⁶

Tereke defterinin (kaydının) ilk kısmında tereke sahibi tanıtılmaktadır. İlk önce vefat eden şahsın adı, varsa görev ve unvanı da belirtilerek baba adı ile beraber yazılır. Müteveffânın vefat ettiği yer belirtilir ve vefat şekli yazılır. Sonra mirasçılara geçilir. Eğer mirasçısı yoksa beytülmal emininin terekeye el koyduğu kaydedilir. Sonra terekenin sayımı ve kıymetlendirilmesi yapılarak defterlere kayıt edildiği tarih atılır. Büyük yaşta olan erkek çocuklarına kebir, kız çocukları için kepire, küçük erkek çocuklarına sağır kız çocuklarının ise sağire ismi verilmektedir.

Kadıların diğer bir görevi ise devletin sıcak yüzünü ve gücünü göstermek için yetim ve gariplerin haklarını korumak veya verasetlerin yerine gelip gelmeyeceğini kontrol etmek amacıyla ölenlerin mirasına zabıt olarak mirasçılarının hisselerini tayin etmektir. Aynı zamanda küçük yaşta çocukların mirasta hakkı var ise bu çocukların yerine vasi tayin edilirdi. Bu vasiler yine kadılar tarafından kontrol edilmek suretiyle gerekirse azil veya yerine başkasını tayin ederdi. Vasi tayin edilmesiyle hem küçük yaştaki çocukların mirasları korunma altına alınmış olunur hem de vasilik sayesinde çocukların diğer hukuki hakları korunurdu.⁸⁷

⁸⁶ Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler*, III, Ankara, 1966, s.1.

⁸⁷ Said Öztürk, "Kassâm", *DİA*, XXIV, İstanbul 2001, s. 581.

Tereke defterlerinde ayrıca borçlar ve borç miktarları, borçlu olunan kişiler tereke giderlerine yazılırdı. Ölen kişi evli erkek ise ve karısına mehir borcu varsa öncelikle bu meblağ tahsil edilir daha sonra diğer şahıslara olan borcunun kime ne kadar olduğu belirlenirdi. Ayrıca vasiyetler ve cenaze masrafları bu bölüme yazılmaktaydı. Bunlar tereke değerinden düşülürdü.

Şeriyeye sicilleri tereke kayıtlı bakımından bir hayli zengindir. Terekesi tutulan kişilerin büyük kısmını Müslüman halk oluşturmaktadır. Elbette aynı zamanda gayrimüslimlerin de tereke taksimi hakkı vardır ve onlara ait terekelerde günümüze ulaşmıştır. Dahası terekelerde kullanılan terimler farklılıklar göstermektedir. Ölen şahıslarda müslim için “ müteveffa / müteveffiye,⁸⁸” ifadesi kullanılırken, zımmiler için “ halik/ halike olan”⁸⁹ denilmiştir.

3.2.1.1.7. Vakfiye

Vakf, kelimesi “durdurmak, alıkoymak” manalarına gelmektedir. Terim olarak bir kimsenin, Allaha yakın olmak amacıyla, menkul veya gayr-i menkul mal veya mülkünü dini ve sosyal gaye için tahsis etmesidir.⁹⁰ Vakf edilen şeye “mevkuf” denilir. Vakfın her türlü idaresinden sorumlu kişilere de müteveli denir.⁹¹

Hüccetler gibi vakıfların da başında bir veya daha fazla kazasker veya kadının onayları yer almaktadır. Usul, şekil ve içerik bakımından kendine özgü bir özellik arz eden vakfiyeler, vakfedilen mülkün veya paranın türü ve kuralları mahkemec eonay edildikten sonra yürürlüğe girerdi. Vakıflar hayırseverleri tarafından tanzim edilmiş olup ve kurucuların adı da vâkıf namıyla mutlaka vakfiyelerde zikredilmiştir. Vakfiyede vakfın özelliği, gelir kaynakları, vakıf sahibinin ilgisi, vakfın ne tür hizmetler yapacağı mütevellik hizmetleri gibi vakfın işleyişini açıklayan hususlar bulunmaktadır. Ayrıca kurumun nasıl idare edileceği gibi idari meseleleri, vakfın masrafları, vakıf çalışanlarının ücretleri gibi mali konular bu kayıtlarda ele

⁸⁸ Parlatur, *a.g.e.*, s.1238

⁸⁹“Helak” olan anlamına gelen bu kelime, öldürülmek ortadan kaldırılmak anlamında kullanılmıştır. Parlatur, *a.g.e.*, s.614.

⁹⁰ Bahaeddin Yediyıldız, “ Vakıf”, *D.İ.A.*, XIII, İstanbul, 1982, s.153-154.

⁹¹ Parlatur, *a.g.e.*, s. 1238.

alınmaktadır. Son kısımda ise hüccetler de olduğu gibi vakfiyenin tanziminde hazır bulunanların isimleri yazılır.⁹²

3.2.1.1.8.Maruz

Kelime anlamı ile arzolanmış, sunulmuş demektir. Kadı tarafından kaleme alındığı halde kadının kararını içermeyen ve hüccet gibi hukuki bir durumun tespiti açısından yazılı delil olarak kabul edilemeyen; sadece kadının icra makamlarına idari bir durumu arz ettiği yazılı kayıtlara veya halkın icra makamına yahut kadıya hitaben yazdığı şikâyet dilekçelerine denir.⁹³Hulasa maruz, alt rütbeli makamın üste yazdığı bir isteği veya bir durumun arzını içeren yazılı belge ve kayıtlara denir.

1.1.9.Mürasele:

Kelime anlamı olarak mektuplaşma, yazışma, muharebe anlamına gelmektedir. Mürasele, kadıların naip temini için yazdıkları resmi mektup veya resmi kâğıtlara verilen isimdir. Bu yazılar merkezden gelen bir ferman veya buyruldu üzerine herhangi bir sanığın yakalanması için mahallin voyvodası veya kethüdasına resmi olarak yazılan yazılardır. Ayrıca tayinedilen kadılık görevini resmi bir yazı ile bir naibe devrettiğine dair konuları içerir.⁹⁴

⁹² Kütükoğlu, *a.g.e*, s.367.

⁹³ Akgündüz, *a.g.e*, s.37.

⁹⁴ Akgündüz, *a.g.e*, s.38.

İKİNCİ BÖLÜM

2. BÖLÜM SOFYA ŞEHRİ 312-1 NUMARALI ŞER'İYYE SİCİL DEFTERİ'NİN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. 312-1.Numaralı Defterin Şekil Bakımından Değerlendirilmesi

2.1.1. Şekil, Materyal ve Yöntem

Yüksek Lisans Tezi olarak çalıştığımız S 312-1 Numaralı Sofya Şer'iyeye Sicili, M.1721-1722 tarihleri arasında tutulan Şer'i Mahkeme belgeleridir. Bu belgeler, sicilde baştan üç, sondan sekiz sayfa boş bırakılarak Osmanlıca olarak kayda alınmış, defter şeklinde tertip edilmiştir. Defter Sofya'da Bulgaristan Milli Kütüphanesine bulunmakta ve korunmaktadır. Dolayısıyla daha önceden mikrofilme kopya edilmiş olan defterin, fotokopisi alınmak suretiyle temin edilmiştir.

İncelediğimiz defter S 312-1 Numaralı Sofya Şer'iyeye Sicili, M.1721-1722 yıllarına ait belgeleri, konuları ve davaları içermektedir. Sicil Hicri 1133 yılının Receb ayı ile başlamakta olup, en sonda 1334 hicri yılının Cemaziyel-evvel ayına ait hükümler yer almaktadır. Sicilin mürekkep ve yazı kalitesi iyi olmasına rağmen bazı sayfaları siliktir. Zamanla meydana gelen aşınmalar neticesinde kısmi kayıpların olduğu düşünülmektedir. Bazı belgelerin üzerindeki silintiler, lekeler ve karalamalar belgelerin okunmasını zorlaştırmıştır. Yazılar okunurken bir kısmında sıkıntı yaşanmıştır. Dil genellikle sade olmasına rağmen bazı belge türlerinin başında Arapça dua veya ibareler vardır.

Bu çalışma ile defterdeki bilgiler ışığında 18.yüzyıl başlarındaki Sofya'nın sosyal, iktisadi, idari, siyasi, eğitim ve kültürel durumu hakkında araştırmacılara yeni bilgiler sunmak amaçlanmıştır. Belgelerde alacak-verecek, hibe, kira, alım-satım ve kefalet, atama, görev tevcihleri, memuriyet ve aziller, saldırı, gasp ve katl, nafaka, boşanma, veraset ve vasi tayini ile ilgili konular yer almaktadır. Bu konular arasında belgelerin içinde en fazla alacak-verecek, alım-satım ve miras gibi da'vâlar bulunmaktadır.

Çalışmahazırlanırken ilk olarak belgeler ayrı olarak çözümlenerek özeti çıkarılmış ardından belgeler değerlendirilmiştir. Yaptığımız çalışmanın temeli belgeler üzerinde yükseldiğinden pek çok lügata başvurulmuştur. Dolayısıyla bu çalışmada Arapça-Farsça kelimelerde Ferit Develioğlu'nun⁹⁵ Lügat'inden, ayrıca defterde geçen giyim-kuşam kelimeler için Mehmet Zeki Pakalın'ın⁹⁶ Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İsmail Parlatır'ın⁹⁷ Osmanlı Türkçesi Sözlüğü isimli eserlerinden yararlanılmıştır. Şemsettin Sami'nin Kamus-ı Türk adlı eserinden de bilahere faydalanılmıştır.

2.1.2.Konuya İlişkin Kaynaklar Ve Yapılan Çalışmalar

Şeriyeye sicilleri, içerisinde pek çok konuyu barındırmasından dolayı araştırmalar açısından birinci el kaynak durumundadırlar. Bu belgeler araştırmacılara farklı alanlarda bilgiler sunmaktadır. Bir şeriyeye sicilli, araştırmacısına sosyal tarih bakımından, hukuk tarihi bakımından, askeri bakımdan, şehir tarihi bakımından iktisat tarihi bakımından, yer ve kişi adları bakımından önemli bilgiler vermektedir.

İncelemiş olduğumuz defterde Sofya'nın sosyal hayatı ve ekonomik hayatı ele alınmıştır. Genel olarak bu konu ile ilgili pek çok kaynakta bilgi bulunmaktadır. Çalışmada yüksek lisans tezleri, basılmış kitaplar ve makaleler ile birlikte ana kaynak grubu olarak Şeriyeye Sicilli defterlerinden yararlanılmıştır. Bu çalışmada 18.yy. da Sofya da yaşanan olaylar ve bölgede yaşanan sosyal ve iktisadi problemlerin de incelenmesi amaçlanmıştır.

Ana kaynak kullanımında en çok şeriyeye sicillerinin kullanıldığı ve bunların transkripsiyonu ve değerlendirmeleri şeklinde olduğu görülmektedir. Sicil grubunun çalışmaları oldukça önemli bir çoğunluk oluşturmaktadır. Şeriyeye sicilleri üzerine bugüne kadar yapılan çalışmalar şekil bakımından üçe ayrılmaktadır. Bunlar katalog çalışmaları, metin çeviri çalışmaları ve son olarak sicille dayanarak yapılan çalışmalardır.

Katalog çalışmalarında eksiklerin bulunmasıyla beraber elimizde işe yarar bazı kataloglar yok değildir. Bu sicillerin Anadolu'da olanlarının bir kısmı Osman

⁹⁵ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitapevi Yayınları, Ankara, 2006.

⁹⁶ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I,II, MEB, İstanbul, 1993.

⁹⁷ İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınları, Ankara, 2006.

Ersoy⁹⁸ bir kısmı da Mücteba İlgürel⁹⁹ ve Yusuf Halaçoğlu¹⁰⁰ tarafından hazırlanırken Gaziantep'e ait olanlar Cemil CahitGüzelbey¹⁰¹ tarafından yayınlanmıştır. Ayrıca Rifat Özdemir,¹⁰² M Ali Demirbaş¹⁰³ tarafından da kısmi kataloglar yayınlanmıştır.

Bir zamanlar Osmanlı imparatorluğunun egemenliği altında bulunmuş olan Avrupa ülkelerinde de şer'iyye sicilleri mevcuttur. Avrupa'daki sicillerin çoğunluğu bulunduğu ülkenin merkezi bir şehrinde toplanmıştır. Örneğin, Romanya'daki çeşitli şehirlere ait şer'iyye sicilleri Bükreş şehrinde, Yugoslavya'da Sarejova, Split, Zagreb, Üsküp gibi şehirlerde, Bulgaristan'da ise Sofya Milli Kütüphane "Nationale Biblioteque"de toplanmıştır. Sofya'daki Milli Kütüphanenin Şark Bölümünün Osmanlı Arşivi kısmında Sofya; Vidin, Rusçuk, Silistre, Dobruca, Samakov, Köstence (İznebol), Tirgoviste şehirlerine ait şer'iyye sicilleri mevcuttur.¹⁰⁴ Sofya'daki Milli Kütüphane kataloğunda 170 sicil defteri yer almaktadır ve bunların en eskisi 1542-1550 yılları arasını kapsamakta olup Sofya'ya aittir.¹⁰⁵

Katalog çalışmalarında en büyük sorun yurt dışında bulunan belgelerden oluşturmaktadır. Bu belgelerin toplu katalogları henüz oluşturulmasa da çeşitli ülkelerdeki defterler üzerine çalışmalar yapılmıştır. Ancak bütün bu sicillerin mikrofilmlerin, yurt içinde toplanması sağlanırsa bilimsel çalışmalar açısından daha çok yarar sağlanabilir.

Son zamanlarda metin çeviri çalışmalarında yüksek lisans tezi olarak önemli bir artış gözlemlenmiş, bunun yanı sıra tek konu bazlı araştırmalar da hayli ilgi görmüştür. Bu çerçevede kadı defterleri esas alınarak, çok sayıda yüksek lisans veya doktora tezi hazırlanmış, makale vb. araştırmalar yapılmıştır. Bunlar arasında şehirde

⁹⁸Osman Ersoy; "Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru", *DTCFD*, XXI, S: 3-4, Ankara, 1964, s. 33-65.

⁹⁹Mücteba İlgürel, "Şer'iyye Sicilinin Toplu Kataloğuna Doğru", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Tarih Enstitüsü Dergisi* S. 28-29, 1975 s. 123-167.

¹⁰⁰Yusuf Halaçoğlu, "Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru"(Adana Şer'iyye Sicilleri), *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, S. 30, İstanbul, 1976, s. 99-109.

¹⁰¹ Cemil Cahit Güzelbey, Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicilleri I. Fasikül, 1966, Gaziantep (1886-1909), II. Fasikül, (1841-1886), Gaziantep 1966, III. Fasikül (1729-1820), Gaziantep, 1970.

¹⁰² Rifat Özdemir, "Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* I / 1, Elazığ 1987, s 191-198.

¹⁰³ M A. Demirtaş, "Tire Şer'iyye Sicilleri Kataloğu", *Tarih İnceleme Dergisi*, VII (1992), 289-297.

¹⁰⁴Yücel Özkaya, "Sofya'da Milli Kütüphane Nationale Biblioteque 'deki Şer'iyye Sicilleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIII/24 (1979-1980),s.21-29.

¹⁰⁵Uğur, *Şer'iyye Sicilleri*, s.311.

yer alan mektep, medrese, külliye vb. müesseselerin incelendiği kurumlar tarihine yönelik çalışmalar¹⁰⁶ olduğu gibi, şehir tarihi¹⁰⁷, sosyal¹⁰⁸, ekonomik¹⁰⁹, askerî¹¹⁰ ve idarî¹¹¹ tarihe yönelik araştırmalar veya sadece tereke¹¹², vakıf¹¹³ ya da ferman¹¹⁴ kayıtları esas alınarak yapılan çalışmalar da vardır.

Şeriyeye sicilleri üzerine yapılan çalışmaların sonuncusu olarak sicillere dayalı olan çalışmalar yer almaktadır. Büyük öneme sahip olduğunu bildiğimiz Şeriyeye Sicillerinin, Osmanlı toplum, ekonomi ve hukuk tarihi araştırmalarında kaynak olarak kullanılması XIX. yüzyılın sonlarına kadar gelmektedir. Bu anlamda ilk çalışmalar 1930'lu yıllarda başlamıştır. 1935 yılında ise İ.Hakkı Uzunçarşılı tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar neticesinde sicil çalışmalarında artış meydana gelmiştir. Bu tarih çalışmaları sicil örneklerini ortaya çıkarmak suretiyle önemini gündeme getirmeyi amaçlamıştır. Sicillerin sosyal ve ekonomik tarih alanında önemli bir kaynak olarak ilk örneğini Halil İnalçık¹¹⁵ vermiştir. Şeriyeye Sicillerine ilgi duyan başlıca tarihçiler şöyle sıralayabiliriz. İlber Ortaylı¹¹⁶, Mustafa Akdağ¹¹⁷, Ömer Lütfi Barkan¹¹⁸ yapmış oldukları çalışmaları çok önemli kaynaklar oluşturmuştur.

Bölgesel açıdan ele alındığı zaman Sofya ve çevresinde bulunan Balkan ülkeleri ile ilgili pek çok araştırma yapıldığı görülmektedir. Bu incelemelerde

¹⁰⁶ Selim Hilmi Özkan, “Balkanlar’da Bir Osmanlı Şehri: Sofya (1385-1878)” *Avrasya Etüdleri* 50/2016-2 s. 279-314.

¹⁰⁷ İlhan Şahin, *a.g.m*, s.344

¹⁰⁸ Ahmet Tabakoğlu, “Osmanlı Toplumunda Aile”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, I, Ankara 1992.

¹⁰⁹ Halil İnalçık, “15. Asır Türkiye İktisadi ve İctimai Tarihi Kaynakları,” *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayınları, İstanbul 1996.

¹¹⁰ Selim Hilmi Özkan, *Sofya*, s. 286.

¹¹¹ İbrahim Sezgin, *a.g.m*, s.183.

¹¹² Ömer Lütfi Barkan, “Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)”, *Belgeler*, III, 1966.

¹¹³ Özkan, *a.g.m*, s.300.

¹¹⁴ Havva Selçuk, “Şeriyeye Sicillerine Göre Vidin, Silistre ve Sofya da İhtida Hareketleri (XVIII Ve XIX. Yüzyıl)”, *International Journal of Social Science*, Number: 25-I, p. 51-61 Summer I 2014.

¹¹⁵ Halil İnalçık, “Osmanlı İdare, Sosyal, Ekonomik Tarihi ile İlgili Belgeler: Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler”, *Belgeler*, X/14 (1980-1981), s. 1-91. “Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler: Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler II. Sicil: 1 Safer 883-Muharrem 886”, *Belgeler*, XIII/17 (1988), s. 1-42. “Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler: Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler: III. Köy Sicil ve Terekeleri”, *Belgeler*, XV/19 (1993), s. 23-168.

¹¹⁶ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul: Pan, 2000.

¹¹⁷ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, I-II, İstanbul 1979.

¹¹⁸ Ömer Lütfi Barkan, “Edirne Askerî Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)”, *Belgeler*, III/5-6 (1968), s.1-473.

genellikle ana kaynak grubu olarak şer'iyye sicillerinin kullanıldığı ve bunların transkripsiyonu ve değerlendirilmelerinden oluştuğu görülmektedir. İncelenen defterlere göre bu şehirler arasında, Bulgaristan, Sofya, Vidin, Edirne, Varna, Rusçuk, Silistre yer almaktadır. Balkanlarla alakalı Şer'iyye sicil çalışması en erken zamanda Bosna'daki siciller üzerine başlamıştır. Sicillere önem veren ülkelerden birisi de Bulgaristan'dır. Çek Balkonoğlu Josef Kabrda "Sofya ve Vidin 'deki Eski Kadı Sicillerinin Önemi" başlıklı 1951 yılında yayımladığı çalışmasıyla Şer'iyye sicillerinin Bulgaristan Tarihi için önemini anlatmıştır.¹¹⁹

Bu tezleri bilhassa lale devrini ele almaları açısından örnek olarak gösterebiliriz. Aynı kaynaktan yararlanarak aynı dönemlerde ele alınmış çalışmaları şöyle sıralayabiliriz. Derviş Öksüz¹²⁰, Ali Duman¹²¹, Huriye Sarıkaya¹²² tezlerini sayabiliriz. Yine aynı yüzyılda ele alınmış olarak Ali Metli¹²³, Ümit Güler,¹²⁴ Rümeyza Bilgili¹²⁵, İsmail Yıldız,¹²⁶ Ahmet Rıfat Güzey¹²⁷ çalışmalarını sayabiliriz. Bölgesel olarak ele aldığımız zaman Balkan şehirlerini konu alan çalışmalar arasında görebileceğimiz bazı çalışmalar şunlardır. Vehbi Günay'ın, "Balkan Şehir Tarihleri Kaynağı Olarak Şer'iyye Sicillerinin Envanter ve Katalogların Tespiti Hakkında"¹²⁸ isimli makalesi ile Caner Sancaktar'ın,

¹¹⁹Vehbi Günay, "Balkan Şehir Tarihleri Kaynağı Olarak Şer'iyye Sicillerinin Envanter ve Katalogların Tespiti Hakkında", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVIII, ss.71-82. 2003.

¹²⁰Derviş Öksüz, "181 Numaralı Şer'iyye Sicillerine Göre Lale Devri'nin İlk Yıllarında Manisa'da Sosyal Ve Ekonomik Hayat", Adnan Menderes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın, 2016.

¹²¹Ali Duman, "Şer'iyye sicillerine göre 18. yüzyılda Kastamonu'da günlük hayat (1115 tarihli Kastamonu şer'iyye sicilinin kataloğu)", Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1994.

¹²²Huriye Sarıkaya, "179 Numaralı Manisa Ve 717 Numaralı Balıkesir Şer'iyye Sicillerine Göre Lâle Devri'nin İlk Yıllarında Batı Anadolu'da Sosyal Ve Ekonomik Hayat", Adnan Menderes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın, 2016.

¹²³Ali Metli, "Saraybosna Şer'iyye Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1783-1786)" Mersin Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin, 2018.

¹²⁴Ümit Güler, "17. Ve 18. Yüzyıl Kıbrıs Şer'iyye Sicillerine Göre Müslüman- Zimmî ilişkileri ve İslam Hukuku Açısından Tahlili", Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2018.

¹²⁵Rümeyza Bilgili, "Şer'iyye Sicilleri Işığında Kadın: Kayseri Örneği (1700-1720)" Nevşehir Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir, 2012.

¹²⁶İsmail Yıldız, "XVIII. Yüzyılın İlk ve Son Çeyreğinde Çankırı (Şer'iyye Sicillerine Dayalı Bir Karşılaştırma Denemesi)", Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.

¹²⁷Ahmet Rıfat Güzey, "Şer'iyye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılın Sonları XVIII. Yüzyılın Başlarında Kastamonu", Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2001.

¹²⁸Vehbi Günay, "Balkan Şehir Tarihleri Kaynağı Olarak Şer'iyye Sicillerinin Envanter ve Katalogların Tespiti Hakkında", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: XVIII, ss.71-82. 2003.

“Balkanlarda Osmanlı Hâkimiyeti ve Siyasal Mirası”¹²⁹ makalesini ve Yücel Özkaya’nın ¹³⁰“Sofya’da Milli Kütüphane Nationale Biblioteque ’deki Şer’iye Sicilleri” üzerine yazmış olduğu makalesini sayabiliriz.

Sofya üzerine araştırmayapanlara değinmek gerekirse Selman İleri¹³¹ ve Fatma Yıldırım’ın ¹³² çalışmalarını sayabiliriz. Ancak görülmektedir ki bugüne kadar yapılan çalışmalarda belgelerin çevrilmesi ve özetlenmesi yeterli bulunmuştur. İncelenmiş olan defterlerde daha çok belge türleri hakkında bilgi verilerek belge odaklı çalışmalar yapılmıştır. Bu durumda Sofya’nın sosyo-ekonomik hayatını yorumlamak ve anlamlandırmak okuyucuya bırakılmıştır. Bu çalışma ise daha çok Sofya’daki sosyal hayatı belgeler ışığında açıklamak ve yorumlamak üzerine kurulmuştur.

Genel olarak Sofya Şer'iyye Sicillerine bakacak olursak Sofya Şer'iyye Sicil defterleri en eskisi 1542-1550 yılları arasının da olup toplamda 170 tane defterden oluşmaktadır.

¹²⁹ Caner Sancaktar, “Balkanlarda Osmanlı Hâkimiyeti ve Siyasal Mirası” *Ege Stratejik Araştırma Dergisi*, II, S:2, 2011 s. 27-47.

¹³⁰ Yücel Özkaya, “Sofya’da Milli Kütüphane Nationale Biblioteque ’deki Şer’iye Sicilleri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIII/24 (1979-1980),s.21-29.

¹³¹Selman İleri, “Bulgaristan Milli Kütüphanesine Kayıtlı s 16 Numaralı Sofya Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi”, Kırklareli Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırklareli, 2017.

¹³²Fatma Yıldırım, “S 12 Numaralı Sofya Şer'iyye Sicili”, Gaziantep Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep,2017.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. 312-1 Numaralı Şerhiye Siciline Göre Sofya'da Ekonomik Yaşam

Müslüman ve gayrimüslimler arasında var olan iletişim sosyal hayatı ilgilendiren önemli konulardan biridir. Osmanlı hâkimiyetinde çok sayıda Müslüman-gayrimüslim nüfus çoğu zaman iyi bir iletişim kurabilmiştir ve sorunsuz bir şekilde yaşamlarını sürdürmüştür. Hatta Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında sıkı bir ticaret mevcut olup alım satım gibi ticari ilişkilerde bulunmuşlardır. İncelemiş olduğumuz dönemde de bu iki nüfusun arasında alım satım ve ticaret ilişkilerinin gayet yaygın olduğu görülmektedir. Bu durum dönem içerisinde Müslümanlar ile Gayrimüslim tebaa arasında sağlıklı bir iletişimin olduğu anlamına gelir.

Belgelerde çoğunlukla geçen alım satım işlemleri vasıtasıyla satışı yapılan mülklerin özellikleri ve fiyatları hakkında bilgi sahibi olunmaktadır. Satışların nasıl gerçekleştiği mülkün kime ait olduğu gibi bilgiler yoluyla dönemin sosyo-ekonomik hayatı hakkında veriler elde edilmektedir.

Sosyo-ekonomik hayatı ilgilendiren diğer önemli bir konu ise borçlardır. Borç alan ve veren kişilerin isimleri, ne zaman ve kime vermiş olduğu yer almaktadır. Bu davalar borç verenin borcunu alamadığı zaman dava açması ile karşımıza çıkmaktadır. Bu davalar Osmanlının hukuk anlayışı ve ekonomi hayatı hakkında bilgiler sunmaktadır.

Bu konuların dışında evlilik, nafaka, boşanma, vaset ve vasi tayini gibi aile ile ilgili davalar bulunmaktadır. Bu belgeler vasıtasıyla toplumun en küçük yapı taşı aileden başlamak üzere Sofya da 1721-1722 yılları arasında sosyo-ekonomik anlamda Sofya da yaşam ele alınmıştır. Şimdi bahsedilen iktisadi özelliklerin daha ayrıntısına bakılarak kentin iktisadi hayatının sicildeki yansımaları incelenebilir.

3.2. Alım- Satım İşlemleri

Bilindiği üzere Osmanlı hukuk düzeninde başkasının hakkını gasp etmeme koşuluyla, mülk istenildiği şekilde satılabilir, devredilebilir ve kullanılabilir. Mülk

satış işlemleri hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler tarafından gerçekleştirilebilmekteydi. Sicilde karşımıza en çok çıkan hüküm çeşitlerinden birisi mal ve mülk satış işlemleri ile ilgili davalarıdır. Bu anlamda karşılaştığımız belgeler genellikle arsa, bağ, bahçe, dükkân, ev, değirmen ve tarla gibi gayrimenkullerden oluşmaktadır. Şer’iyye sicillerinde elde edilen bilgiler doğrultusunda satışa sunulan evlerin ne durumda olduğu ve fiyatları gibi konularda bilgilere ulaşılabilmektedir. Aynı zamanda Sofya’da ikamet eden halkın sosyo-ekonomik özellikleri hakkında bu sayede çeşitli verilere ulaşabilmek de mümkündür.

Mülk satış işlemleri ile ilgili hüccetler genellikle bir kalıp şeklinde formüle edilmiştir. Öncelikle satışı gerçekleştirecek kişinin satacağı mülkün nerede olduğunu (şehir ise mahallesi, köy ise köyünü) sonra ismi ve baba ismi zikredilmektedir. Ardından mülkü alacak kişinin kimliği verilmekte olup, satış işlemi gerçekleşen mülkün yeri ve hudutları kaydedilmektedir. Satış ücretinin miktarı verilmesinden sonra da mülkün satış işlemi gerçekleştirilmektedir. Bu işlemde genellikle satan kişinin “Bey’-i bât-ı sahîh-i şer’î ile bey’yledim” ifadesi kullanılmaktadır. Alıcının da mülkü aldığını onaylaması sonrasında satış işlemi gerçekleştirilirdi.

3.2.1.Ev Alım Satımı

Kültürümüzün vazgeçilmez bir parçası olan ev, sosyal hayatta önemli bir yere sahiptir. Ev insan hayatının büyük çoğunluğunu geçirdiği, kendine özel mahrem yeridir. Osmanlı kültüründe evler çoğunlukla bir veya birkaç odadanve temel olarak mutfak ve kiler gibi unsurlardan oluşmaktaydı. Odalarda kimi zaman soba yer almaktaydı bu odalar özel olarak sobalı şekilde ifade edilmekteydi. Evlerin etrafını genellikle meyveli ve ya meyvesiz ağaçlar oluşmaktaydı. Genel itibari ile Osmanlı evleri sade ve ferah olduğu söylenebilir.

Belgelerde satış akdi İslam hukukuna uygun şekilde, “bey’ ve şirâ” olarak ifade edilmiştir. Satışa sunulan ev bulunduğu konum itibari ile önem kazanmaktaydı. Bunlar evinşehir merkeze olan uzaklığı veya cami, çarşı gibi sosyal alanlara olan mesafesi onun değerini tayin eden önemli olan unsurlardandı. Ayrıca oda sayısı ve bu odaların büyüklüğü, ana caddeye, sokağa uzaklığı ve bu yola cephesinin olup olmaması, tek veya çift katlılık hali değerini belirleyen diğer faktörlerdendir.

Sofya'nın incelediğimiz defterinde gerek Müslüm gerekse Gayrimüslim halkın hem kendi aralarında hem de karma olarak ev alım satımı yaptıkları görülmektedir. Defterde toplam 18 adet ev satışı ile ilgili belge bulunmaktadır.¹³³ Bu sicilde yer alan mülk satış işlemleri içerisinde en fazla ev satışları yer almaktadır. Sosyal bir varlık olan insanın, en önemli ihtiyaçlarından biri olan barınmanın karşılanması amacıyla en çok ev alım satım işlemi yapılmıştır. Belgelerde ev yerine genel olarak *menzil* kelimesi kullanılmıştır. İncelenen belgelerde ev satışları içerisinde en düşük fiyatlı ev 60 kuruştan satılmış olup;¹³⁴ ortalama fiyatlar 80-110 guruş arasında değişiklik göstermiştir. İlginç bir şekilde en yüksek fiyat olarak ise 60 bin akçeye satılan bir ev görülmektedir.¹³⁵ Bu fiyatların reel olarak neyi karşıladığı sorusu sorulacak olursa aynı sicilde bir camus ineğin 17 kuruşa satıldığı bilgisi yer almaktadır¹³⁶. Bu rakamlar ortalama bir evin 4-6 ineğe karşılık geldiğini ifade etmektedir. Osmanlı iktisat düzeninde genel kabul gören anlayışa göre iki büyükbaş hayvanı olan kişiler varlıklı sayılıyordu ve bu durumda ev satışına konu olan tarafların en azından yoksul kimseler olmadığı söylenebilir. İnsanların barınma ihtiyacının temel bir ihtiyaç olması hasebiyle o dönemlerde de ev fiyatları yüksek değerlerde seyretmekteydi. Aşağıda ev satışlarına taraf olan şahısların unvan bilgileri burada bahsedilen tezi destekler nitelikte olduklarını göstermektedir.

Alım satıma konu olan evlerin özellikleri farklılaştıkça fiyatların da değiştiğini görmekteyiz. Mesela Yazıcızade Mahallesi'nde bir sobalı odayı ve bir sokağa bakan ve bir miktar avluyu kapsayan ev 90 kuruşa satılırken¹³⁷ Mansur Hoca Mahallesi'nde bir sobalı odayı ve sokağa bakan ve bir kileri ve bir ahırını ve bir miktar avluyu kapsayan ev 80 kuruşa satılmıştır.¹³⁸

Şeriyeye sicillerinin en değerli bilgi kaynaklarından birisi de şüphesiz insanların unvan, meslek, yaş, statü, görev gibi kişisel bilgilerinin cömertçe kayda geçirilmesidir. Aşağıdaki tablo Sofya'da ev alışverişi yapan tarafların kişisel bilgilerinin dökümünü içermektedir. Bu veriler mali yaşamın önemli bir parçası olan

¹³³Sofya Şeriyeye Sicili -312-1 Numaralı, 5-2/7-1 /14-2/ 18-4/ 19-1/19-3/21-2/23-3 /27-1/28-4/29-1/29-2/29-4/30-3/31-3/32-1/32-3/32-4.Bundan sonra Sofya Şeriyeye Sicili -312-1 ifadesi, SŞS-312-1 şeklinde kısaltılarak yer alacaktır.

¹³⁴ SŞS-312-1, 19-1.

¹³⁵ SŞS-312-1, 32-1.

¹³⁶ SŞS-312-1, 8-3.

¹³⁷ SŞS-312-1, 31-3.

¹³⁸ SŞS-312-1,29-4.

gayr-i menkul satışlarının Sofya tarihindeki yerini anlamada daha fazla ipucunu barındırmaktadır.

Tablo 3: Sofya’da Ev Satışında Bulunan Kişilerin Sosyal Statülerine Göre Dağılımı

Ev Satışında Bulunan Kişilerin Sosyal Statüsü	Ev Satan Kişi Sayısı
Askeri Zümre	2
Müslüman Halk	8
Gayrimüslim Halk	7
Tüccar	1
Toplam	18

Yukarıda dökümü çıkarılan ev satış örneklerinden 9 tanesi Müslümanlar arasında gerçekleşirken 7 tanesi gayr-i müslimler arasında gerçekleşmiştir. Müslüman ve gayr-i müslimler arasında ise 3 adet satışaraştırılmıştır. Ev alışverişinde bulunan kişilerin “el hac, çelebi, mataracı, ağa, seyyid, efendi, Arapzade ve molla” gibi lakapları bulunmaktadır. Bunlar arasında en fazla hacı unvanı kullanılmıştır. Görüldüğü üzere yukarıdaki lakaplar ve unvanlar toplumun kalburüstü sayılabilecek kişilerden oluşmaktadır. Ev alım satımı gibi önemli bir ticaretin bu kişiler tarafından yapılıyor olması şaşırtıcı değildir.

Ev satışları sırasında alım ve satım işlemlerini gerçekleştirecek kişiler veya onların vekilleri kadı huzurunda hazır bulunur, evin dört tarafında bulunan binaları, yol ile çevrili olup olmadığı ve evin vasıfları tafsilatlı olarak açıklanırdı. Örneğin, Kara Danişmend Mahallesi’nde Hacı Salih, üç tarafı Mataracı Mehmed Çelebi mülkü olan ve caddeye bakan, bir sobalı odası ve avludan oluşan evi bulunmaktadır. Bu evin üç hissedarı bulunup bir hissesi Havva Hatun’un ve iki hissesi Hacı Salih’e ait olup 6 kuruşa satılmıştır.¹³⁹ Başka bir örnek ise Muhtesibzade Mahallesi’nde Hacı Şaban bir tarafı Aişe mülkü ve bir diğer tarafı Dellal Abdi Çelebi mülkü ve son olarak bir tarafı Lozneli Mustafa mülküdür. Evin bir tarafı ana caddeye bakıp bir sobalı odası ile birmiktaravludan oluşmakta olup Maksud Sipahi’ye 110 kuruşa satmıştır.¹⁴⁰

¹³⁹ ŞŞS-312-1,18-4.

¹⁴⁰ ŞŞS-312-1,19-3.

Ev satışlarında varislerin miras mallarını satışı örnekleri daha fazla görülmektedir. Bu örneklerde mülk sahibinin vefat etmesi üzerine kendinden sonra bırakmış olduğu ev, varisleri tarafından satılmaktadır. Örneğin Sofya'daki Alaca Mescid Mahallesi'nde Seyyid Yusuf Efendi'nin vefat etmesi üzerine evlatları Yakub, Zeynep ve Havva'ya kalan evi Seyyid Ahmed Efendi'ye 60 kuruşa satmışlardır ve hisselerine düşen yirmişer kuruşları paylaşmışlardır.¹⁴¹ Mansur Hoca Mahallesi'nde ise Meryem hatunun vefat etmesi üzerine evlatları Rukiyye, Hürremşah ve oğlu Osman'a kalan mülkü Süleyman Çelebi'ye 80 kuruşa satmışlardır ve aralarında paylaşmışlardır.¹⁴²

Miras yoluyla kalan ev satışı gayrimüslimlerde de görülmektedir. Örneğin Elhac Bayram Mahalle'sinde Maro bir taraftan Arabzade'nin vefatından sonra miras kalan; bir tarafı caddeye bakan ve bir sobalı oda ile bir miktar bahçeyi ve avluyu kapsayan mülkü Nikola isminde bir başkasına 80 kuruşa satmıştır.¹⁴³ Bu örnekte anlamaktayız ki adı geçen mahalle karma bir mahalle özelliğine sahiptir. Aynı zamanda gayr-ı Müslimlerin kendi aralarında gerçekleşen satışları dahi şerri mahkemelere onaylattıklarını görmekteyiz. Bu durum Osmanlı şeri kurumlarının incelenen dönemde tüm tebaa tarafından muteber sayıldığına açık göstergesi olması açısından da önemlidir.

Miras dışında normal bir ev satışına örnek olarak Gül Cami Mahallesi'nde Pabut? zimmi mülküdür ki bu evin üst katında bir çardak odası ve alt katında sobalı odası ile bir kömür odası ve mahzeni bulunmaktadır. Ayrıca bir kileriyle bir küçük ambarı ve bir miktar bahçeyle bir miktara avluyu kapsayan mülkü Meneş zimmiye 390,5 kuruşa satılmıştır.¹⁴⁴ Görüldüğü üzere gayr-i Müslümler kendi aralarında alışverişte bulunmuşlardır ve bu alışverişler geniş kapsamlı olarak ev satışı yanında çeşitli menkulleri de barındırmıştır.

Ev satışlarında aynı zamanda ev ile beraber bağ ve bahçeler de satılmaktaydı. Bunun yanı sıra çiftlik ve değirmen ve müştemilat gibi mevcut menkul değerler de evlerin fiyatını artırıyordu. Has Biga Mahallesi'nde Hacı Hüseyin vekil olup vekâleti Fatıma mülkü olan bir çardağı ve bir kahve odasıyla bir ahır ve dört adet çay odaları

¹⁴¹ SŞS-312-1, 19-1.

¹⁴² SŞS-312-1,29-4.

¹⁴³ SŞS-312-1,21-2.

¹⁴⁴ SŞS-312-1, 14-2.

bir miktar bostan yeri ile bir miktar harmanı bulunmaktadır. Aynı zamanda çiftliği ve çiftliğe yakın Sofya nehri üzerinde 5 göz değirmen ile çiftlik içinde bir miktar hayvan ve gerekli eşya edevatın yanı sıra Sofya keyli ile tahminen 36 kile tohumu bulunmaktadır. Ayrıca tarlalarını ve tahminen 130 araba giyâh (ot) hâsıl eden çayır mülkünü Ebubekir Efendinin müvekkilesi Zeynep'e 60 bin akçeye satmıştır.¹⁴⁵ Bu örnek bahsedildiği üzere tespit edilen gayr-ı menkul satışları içinde en yüksek meblağlı satışı ifade etmektedir.

Ev satışlarında aynı zamanda evde bulunan çeşitli eşyalar ve eve bağlı bulunan taşınamayan mülkler de satılmaktaydı. Örneğin Kadı Biga Mahallesi'nde Küçük Hacı Ali'nin vefatı üzerine veraseti (eşi ve çocukları) olan mülk, üst katta bir sobalı odayı ve bir ocaklı oda ile beraber alt katta bir sobalı odayı ve iki fırını ve iki bahçeyi barındırmaktadır. Aynı zamanda hamam ve çeşmenin yanı sıra kahve ölçeği ve küçük ölçek gibi eşyalar ve ahır ve ambarı bir miktar avluyu kapsayan mülkü Çeribaşı Mehmed Ağaya 600 guruşa satılmıştır.¹⁴⁶ Görüldüğü üzere ev satışlarında aynı zamanda insanların temel ihtiyaçlarını karşılamaları amacıyla inşa edilmiş bölümlerde satılmıştır. İnsanların temizlenmesi için inşa edilmiş olan hamam, kültürümüzde oldukça büyük bir öneme sahiptir. Hamam, kültürümüzde her daim var olmuş bir gelenek olup günümüzde hâlâ devam etmektedir. Satılan eşyalar arasında aynı zamanda kahve ölçeği ve küçük ölçek gibi eşyaların yer alması ise kahvenin önemini ve Türk evinde kahvenin yeri ve önemini bir kez daha resmetmektedir.

3.2.2. Bağ ve Arsa ve Değirmen Satış İşlemleri

İncelemiş olduğumuz defterde 4 bağ satışı¹⁴⁷ 3 arsa¹⁴⁸ ve 2 değirmen¹⁴⁹ satışı bulunmaktadır. Bağ satışında önemli olan unsurlar bağ içerisinde ayrıca bir bağ evinin mevcudiyeti ve bu evin yeni veya eski olma durumudur. Ev satışında olduğu gibi bağ satışlarında da kolay ulaşılabilirlik aranan temel özellikler arasında yer almaktadır. Bağ satışı da ev satışlarına benzerlik gösterip belgelerde bütün tafsilatı ile açıklamaktadır. Alım satım yapacak olan taraftarların mahkemede kadı ve şahitler

¹⁴⁵ SŞS-312-1,32-1.

¹⁴⁶ SŞS-312-1,5-2.

¹⁴⁷ SŞS-312-1, 9-3/12-4/ 20-1/ 26-1.

¹⁴⁸ SŞS-312-1,19-2/ 23-2/26-4.

¹⁴⁹ SŞS-312-1, 5-1/ 27-2.

huzurunda bulunması ve bağın yerinin ayrıntılı olarak dört tarafıyla birlikte tarif edilmesiyle beraber alım satım işlemi gerçekleşmekteydi. Dolayısıyla bağ satışlarında da satışa konu olan mekânın çevresindeki bulunan mülkler ve sahipleri tanıtılır ve caddeye olan konumu tarif edilirdi. Örneğin Sofya'nın Lokoroska köyünde Beşo bir taraftan Bergo zimmi bağı ve bir taraftan Ecotko zimmi bağı ve bir taraftan Nikola zimmi bağı olan ve ana caddeye sınırı olan bağı olup Meje zimmiye 10 kuruşa satmıştı.¹⁵⁰

Sicilde yer alan bağ satışlarında ölçü birimi olarak kıt'a¹⁵¹ kullanılmaktadır. Bu ölçünün miktarı da niceliksel olarak açıkça kayda geçirilmiştir. Bir örnek vermek gerekirse; Elhac Hamza Mahallesi'nde Hatice hatun mülkünü satarken; "bir taraftan Seyyid Mehmed Çelebi bağı, bir tarafı İbrahim Çelebi bağı, bir taraftan çayır ve bir tarafı cadde olan bir kıt'a bağımlı Todor zimmiye 11 kuruşa sattım" şeklinde ifade etmiştir.¹⁵² Dolayısıyla bağın ölçüsü net bir şekilde belirtilmiştir. Sadece bu örnekte Müslüman bir tebaa, bir gayrimüslime satış yaparken diğer örneklerde Müslümanlar kendi aralarında ya da gayri müslimler ise kendi aralarında satış yapmışlardır.

Bağ satışlarında ev satışında olduğu gibi satışı yapılacak olan bağın çevresinde bulunan mülkler ve sahipleri tanıtılır ve caddeye olan konumu tarif edilirdi. Sofya'nın Lokoroska köyünde Beşo bir taraftan Bergo zimmi bağı ve bir taraftan Ecotko zimmi bağı ve bir taraftan Nikola zimmi bağı olan ve ana caddeye sınırı olan bağı olup Meje zimmiye 10 kuruşa satmıştır.¹⁵³

Arsa satışları da bağ satışlarına benzerlik göstermektedir. İncelenen sicilde rastlanan ve alım satımı yapılan iki arsa Alaca Mescid Mahallesi'nde ikamet eden kişilerin mülkleri olup biri 80 kuruşa diğeri ise 4000 kuruşa satılmıştır. Fatıma Hatun'un arsası ve bir miktar arsa bostanı ve bir miktar harmanını Ali Efendiye 80 kuruşa satmıştır.¹⁵⁴ Diğer bir arsa ise aynı mahalleden Münevver Hatun'un mülkü olup arsasını ve bir miktar bahçesini Seyyid Ahmed Efendi'ye 4000 akçeye satmıştır.¹⁵⁵ Görüldüğü üzere arsaların aynı mahallede yer almasına rağmen

¹⁵⁰ SŞS-312-1, 26-1.

¹⁵¹ Parça, bölük, cüz. Dörtlük. Parlatır, *a.g.e.*, s.903.

¹⁵² SŞS-312-1, 9-3.

¹⁵³ SŞS-312-1, 26-1.

¹⁵⁴ SŞS-312-1, 23-2.

¹⁵⁵ SŞS-312-1, 19-2.

aralarında fiyat farkı bulunmaktadır. Bu durum ise arsaların boyutu ve işlevselliği ile ilişkilendirilebilir. Aynı zamanda satışa çıkarılan arsanın yanı sıra bahçesatışının da gerçekleşmiş olması da fiyatın artmasına sebebiyet vermiştir. Satışı gerçekleştirilen mülklerin özellikleri değiştikçe fiyatlarında doğal olarak değiştiğini görmekteyiz.

Diğer mülk alışverişlerinde görüldüğü gibi arsa alışverişinde de Müslüman ve gayrimüslim zümreler arasında alışveriş gerçekleşmiştir. Bir misal vermek gerekirse; Karagöz Bey Mahallesi'nden Seyyid İshak Ağa, Seyyid Mustafa Ağa, Seyyid Süleyman, kardeşlerin bir arsası olup bu arsayı Zerliko zimmiye 30 kuruşa satılmışlardır.¹⁵⁶

Sofya'nın incelenen sicilinde değirmen satışı belgelerde iki adet olmakla beraber diğer satış işlemleri ile benzerlik göstermektedir. Miras olarak kalan değirmenin satışı Müslümanlar arasında gerçekleşirken diğer bir satış işlemi gayr-ı müslimler arasında gerçekleşmiştir.¹⁵⁷ Has Teb'a Mahallesi'nden Küçük Elhac Ali Ağa'nın vefatı üzerine varisleri dört göz mülk değirmenini ve bahçeyi altı yüz guruşa satmış ve aralarında paylaşmışlardır.¹⁵⁸

Değirmen satışlarında değirmenlerin bölümleri ayrı ayrı satılabilmekteydi. Nitekim Sungurlar Mahallesi'nden Yano zimmi Batkofça nehri üzerinde bulunandegirmenin iki gözü bulunmaktadır. Ocak tarafında bulunan değirmenin bir gözü değirmeni Kristo zimmiye 58,5 kuruşa satılmıştır.¹⁵⁹

Bu kısımda yer alan satışlar arasında en yüksek fiyat 4000 kuruş ile arsalara ait olup¹⁶⁰ en düşük satış fiyatı 10 kuruş ile bağ satışına aittir.¹⁶¹

3.2.3. Dükkân Satış İşlemleri

İncelemiş olduğumuz belgelerde 8 tane dükkân satış işlemi ile ilgili hüküm bulunmaktadır.¹⁶² Dükkân satışları belgelerde genel olarak "bab veya vakıyye" şeklinde ifade edilmiştir. Dükkân satışları aynı zamanda Sofya kentinde faal olan

¹⁵⁶ SSS-312-1, 26-4.

¹⁵⁷ SSS-312-1, 5-1/ 27-2.

¹⁵⁸ SSS-312-1, 5-1.

¹⁵⁹ SSS-312-1, 27-2.

¹⁶⁰ SSS-312-1, 19-2.

¹⁶¹ SSS-312-1, 26-1.

¹⁶² SSS-312-1, 9-4/ 17-1/22-3/ 25-2/28-1/28-2/30-2/ 30-4.

meslek grupları hakkında bilgi vermesi bakımından tarihsel önem taşır. Aşağıdaki tablo tespit edilen dükkân alım satımlarına konu olan mekânların hangi meslek gruplarına ait olduğunu tasvir etmektedir.

Tablo 4: Defterde Geçen Satışı Gerçekleşmiş Dükkânlar

Dükkân İsimleri	Kaç Defa Geçtiği
Boyacı	1
Ekmekçi	1
Debbağ	1
Kassab	1
Kepenک	1
Kürkçü	1
Nalbant	1
Takyacı	1

Bu dükkânlardan en yüksek fiyat debbağ dükkânı ve beraberinde 3 adet kireçlik ve 2 küçük oda ve bir tekneyi barındıran gayr-i menkul 3360 akçeye satılmıştır.¹⁶³ En düşük fiyata ise Nalbant dükkânına ait olup 56 kuruşa satılmıştır.¹⁶⁴ Buradaki fiyatlar her ne kadar genellemeler yapmaya müsait değilse de en azından bazı meslek gruplarının ürünleri ile bağlantılı olarak dükkânlarının da yüksek değerler alabildiğine işaret ediyor. Nitekim Osmanlı sosyal, ekonomik ve askeri yaşamında vazgeçilmez yeri olan debbağların ürünlerinin yüksek fiyatlar karşılığında piyasada yer aldığı bilinmektedir.

Dükkân satışlarında diğer mülk satışlarında olduğu gibi satılacak olan dükkânın çevresinde yer alan dükkânlar veya mülkler ve bunların kime ait olduğu yazılmaktaydı. Örneğin satışı gerçekleştirilen bir dükkânla ilgili kayıta yer alan dükkânın satıcısının "...Takyacılar Sokağı'nda bulunan bir tarafı Vokdin zimmi mülkü ve bir taraftan Estanco zimmi mülkü ve caddeye bakan iki kepenک bir demir kapılı mahzeni, takyacı dükkânımı 200 kuruşa sattım" şeklindeki ifadesi buna güzel bir örnek olacaktır.¹⁶⁵

¹⁶³SSS-321-1, 25-2

¹⁶⁴SSS-321-1, 28-1

¹⁶⁵SSS-321-1, 22-3.

Tablo 5: Dükkân Alan Kişilerin Sosyal Statüleri

Sosyal Statüler	Kaç Defa Geçtiği
Müslüman Halk	4
Gayrimüslim Halk	1
Askeri Sınıf	1
Tüccar	2
Toplam	8

Dükkân satışlarında Müslümanlar ve gayrimüslim arasında alışveriş bir tane bulunmaktadır. Bu kayıta İsmail Beşe'nin iki kepenk dükkânı ve mahzenini Hanan Yahudi' ye 65,5 kuruşa sattığı bilgisi yer almıştır.¹⁶⁶Diğer dükkân satışları ise Müslümanlar arasında gerçekleşmiştir. Satış işlemlerinde bulunan kişilerin lakapları ise genellikle “ Hacı, Efendi, Arnavudzade, Çelebi, Ağa” gibi unvanlardan oluşmaktadır. Bu durum yine dükkân alım satım işlemlerinin genel olarak belli bir iktisadi ya da sosyal statüsü olan kesimlerce gerçekleştirildiğini göstermektedir.

Bu konuda son olarak şunu ifade etmek gerekir ki: dükkân kayıtları sadece alışverişleri içermiyor, kimi örneklerde kira gelirleri de yer alıyordu. Bu örneklerde ilginç bir şekilde kimi zaman mukataa düzeni ile bağların kurulduğu görülmektedir. Bilindiği üzere Osmanlı Devletinde genellikle Rumeli topraklarında bazı mukataa gelirlerini ve bu arada bazı vazife, has, salyane tahsislerini denetleyen kaleme mukataa-i evvel denirdi.¹⁶⁷ İşte Sofya civarında da bazı dükkânların mukataa usulü içerisinde kimi iltizam ihaleleri arasında işletildiği veya alım satımının yapıldığı anlaşılmaktadır. Bir örnekte bazı dükkânların mukâta'a-i kadimesi genel olarak Kara Danişmend mescidine ait denilerek bu mescide ait mukataa biriminin gelir kalemleri arasında dükkânların gelirlerinin yer aldığı belirtiliyor. Dolayısıyla bu gelirlerle orada imam¹⁶⁸ veya müezzin¹⁶⁹ olanlara 8 ile 5 akçe arasında günlük tayinatlar ödenmekteydi. Yine Has Biga vakfına her ay beşer para mukâta'a-i kadîmesi olan bir kassab dükkânı da bulunmaktaydı.¹⁷⁰ En yüksek 13 akçe Has Biga vakfına ait olup

¹⁶⁶SSS-312-1, 9-4.

¹⁶⁷Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014, s.256.

¹⁶⁸SSS-321-1, 22-3.

¹⁶⁹SSS-312-1, 17-1.

¹⁷⁰SSS-321-1, 30-2.

yine aynı dükkânın Kara Şahin Meclisine ikişer akçe ile en düşük mukataa-i kadimesi bulunmaktadır.¹⁷¹

3.2.4. Miras ve Hibe İle İlgili İşlemler

“Kök, temel; birinin diğerinden devraldığı eski durum, bakiye” anlamındaki irs (varise) kökünden türeyen miras kelimesi, çok defa daha irs ile eş anlamlı olmak üzere “bir şeyin bir kişi veya topluluktan diğerine geçmesi, başkasından kalan, tevarüs edilen şey” manasında kullanılır.¹⁷² Miras kişinin vefat etmesinin ardından yakınlarına kalan tüm mallarını, mülkünü ve borçlarını kapsamaktadır. Bu anlamda varis, ölen kişinin hukuku işlemlerini devam ettirir.¹⁷³ Ölen kişinin verdiği borç veya aldığı borç daha sonra varisleri tarafından takip edilmesi gerekmektedir. Zira hukuki işlemleri ile varisleri sorumluydu.

İncelediğimiz sicilde 15 adet miras davası tespit edilmiştir.¹⁷⁴ Belgelerde geçen miras davalarında ilk önce vefat eden kişinin adı ve varislerin adı zikredilmiştir. Davaların sebepleri ise varisler arasında anlaşmazlık çıkması, vasi tayini veya paylaşılacak miras hisselerinin onaylanması şeklinde sıralanabilir. Sicilde rastlanan miras davalarında genellikle varislere bağ, bahçe, değirmen, ev ve hisse gibi mülkler kaldığı görülmektedir. Miras olarak kalan bu mülkler varisler tarafından satılmış ve kendi aralarında paylaşılmıştır. Bir örnek vermek gerekirse; Sofya’daki Alaca Mescid Mahallesi’nde Seyyid Yusuf Efendi’nin vefat etmesi üzerine evlatları Yakub, Zeynep ve Havva’ya kalan evini Seyyid Ahmed Efendi’ye 60 kuruşa satmış ve hisselerine düşen yirmişer kuruşları paylaşmışlardır.¹⁷⁵ Miras kalan mülklerin satışları arasında en yüksek fiyata örnek olarak, Kadı Biga Mahallesi’nde Küçük Elhac Ali’den evlatlarına ve eşine kalan mülklerinin 600 kuruşa satıldığı örnek verilebilir.¹⁷⁶ Kaluyan Mahallesi’nden Kıptî İvaz’ın eşi ve çocuklarına kalan ev ve bir miktar avluyu kapsayan mülkü menzilleri en düşük fiyatlı olan miras malı olup 15

¹⁷¹SSS-312- 1, 30-4.

¹⁷²Hamza Aktan, “Miras” , *DİA*, XXX, İstanbul,2005,s.143.

¹⁷³Örneğin incelediğimiz defterde 10. Sayfa 1. hükümde bir müddei varisi olduğu müteveffaya 3 kuruş borcu olan Ahmed Bey’e dava açmış ve neticede davayı kazanmıştır. SSS-312-1,10-1.

¹⁷⁴SSS-312-1, 5-1/ 5-2/ 7-1/ 7-3 /10-1/ 11- 1 /14-2 / 15-1 /16-2 /19-1/ 21-1 /24-2 /25-1/ 28-3/ 29-4.

¹⁷⁵SSS-312-1,19-1.

¹⁷⁶SSS-312-1, 5-2.

kuruşa satılmıştır.¹⁷⁷ Aşağıdaki tablo sicilde mevcut miras davalarından elde edilen bilgilerle oluşturulmuş olup kentin emlak değerlerini vermesi açısından önemlidir.

Tablo 6: Miras Alışverişinde Bulunan Kişiler, Sosyal Statüleri ve Satış Fiyatları

Miras Kalan Mülk Türü	Miras Kalan Kişiler	Mirası Satan ve Alan Kişilerin Sosyal Statüsü	Satılan Miras Malının Fiyatı	Satın Alan Kişinin Unvanı
Değirmen ve Bahçe	Çocukları	Müslim	600 kuruş	Elhac
Ev ve Eşyaları	Eşi ve Çocukları	Müslim	600 kuruş	Çeribaşı
Ev ve Eşyaları	Çocukları	Müslim	80 kuruş	Çelebi
Ev	Çocukları	Müslim	60 kuruş	Seyyid
Ev	Çocukları	Müslim	60 kuruş	Elhac
Ev	Eşi ve Çocukları	Gayrimüslim	45 kuruş	-
Ev	Eşi ve Çocukları	Gayrimüslim	15 kuruş	Kıptı

Görüldüğü üzere miras olarak en fazla ev ve beraberinde eve ait eşyalar ve evin bahçesi, hamamı, çeşmesi, ahır satılmıştır. En fazla Müslümanlar arasında satış gerçekleşmiş olup lakap olarak da en fazla “Seyyid ve Çelebi” gibi lakaplar kullanılmıştır. Bu durum miras mallarına konu olan tarafların görece maddi gücü orta ve yüksek kişilerden olabileceğini göstermektedir. Miras paylaşımında yaşanan ihtilaflar nedeniyle mahkemeye başvurdukları kabul edilecek olursa bu yorum daha anlamlı hale gelecektir. Zira mirasa kalan varlıkların paylaşımında aile bireyleri arasında sıkıntılar yaşanmasının daha çok değerli varlıklar olduğunda gündeme geleceği aşikârdır. Çok düşük değeri olan ve adeta yok mesabesinde kalan varlıklar üzerinde zaten bir tartışma yaşanması da beklenemezdi.

Miras olarak bir mülkün kalması genellikle evin babasının ölmesi üzerine ev halkına kalan mallardan oluşmaktadır. Bunu dışında müteveffiye valideler de miras bırakmışlardır. Örneğin Hoca Mahallesi’nde Meryem Hatun’un vefat etmesi üzerine evlatları Rukiyye Hürremşah ve oğlu Osman’a kalan miras malında görülmüştür.¹⁷⁸ Miras olarak hisse kaldığı zaman veraset sahibi hissesinin tüm haklarını takip etmesi gerekmektedir. Hisse sahibi hissesini istediği gibi kullanma hakkına sahiptir. Kassâban Mahallesi’nden vefat eden Hasan Bey’in veraseti eşi Fatıma Hatun ve kız

¹⁷⁷SSS-312-1, 7-1.

¹⁷⁸SSS-312-1, 29-4

kardeşi Döne Hatun'a kalmıştır. Bunun üzerine Fatma Hatun hissesine düşen 100 kuruşu almıştır.¹⁷⁹

Belgeler miras paylaşımlarında yaşanan çekişmelerin resmi evraklar veya şahitler vasıtasıyla halledildiğini göstermektedir. Burada bir olay zikredilmeye değer niteliktedir: Kara Şahin Mahallesi'nden Zaim İsmail Ağa'ya vefat eden annesi Aişe'den bir değirmen kalmıştır. Bu değirmen Aişe Hatun'a da babası müteveffa Musa Çavuş'tan kalmıştır. Ancak daha sonra değirmenin etrafında kendi mülkü de bulunan İbrahim adında biri değirmeni kendi malı olarak kullanmaya başlamış ve değirmeni sahib-i arzdan aldığını ifade etmesi üzerine, İsmail Ağa dava açmış ve resmi kayıtların desteğiyle davayı kazanmıştır.¹⁸⁰ Görüldüğü üzere bir miras malının başkası tarafından gasp edilmesi halinde miras sahibi belge ve deliller ile mirasın kendine ait olduğunu kanıtlayabilmiştir.

Hibe ile ilgili belgelere geçmeden önce kelime hakkında bilgi verilecek olursa; hibe kelimesi bugünkü anlamı ile "bağış, yardım" anlamına gelmektedir. Hibe davaları genellikle anne veya babanın vefat etmesinin ardından çocuklarına bıraktıkları mülke başka kişilerin ortak çıkması sonunca varislerin bu kişilerin mirasa dâhil olamamaları amacıyla açmış oldukları davalardır. Anne baba vefat etmeden önce veya vefat etmesinin ardından miras paylaşımında sorun çıkmasını engellemek maksadıyla mülklerini hibe etmişlerdir. Hibe olarak genellikle ev, dükkân, değirmen bırakılmıştır. Belgelerde Müslüman kişiler tarafından hibe bırakılmış ve genel olarak vefat etmeden önce hibe işlemleri gerçekleştirilmiştir.

Hibe bırakan kişinin başka çocukları da olmasına rağmen bazen tek erkek çocuklarına bazen de kız çocuklarına mallarını hibe etmişlerdir. Bu durumu diğer kardeşlere bildirerek vefat etmeden önce kişiler mallarını hibe ettiklerini ifade etmişler; böylece ilerleyen zamanlarda sorun çıkmasını engellemiş bulunmaktadırlar. Örneğin Küçük Ali Ağa'nın üç kilitçi, bir berber, iki bakkal, iki tütüncü ve bir sirkeci dükkânları olup Miloş Mahallesi'nde bir kıta menzil ile iki sirkeci dükkânı vefatından 8 sene evvel oğlu Mehmed Ağa'ya hibe ve teslim ettiğini ifade etmiştir. Diğer çocukları da bunu kabul etmiştir.¹⁸¹ Küçük Ali Ağa kızlarına ise Sofya nehri

¹⁷⁹SSS-312-1, 28-3

¹⁸⁰SSS-312-1, 24-2.

¹⁸¹SSS-312-1, 14-2.

üzerinde bulunan Çardaklı Değirmeni, altı göz değirmen, demir dükkânını 8 sene evvel hayatta iken hibe ve teslim etmiştir. Oğlu, kız kardeşlerine hibe edilen mülkleri kabul etmiştir.¹⁸²

Hibe sadece varislere yani çocuklara bırakılmamıştır. Mal sahiplerinin istedikleri kişiye mal veya mülklerini hibe etmiş olduklarını görülmektedir. Örneğin Cami’i Mahallesi’nden Elhac Mustafa adındaki bir Sofyalı şahıs: “Kaban Sokağı’nda bulunan bir taraftan boyacı Hüsrev mülkü ve bir taraftan Veledanzade Ahmed Efendi’nin vakfi olan balıkçı dükkânı ve mahzeni ve bir fevkânî çardak ve bir avluyu kapsayan mumhanemi Safiye Hatun’a hibe ve temlik ettim” şeklindeki ifadesiyle akrabası olmadığı anlaşılan bir başkasında mallarını hibe etmiştir.¹⁸³

Hibe davalarında karşımıza çıkan diğer bir durum ise hibe edilen mülkün kime ait olduğu hususunda yaşanan çekişmelerdir. Bu anlamda şu örnek zikredilebilir: Mansur Hoca Mahallesi’nden Tiryaki Elhac Ahmed oğlu Süleyman ile kızı Safiye’ye kalan mirası babaları hacca gitmeden önce bir kısmını oğluna diğer kısmını ise kızına hibe ettiğini söylemiştir. Ancak mülkün varisi olan Süleyman’ın üzerine düşen hissesini sattığını ve bu mirasta hakkının olmadığı iddia edilmiştir. Bu durum karşısında deliller toplanır ve şahitlerin şahitlik etmesiyle Süleyman ve Safiye’nin mülkü olduğu kanıtlanır.¹⁸⁴

Hibe sahiplerinin hakları cinsiyet ayırt etmeksizin korunmuş olup haksızlığa uğrayan bir kadın mahkemeye başvurup hakkını alabilmiştir. Saruhan Bey Mahallesi’nden Huri Hatun’a kaynanası Meryem Hatun tarafından ölmeden önce ve aklı dengesi yerinde iken mülkü olan menzilin hibe etmiştir. Ancak eşi Mustafa bu evi kendi malı gibi satmak istemiştir. Bu durum karşısında şahitlerin Huri Hatun’u onaylaması ve delillerin tamamlanması üzerine mülkün Huri Hatun’a ait olduğu belgelenmiştir.¹⁸⁵ Böylelikle kocasının, eşine kalan hibe evi satması engellenmiştir. Görüldüğü üzere hibe edilen mülk, eşinin annesinin olsa dahi hayat arkadaşının bu mülk üzerinde herhangi bir vasfi yoktur. Eşine ve mülküne bu anlamda karışamaz müdahale edemezdi. Bu durum da Osmanlı Devleti’nde özel mülkün korunması bakımından oldukça önemlidir. Bunların yanı sıra bu olay kadın haklarının

¹⁸² ŞŞS-312-1, 15-1.

¹⁸³ ŞŞS-312-1, 30-4.

¹⁸⁴ ŞŞS-312-1, 25-1

¹⁸⁵ ŞŞS-312-1,11-4.

korunduğunun ve kadının kendine has malı hakkında eşinin dahi söz sahibi olmadığını göstermektedir.

3.2.5. Alacak- Verecek ile İlgili İşlemler

İncelenen belgelerde borçlanma ilişkilerine dair pek çok belgeye rastlanmış olup bu belgelerde borç ile ilgili olarak “deyn ve karz” kelimeleri kullanılmıştır. Borç davalarında genellikle alacaklıların haklarını savundukları görülmektedir ki bir kişinin hakkı gasp ediliyor ise kişi mahkemeye başvurabilir ve hakkını savunabilirdi. Borç davalarının sebeplerini borç alan ve veren arasında çıkan anlaşmazlığı kadı huzurunda hukuk yoluyla anlaşmaya bağlama olarak adlandırabiliriz. Bu davalarda da imparatorluk hukuk işleyişinin bir gereği olarak davacılarından ellerinde belgeleri ya da şahitleri olması istenmiştir. Aksi halde davalarının düştüğü görülür. Bir örnek vermek gerekirse; Sofya’da Çukadar Abdullah, Ahmed Bey’e borç vermiş olup alacağı 3 kuruş hakkı mevcuttur. Abdullah’ın ölümünden sonra merhumun vasisi Mehmed Ağa, Ahmed Bey’e dava açmış olup hakkını talep etmiştir. Ancak varisin bu isteğini Ahmed Bey’in inkâr etmesi neticesinde deliller toplanmış ve şahitlerin onayı ile kabul ettirilmiş, söz konusu 3 kuruşun ödenmesine karar kılınmıştır.¹⁸⁶ Bu durum aynı zamanda göstermektedir ki bir kişinin alacağı bir borcu varsa ömrü vefa etmez de vefat ederse dahi varisleri vasıtasıyla bu alınacak temin edilirdi.

Tablo 7: Defterde Adı Geçen Borç Alan- Veren Kişilerin İsimleri ve Borç Miktarları

Borç Alan Kişi	Borç Veren Kişi	Borç Miktarı
Ahmed Bey	Çukadar Abdullah	3 kuruş
Hasan Efendi	Ahmed Efendi	10 adet zincirli altın 11 esedi kuruş 50 kuruş Toplam: 141 kuruş
Zaim Kara Ali Ağa	Serdengeçti Ağası Osman Ağa	170 kuruş
Hafiz’ ül Küttab	Seyyid Hüseyin	55 kuruş
Hüseyin Sipahi	Ali Beşe	40 kuruş

¹⁸⁶SSS-312-1,10-1.

Görüldüğü üzere en düşük borç 3 kuruş ile Ahmed Bey'e ait olup en fazla borcu olan ise 141 kuruş borç alan Hasan Efendi'ye aittir.¹⁸⁷ Borçlanma belgelerinde “Ağa, Beşe, Efendi ve Hacı gibi unvanların sahiplerinin sıklıkla geçtiği görülmüştür.

Tablo 8: Borç Alışverişinde Bulunan Kişilerin Unvanları

Unvanlar	Kaç Defa Geçtiği
Ağa	2
Beşe	2
Bey	1
Çukadar	1
Efendi	2
Elhac	1
Serdengeçti Ağası	1
Seyyid	1

Tabloda görüldüğü gibi borç alan veya veren kişilerin arasında “Ağa, Efendi, Seyyid” lakaplı mevki sahibi ve askeri unvana sahip kişiler ön sırada yer almaktadır. Daha önceki tabloların verileri ile birlikte değerlendirildiğinde yine alacak-verecek meselelerinin de kısmen maddi durumu iyi kişiler arasında yaşandığına dair yorum yapmaya müsaittir.

Alacak verecek konusunda ele alınan başka bir konu ise bir kişinin bir şeyi almasına rağmen parasını vermemesi veya aldığı hizmet bedelini ödememek gibi iddialar yer almaktadır. Örneğin bunlar arasında gayr-ı müslimlerden içki içen kişilerin içki bedelini ödememeleri üzerine açılan davalar sayılabilir. Karagöz Bey Mahallesi'nden Zosin zimmi Tano zimmiye 600 vukiyye¹⁸⁸ değerinde içki vermiş olup adı geçen zimmiden her vukiyyesi altışar akçeden 3600 akçe alacağı bulunmaktaydı. Neyse ki açılan dava neticesinde alacağını tahsis etmiştir.¹⁸⁹

Diğer taraftan belli bir dönem hizmetinde bulunduğu kişilerin hizmetinin karşılığında para vermediklerini iddia etmeleri üzerine açılmış davalar da mevcuttur. Hizmette bulunan kişiler dava açma hakkına sahiplerdir. Bu durum ise Osmanlı Devleti'nde halkın en alt tabakasından biri dahi olursa çeşitli haklara ve bu haklarını

¹⁸⁷SSS-312-1, 16-2.

¹⁸⁸400 dirhem demektir. Arapça 'da ukiyye veya vukiyye olarak kullanılır. Yedi miskal vezninde ve kırk dirhem olan vezne de denir. Ekseri vakfi yerlerde, eski kanun ve nizamlarda vukiyye tarzında kullanılmaktadır. Ukiyye 1283 gr.lık eski bir ağırlık ölçüsü. Parlatır, *a.g.e.*, s. 1746

¹⁸⁹SSS-312-1, 8-2.

koruma ve sahip çıkma özgürlüğüne sahiptirler. Bir örneği burada anmak gerekirse; Elhac Hamza Mahallesi'nden sonradan İslam dinine geçmiş olan Zeynep Hatun'un iki sene hizmet etmiş olmasına rağmen Mehmed Ali isimdeki kişi, bunun karşılığında bir akçe dahi vermemiştir. Bunun üzerine Mehmed Ali cevaben var olan bir hizmetin olduğunu ve buna karşılık olarak senede 200 akçe, bir menzil ve 150 akçe, bir aba kürk ve 60 akçe verildiğini ve çalıştığı iki sene boyunca hizmetinin karşılığını misli ile almış olduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine davacı davadan men edilmek suretiyle dava kapatılmıştır.¹⁹⁰ Aynı durumda bulunan diğer bir hizmet sahibi ise Elhac Hamza Mahallesi'nden Aişe Hatun olup dört sene Hatice Hatun'a hizmette bulunmasına rağmen "ücret adına bir nesne alamadım" serzenişiyle şikâyetle bulunmuştur. Oysa evlendiği zaman sekiz adet gönlük, bir yorgan, bir döşek, bir tencere ve bir sele vermiştir. Gerçekten ücret ile hizmet ettiği halde bu eşyaları almış olması bile misli ile hakkını almış olduğunu göstermektedir. Bunun üzerine davacı davadan men edilmek suretiyle yine dava düşürülmüştür.¹⁹¹ Görüldüğü üzere iki olayda da hizmete bulunan kişiler bir ücret almadıklarını iddia ederek dava açmışlardır. Ancak zaman içerisinde para haricinde gerekli olan eşyalarını tedarik etmiş olmalarından dolayı davacılar haksız bulunmuştur.

Burada anılan iki tanesi ile birlikte incelenen borç davalarından toplam 6 adeti reddedilmiştir. Borçlu olduğu iddia edilen kişilerin deliller ve şahitler eşliğinde borçlu olmadığı kabul edilmek suretiyle dava kapatılmıştır. Saat Mahallesi'nden Osman Beşe Batanofça köyünde bulunan çiftlikte Ecohtan? zimminin "iki hamağı yakmıştır" diyerek bunun bedelini talep ederek borçlu gösterilmektedir. Delil yetersizliği neticesinde Ecohtan'a yemin etmesi üzerine dava kapanmıştır.¹⁹²

Alacak verecek meselelerinde para dışında metaların da sorun olabildiği görülmektedir. Bu konuda şu olay iyi bir örneklik teşkil eder: Karagöz Bey Mahallesi'nden Zemim Hatun, Fatıma Hatun'un eşine 5 sene evvel 17 kuruşluk kıymetli bir camus ineği ödünç vermiştir ve 17 kuruşa bir ambar satmıştır. Eşi vefat eden Fatıma Hatun zikr edilen camus ineği, zulmederek öldürmüştür. Bu durum karşısında Zemim Hatun, camusun ve ambarın değerini talep etmiştir. Cevaben ise

¹⁹⁰SSS-312-1, 9-1.

¹⁹¹SSS-312-1, 12-3.

¹⁹²SSS-312-1,26-2.

Fatma Hatun, eşinin vefatından sonra bir malı kalmadığını ve olaydan 15 sene geçtiğini belirtmiştir. 15 sene sonra bu talepte bulunmasından mütevellit dava zaman aşımına uğramış ve düşmüştür.¹⁹³

3.3.Sofya’da Mali Yapı

Osmanlı Devleti bulunduğu bilhassa coğrafi konum itibariyle her zaman canlı bir ekonomik yapıyı barındırmıştır. Zira kuruluş döneminden itibaren sağlam temellere dayanan mali bir teşkilata sahip olmuş ve özellikle maliye bürokratları daha ilk yıllardan itibaren tecrübe ve önemlerine binaen beylerin/padişahların maiyetinde yüksek makamlara erişmişlerdir. Pek çok kurumun temellerinin atıldığı bilhassa I. Murat döneminde ilk maliye teşkilatının esaslı bir şekilde kurulduğu söylenebilir.¹⁹⁴ Bu teşkilat zaman içerisinde gelişen devlet ile beraber büyümüş ve imparatorluk düzeyine ulaşıncaya kadar pek tabii olarak gelişmiş ve çeşitlendirilmiştir. Devasa boyutlara ulaşan sınırlar başka başka ekonomik düzenlerin hayata geçirilmesine sebep olduğu gibi buna bağlı olarak devletin gelir ve giderlerinde çeşitli artışlar ortaya çıkmıştır.

Osmanlı maliyesinin en önemli kaynağı şüphesiz vergilerdir. Vergi sistemi İslamiyet öncesinde de var olduğu gibi İslamiyet’in kabul edilmesiyle beraber zenginleşmiştir. Önceden var olan yanı sıra bu dinin kuralları doğrultusunda toplanan vergiler ile ikili bir vergi sistemi ortaya çıkmış; vergiler örfi ve Şer’i olarak ikiye ayrılmıştır. Ekonomi hukukunun da içinde yer aldığı Şer’i hukuk İslam dininin temel kaynaklarından olan Kur’an-ı Kerim, sünnet, icma ve kıyas gibi bilimlerin kurallarına dayandırılmıştır.¹⁹⁵ Bunun yanında gelenek ve önceki medeniyetlerin tecrübelerinin birikmesinden oluşan örfi hukuk da maliye düzeni içinde sıkı kurallarıyla yer edinmiştir. Osmanlı Devleti oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmasından dolayı vergilerde çok çeşitlilik göstermiştir. Osmanlılar yerleşmiş oldukları bölgelerde kendilerinden önce yaşamış olan devletlerin tecrübelerini göz önünde bulundurmışlardır. Halka maddi ve manevi yönde zarar verecek türden keyfi ve ağır vergiler yerine uygulanabilir vergileri kullanılmıştır.

¹⁹³SSS-312-1, 8-3.

¹⁹⁴Yusuf Halaçoğlu, *a.g.e.*, s.64.

¹⁹⁵Ziya Kayacı, *Osmanlı’da Vergi Sistemi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2014, s. 24.

Haraç, öşür, cizye ve zekât gibi vergiler Şer'i vergi bölümünde yer almaktadır. Örfi vergiler ise olağanüstü zamanlar da toplanan savaş, seferberlik zamanlarında toplanması maksadıyla ilk defa II. Beyazıt döneminde avarız vergisi adıyla toplanmıştır. Örfi vergiler içerisinde cürm ü cinayet resmi, bâd-ı heva türünden vergiler, menzil akçesi, derbend resmi, bedel-i nüzül, tayinât bedeli, katık baha, harc-ı mahkeme, devir masrafı, bedel-i mübaşiriye vs. türü vergiler bulunmaktadır.¹⁹⁶

Tezimizin bu kısmında 312-1 numaralı Sofya Şer'iyye Sicilline bağlı olarak Osmanlı merkez bürokrasisinin ve taşradaki temsilcilerinin Sofya'daki vergi talepleri, ödemeler, miktarlar, bu konuda yaşanan sıkıntı ve ihtilaflar, bunlara karşı alınan tedbirler ele alınmıştır. Neyse ki incelemiş olduğumuz sicil maliye ile ilgili pek çok belge bulunmaktadır. Bunlar başta vergi, zahire defterleri, araba hizmeti işlemlerini kapsamaktadır.

3.3.1. Vergiler

Vergi, devletin kamu giderlerini karşılamak amacıyla insanlardan karşılıksız olarak topladığı ekonomik değeri olan temel vatandaşlık görevidir.¹⁹⁷ Devletlerin temel mali kaynağı olan vergilerin geçmişi tarihsel olarak çok eski dönemlere dayanmaktadır. Her devlet, vergi toplanmasına önem vermiş ve bu görevi icra edecek olan görevlileri bizzat atamış ve takip etmişlerdir. Halkın zor durumda kalmaması ve haksızlıkların ortaya çıkmaması adına her türlü önlemler alınmıştır. Mali kazanç olarak en önemli kaynaklardan biri olan vergiler devletlerin ekonomi krizlerinde başvurdukları bir numaralı yardımcıdır. Hatta öyle ki sadece savaş zamanında toplanması gereken vergiler zamanla maliyenin çökmesiyle sürekli toplanır hale gelmişlerdir. Bu anlamda vergiler oldukça büyük öneme sahiptirler.

Tarihin önemli imparatorluklarından olan Osmanlılar da gerek örfi gerekse şeri vergi düzenlerini sıkı sıkıya takip etmişlerdir. Toprak temel vergi kaynakları arasında ilk sıralarda yer alırken her türlü kazanca konu olan iktisadi ve sınai faaliyetler ile olağandışı baş vergileri de finansal düzenin sorunsuz yürütülebilmesi için hayata geçirilmiştir. İncelemiş olduğumuz sicilde yer alan belgeler de Osmanlı

¹⁹⁶Halaçoğlu, *a.g.e.*, s.64-65.

¹⁹⁷M. Macit Kenanoğlu, "Vergi", *DİA*, XLIII, İstanbul,2013,s.52.

vergi düzeninin taşradaki işleyişi hakkında önemli veriler sunmaktadır. Bu defterde avarız, ağnam, bedel-i nüzul, cizye, ispence gibi vergiler bulunmaktadır. Bu bölümde Sofya’da adı geçen defterde yer alan vergilerin kentin iktisadi yaşamındaki rolü ve önemine dair değerlendirmeler yer almaktadır.

3.3.1.1.Avarız

Osmanlı vergi sistemi içinde hatırı sayılır bir yeri olan avarız vergisi olağanüstü zamanlarda toplanırdı ve avarız-i divaniye veya avarız adı ile anılırdı. Sözlükte “sonradan meydana gelen, asli ve sabit olanın zıddı” gibi anlamları bulunan avarızın Osmanlı maliyesinde vergi ve bütçe terimi olarak çeşitli başka şekillerde de tahsil edilmiştir.¹⁹⁸ Örfi vergilerden olan avâriz, başlangıçta yalnız harp zamanlarındaki ihtiyaçları karşılamak için alınmışken daha sonra ulûfe dağıtılması gibi sebeplerle hazinenin düştüğü sıkıntıları hafifletmek üzere de toplanmıştır.¹⁹⁹ Sonradan zorunlu hale dönüşerek Müslüman, Hristiyan bütün Osmanlı tebaası bu vergiyle mükellef kılınmıştır.²⁰⁰

Osmanlıların vergi sisteminin bir kısmı hane usulüne bir kısmı ise baş usulüne göre işletilmekteydi ve vergi vermeye gücü yeten nüfuz esas alınırdı. Bu sebeple eve kazanç getiren aile reisi ve bekâr erkek nüfus vergiden sorumlu gösterilirdi. Avarız vergileri “avarız hanesi” denilen birimler üzerine tarhedilip, yükümlülerini hane kavramı adı altında toplu bir şekilde sorumlu tutardı. Zikredilen avarız hanesi, gerçek haneden farklıydı. Bir avarız hanesi 3 ila 10 kişilik gerçek hane arasında değişmekteydi.²⁰¹ Bununla birlikte çeşitli resmi hizmetlerde bulunan bazı guruplar ve çalışamayacak durumda olan kişiler avarız vergiden muaf idiler. Avarız vergisi nakit olarak alınmaktaydı.²⁰² Savaş dışında kalan yerlerden ise nakdi olarak alınması tercih edilmiştir.²⁰³ Aynı zamanda bedel-i mükari, bedel-i tımar, bedel-i nüzul, sürsat gibi avarız çeşitleri bulunmaktaydı.

Hububat ve buğday gibi yiyeceklerden alınan ve bir çeşit avâriz vergisi olan aynî vergiye bedel-i nüzul vergisi denirdi. Kelime anlamı olarak konaklanacak veya

¹⁹⁸ Halil Sahillioğlu, “Avarız”, *DİA*, IV, İstanbul, 1991, s.108.

¹⁹⁹ Ömer Lütfi Barkan, “Avâriz”, *İA*, VI, MEB, İstanbul 1998, s. 13.

²⁰⁰ Mustafa Akdağ, *a.g.e.*, s. 555.

²⁰¹ Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, s.283.

²⁰² Sahillioğlu, *a.g.m.*, s. 109.

²⁰³ Feridun Emecen, “Bedel”, *DİA*, V, İstanbul, 1992, s. 301.

durulacak yer, misafire hazırlanan yemek şölen anlamına gelen nüzul, devlet savaşa gideceği zaman ordunun yiyecek ihtiyacını karşılamak amacıyla toplanan bir vergidir. Bedel-i nüzul vergisi aynî olarak alınır.²⁰⁴ Avarız türü vergilerin içerisinde yer alan bedel-i nüzul vergisinin Sofya’da da alındığı görülmektedir. Belgelerde geçen bedel-i nüzul vergisi ile ilgili fermanlarda bu verginin nasıl ve ne kadar alınacağı bilgisine yer verilmiştir. Aynı zamanda verginin zamanında ve noksansız alınması konusunda sıkça uyarıda bulunulmuştur.²⁰⁵ Örneğin, 21 Muharrem 1134 (Ekim/ Kasım 1721) senesinde Sofya’dan alınan avarız ve bedel-i nüzulleri toplamda 4809 esedi kuruş olup hazine-i amireye gelir gider olarak kaydedilmiştir.²⁰⁶

Sofya’nın 567,5 avarız hanesi bulunmakta olup 1134 (1721) senesinde her bir haneden yüz yirmi beşer akçe avarız bedeli ve vergi toplayan görevli içinde altışar akçe şeklinde alınması istenmiştir. Toplanan bu vergilerin ne eksik ne fazla olacak şekilde tam olarak ve zamanında toplanması ve halka zulmedilmeden kurallara uygun olarak toplanılması emredilmiştir.²⁰⁷

Hicri 1134 (1721) senesine göre hesaplanmış olan avarızları her haneden altışar akçe ve mübaşirlerin hizmetleri için her bir haneden otuzar akçe daha tahsilat zamanı hazine-i amireye nakledilmesi istenmiştir.²⁰⁸ Avarız vergilerinin toplanmasının ne denli önemli olduğu bu örnekle birlikte bir kez daha görülmüştür.

3.3.1.2. Ağnam ve Celebkeşân Bedeli

Osmanlılar küçükbaş hayvanlardan alınan vergiye ağnam, adet-i ağnam adını vermişlerdir. Bu vergi genellikle koyun yavruduktan sonra Nisan ve Mayıs aylarında alınır, kuzu ve koyun yavrusu ile bir hesaplanırdı. Vergi miktarı Fatih Kanununa göre başta üç koyun bir akçe iken daha sonra iki koyuna bir akçe şeklinde değiştirilmiş olup bölgelere göre vergi miktarı değişiklik göstermektedir.²⁰⁹ Bu vergi daha çok koyun besiciliği yapan göçebe Türkmenleri ilgilendiriyordu. Bir koyun

²⁰⁴ *gös.yer.*

²⁰⁵ SSS-312-1, 47-1 /47-2/48-1/ 48-2.

²⁰⁶ SSS-312-1, 47-1.

²⁰⁷ SSS-312-1, 48-1.

²⁰⁸ SSS-312-1, 48-2.

²⁰⁹ Feridun Emecen “Ağnam”, *DİA*, I, İstanbul, 1988, s.478.

sürüsü 100 -300 arasında olup ağnam vergisinden genel olarak 300 koyundan bir koyun şeklinde de alınmaktaydı. Bundan başka bu vergiye benzer şekilde hayvancılık sektöründe ağıl, kışlak, yaylak, otlak gibi vergilerde alınmaktaydı. Koyunu olmayan Yörükler ise toprağı olmayan raiyyet gibi on ikişer akçe bennak vergisi vermekle yükümlüydüler.²¹⁰

Ağnam vergisi bilhassa Rumeli’de padişah hassına ait raiyyet ve hususi bir şekilde teşkilatlandırılmış Yörükler’den vergi karşılığı alınır ve bunların yetiştirdiğı küçükbaş hayvanlarla İstanbul’ un et ihtiyacı karşılanmaktaydı. Aynı zamanda İstanbul’a alınan kasaplık koyun getirmekle sorumlu celeplerden ise “bedel-i ağnâm-ı celebkeşân” vergisi alınır. İlaveten Anadolu’daki bazı şehirlerde bulunan büyük imaretlerin et ihtiyacı da zaman zaman yine bu yolla sağlanmıştır.²¹¹

Osmanlılar, bilhassa fetihten sonra büyük bir gelişme gösteren İstanbul’un iaşesine özel bir önem verdi ve halkın yiyecek ihtiyacını düzenli biçimde karşılamak için teşkilâtlanma yoluna gitti.²¹² Celebkeşân sistemiyle İstanbul’un et ihtiyacı karşılanmaya ve bir düzenleye gidilmiştir. Celebkeşân sistemi, Fatih Sultan Mehmed devrinden 1590’lı yıllara kadar Rumeli’de yaşayan sermayeye sahip olan celeplerin Rumeli’nin belli bölgelerinde canlı koyun temin ederek İstanbul kasaplarına satma sisteminin adıdır. Bu görev daha sonra, XVIII. yüzyılda koyun emini ve kasapbaşı tarafından gerçekleştirilir hale geldi.²¹³ Buna bağlı olarak incelenen belgelerde bir âdet ağnam 66 akçeye denk gelmektedir.²¹⁴

Ağnam vergisinin Sofya’da da alınmış olunduğı görülmektedir. Örneğın, Receb 1134 tarihinde (1721-1722) yeniçeri meydanı ve saray mutfağının et ihtiyacı için toplanması gereken vergiden sorumlu olan koyun eminlerinin her birisinden toplam 48 akçe alınması istenmiştir.²¹⁵ Bir başka örnekte ise 5 Safer 1134 tarihinde (25 Kasım 1721) 1240 koyunun vergisini tahsildârı olan İbrahim Ağa’ ya verilen celebkeşân bedeli defteri şu şekilde yer almaktadır.²¹⁶

²¹⁰Emecen, *a.g.e*, s.478.

²¹¹*gös.yer.*

²¹²M. Sait Türkhan, “Celep” , *DİA*, ek I, İstanbul, 2016, s.255.

²¹³Türkhan, *a.g.e*, 256.

²¹⁴SŞS-312-1, 52-2.

²¹⁵SŞS-312-1, 49-1.

²¹⁶SŞS-312-1, 52-2.

Tablo 9: Defterde Yer Alan Celebkeşân Bedel Defterinin Mahallelere Taksimi
(Çoktan Aza Doğru Sıralanmıştır)

Mahalle İsmi	Bedel Miktarı
Kassâbân Mahallesi	106 Ağnâm
Mansur Hoca Mahallesi	95 Ağnâm
Kara Danişmend Mahallesi	95 Ağnâm
Kuruçeşme Mahallesi	90 Ağnâm
Saruhan Bey Mahallesi	75 Ağnam
Şücâ' Fakih Mahallesi	70 Ağnâm
Bayezid zade Mahallesi	58 Ağnâm
E'l-hac Hamza Mahallesi	54 Ağnâm
Alaca Mescid Mahallesi	53 Ağnâm
Has Biga Mahallesi	50 Ağnâm
E'l-hac İsmail Mahallesi	42 Ağnâm
Haluban Mahallesi	28 Ağnâm
Sungurlar Mahallesi	25 Ağnâm
Karagöz Bey Mahallesi	25 Ağnâm
Pobmiş Mahallesi	22 Ağnâm
Câmi-i atık Mahallesi	20 Ağnâm
Karâşahin Mahallesi	20 Ağnâm
E'l-hac Yahşi Mahallesi	17 Ağnâm
Câmi'-i Gül Mahallesi	9 Ağnâm
Balpazarı Mahallesi	5 Ağnâm
E'l-hac İlyas Mahallesi	2 Ağnâm
Hüseyin Ağa Mahallesi	2 Ağnâm

Yahudi olan halktan ise

Tâife-i yahûdiyân	425 Ağnâm
-------------------	-----------

En fazla ağnam vergisi alınan mahalle 106 ağnam ile Kassâban Mahallesi olup en düşük mahalle ise Hüseyin Ağa ve E'l- hac İlyas Mahalleleri olmuştur. Tablo bize Yahudilerin de hayvancılık sektöründe yer aldıklarını göstermektedir. Sofyalı Yahudilerin genelde Osmanlı Müslüman tebaasıyla özdeşleşmiş bir alanda yer aldıklarını görmek ilginçtir.

Celebkeşân, sorumluluğunda bulunan koyunları İstanbul'a zamanında ulaşmak zorundaydı. Böylece İstanbul'da sürekli biçimde yeterli miktarda koyun bulundurması hedeflenmekteydi.²¹⁷ Uygulamada gecikmelerin yaşanmaması ve zamanında gerçekleşmesi için cezalar koyulmuştur. Örneğin 1134 senesinde (1721-

²¹⁷ Türkhan, *a.g.e.*, s. 256.

1722) celebkeşân görevini yerine getiren İbrahim Ağa'nın defteri (hesabı ödemesi) 121 gün geciktirmiştir. Bu nedenle Molla Efendiye -200 kuruş yemeklik, Nâib Efendi'ye 20 kuruş, Kâtiblere'ye 10 kuruş, Hüddâmiye olarak 10 kuruş, Muhzır başıya 5 kuruş ve Muhzır'a 3 kuruş verilmiştir.²¹⁸ Bu avâriz kusuru için toplam 3390 kuruş her hanenin gelirine göre toplanılması istenilmiştir. Böylece görevini layıkıyla yerine getirmeyen kişiler cezalandırılmıştır.

3.3.1.3. Cizye

İslam devleti sınırlarında yaşayan gayrimüslim olan erkeklerden alınan baş vergisine cizye denir. Sözlükte anlamı “kâfi gelmek; karşılığını vermek, ödemek” manasındaki cizye kelimesi ceza masdarından türemiş bir isim olup İslam literatüründe gayrimüslimlerin ödedikleri vergidir. Bu vergi harbî olanlardan ayrı tutulmalarına, can ve mal güvenliğine kavuşturulmalarına karşılık sayıldığı için tahsil edilmiştir.²¹⁹ Gayrimüslim halktan her zaman nakit olarak alınan cizye vergisi doğrudan hazineye gönderilirdi.²²⁰

Bir kişiden cizye vergisi alabilmek için ev ve eşyaları, bağ gibi mülkünün dışında keçi, koyun, hububat gibi ürünlerinin en az üç yüz akçe değerinde olması gerekirdi.²²¹ Düzenli bir şekilde her yıl alınması için miktarı her yıl yeniden belirlenmiş olan cizye vergisi edna, evsat ve ala olmak üzere üç gruba ayrılmış, vergiler bu şekilde fakir, orta ve zengin şekilde sınıflandırılmıştır. Buna bağlı olarak Osmanlı Devletinde cizye vergisi ergenlik çağına ulaşmış, akıl ve beden sağlığına sahip olan Müslüman olmayan erkeklerden alınmıştır.

İncelediğimiz defterde de cizye vergisinin tahsili ile ilgili belgeler mevcuttur. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki; Osmanlı merkezi idaresi cizyenin kendisi kadar kayıpsız toplanmasına ve merkezi hazineye ulaştırılmasına çok fazla dikkat göstermiştir. Cizye mükellefleri kadar onun tahsildarları da hem korunmuş hem de mesuliyetleri sürekli kendilerine hatırlatılarak her türlü işlemlerini kayıt altına almaları istenmiştir. Defterde rastlanan şu örnek yukarıda açıklanan hususlara dair

²¹⁸ SŞS-312-1, 53-2.

²¹⁹ Mehmet Erkal, “Cizye”, *DİA*, VIII, İstanbul,1993, s.42.

²²⁰ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (1300- 1600), I. Eren Yayınları, İstanbul, 2000, s. 107.

²²¹ Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Reayadan Alınan Vergiler ve Resimler”, *A.Ü.D.T.C.F. Dergisi*, V, Ankara,1947, s. 494.

önemli bir rehber niteliğindedir. Buna göre; 1134 yılı Muharrem ayının ilk günleri tarihinde (Ekim/ Kasım1721-1722) Sofya’da Kıbtıyyanın cizye tahsili için vergilerin belirlenmesi ile kefereden yedişer yüz otuzar akçe cizye toplanmasına karar verilmiştir. Aynı zamanda cizyedarların masraflarının çok olmasından dolayı her ay toplanan maaşların tahsilatı da gerekmektedir. Bunun için cizyedarlara gayrimüslimlerden toplanan cizyelerden toplam 10 para ayrıca ödenek verilmiştir. Cizyedarı ödeme yapması gereken kişiler cizyelerini eksiksiz ödemişlerdir.²²² Bunun dışında her dönemde olduğu gibi bu dönemde de vergiden kaçan gruplar bulunmaktadır. Bu kişilere vergilerini ödemediklerinden dolayı cezai işlem uygulanmıştır.²²³ Bu davalara bakıldığında vergilerde olan düzensizliklere rağmen Osmanlı Devletinde adalet sisteminin işlevselliğini sürdürdüğünü göstermektedir.

3.1.1.4. İspence

Osmanlı Devletinde gayrimüslimlerden alınan bir diğer vergi ispencedir. Örfi bir vergi olup kulluk adıyla da bilinmektedir. Hristiyan veya Yahudi, gayrimüslim unsurlardan alınan ispence aslında ortaya çıkışı itibariyle Rumeli’ye mahsus bir vergi türüdür. Fakat daha sonra Anadolu’da, özellikle XVI. yüzyılda Doğu Anadolu’nun ele geçirilmesinin ardından buradaki Hristiyan halka da uygulanmıştır.²²⁴

İspence vergisi ilk olarak I.Beyazıd döneminde alınmıştır. Gayrimüslimlerden alınan vergi gayrimüslimin İslamiyet’i seçmesiyle mükellef üzerinden düşerdi ve onun yerine kişi evli ise bennak²²⁵ vergisi ödenirdi.²²⁶ Osmanlı Devleti’nde alınan vergilerinden biri olan ispencenin Sofya’da da alındığı görülmektedir. Örneğin 6 Cemaziyel-evvel 1134 tarihinde (1721) Sofya’da bulunan reayanın üzerlerine düşen ispenceleri toplanması gerektiğinde şehrin sakinlerinden Hasan Çavuş görevli kılınmıştır. Vergileri kanuna uygun ve kimseyi kayırmadan verilen görevi hakkı ile yapılması istenmiştir.²²⁷ Vergileri toplamakla görevlendirilen kişilerin tecrübeli ve ağır sorumluluğu yerine getirebilecek özelliklere sahip olması gerekmektedir. Aynı

²²²SSS-312-1, 42-1

²²³SSS-312-1, 42-2.

²²⁴Halil İnalçık, “İspence”, *DİA*, XXIII, İstanbul,2001,s.177.

²²⁵Bennak: Osmanlı Devletinde aile toplumunu ve ekonomiyi ilgilendiren bir vergidir. Bekâr bir kişinin evlenmesi üzerine bennak vergisi vermeye başlamaktadır. Kısacası evli reayayı temsil etmek için kullanılan bir şahıs vergisidir. Feridun Emecen “ Bennâk”, *DİA*, V, İstanbul, 1992, s.458.

²²⁶İnalçık, *a.g.e.*, s.177.

²²⁷SSS-312-1,73-1.

zamanda toplanan vergilerde haksızlığın yapılmaması ve düzenli bir şekilde yerine getirmesi istenmiştir.

3.3.1.5. Sofya’da Vergi Toplamada Yaşanan Sıkıntılar

Vergi, devletin ekonomik gücünü temsil eden temel kaynağı ve vatandaşların başlıca vatandaşlık görevlerinden birisi olduğundan devletlerin hukuk ve ekonomilerini yakından etkileyen bir unsurdur. Osmanlılar toprağa dayalı bir iktisadi yapıya sahip olduğundan vergi yapısını kavrayabilmek için toprak sistemini de anlayabilmek gerekmektedir. Bunun içerisinde şüphesiz sistemin olumsuz yönlerini tanımak ve bu sistemin eksikliklerini kendileri için kullanan memurların olduğunu da hatırlamak gerekir. Nitekim vergilerin toplanmasında kurulmuş olan sistemin içerisinde bulunan açıklar nedeniyle toprak yöneticilerinin halka zulüm edebildiği görülmektedir.²²⁸

Devlet nakit ihtiyacını en aza indirmek ve bunu en kolay şekilde karşılayabilmek için çeşitli metotlar geliştirmiştir. Bunlardan birisi olarak idari görevlerde bulunan kişilere maaşlarının yerine devlete ait belli bölgelerin vergilerini vererek geçimlerini sağlamaları istenmiştir. Ancak zaman içerisinde ekonominin bozulması ve savaşların üst üste kaybedilmesiyle beraber vergi toplayan görevlilerin kanuni boşluklarından yararlanarak halkı mali zorluklara sürükledikleri görülmektedir. Bu gibi düzenlemeler ile gaye yarar elde etmek iken, söz konusu ihmal ve kötü yönetimler daha fazla sıkıntı yaşanmasına ve köylünün zarar görmesine neden olmuştur. Buna karşılık adalet anlayışı doğrultusunda halka eziyet eden kişilerden ve zalimlerden halkını korumak da devletin görevleri arasındaydı. Bu doğrultuda köylünün güvenliğinden devlet sorumluydu. Her devlet gibi Osmanlı Devleti de yolsuzluklara karşı tedbirler almaya çalışmıştır. Ancak merkezi otorite kuvvetli olduğu sürece önlemler başarılı olmuş adem-i merkezîyetçiliğin izleri görüldükten sonra pek de başarılı olamamıştır.²²⁹

İncelediğimiz sicil defteri Osmanlı merkezi otoritesinin klasik dönemdeki gücünü yitirmeye başladığı ve Ayanlar Çağı olarak adlandırılan bir dönemdir. Dolayısıyla on sekizinci yüzyılın ilk çeyreğine isabet eden bu sicildeki kimi örnek

²²⁸ Mustafa Akdağ, *a.g.e.*, s. 672.

²²⁹ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye I*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009, s.324

vakalar Osmanlı merkezi otoritesinin pek çok yerde olduğu gibi burada da sıkıntılar içinde olduğunu göstermektedir. Öncelikle belgeler içerisinde bazı kişilerin vergi vermek istemediği görülmektedir. Bu kişiler çeşitli bahaneler ile firar ederek vergiden kurtulmak istemişlerdir. Bu soruna çözüm bulmak amacıyla firar eden kişilere ceza verilmiştir. Ceza, cizyedarlar tarafından verilecek olup bu işin takibi için 10 şahsa 1 çeribaşı tayin edilmiştir. Aynı zamanda çeribaşları da kendi aralarında birbirlerine kefil olarak tayin edilmişlerdir. Mesela tahsilat zamanında firar eden Çingenerin cizyeleri çeribaşlarından ve akrabasından suâl ve talep olunması istenmiştir. Nitekim Çingene tâifesinden bazıları tahsilat zamanında cizyelerini ödememek için eskiden yaşadıkları yeri terk ederek başka köylere firâr etmekteydiler. Yakalandıklarında ise belgeleri olmayanlardan cizyeleri alındıktan sonra ek olarak üçer akçe cerime vermeleri istenmiştir.²³⁰ Bu olaya benzer başka bir belgede ise bazı kişiler tahsilat zamanı geldiğinde bazı zeâmet ve tımar sahipleri ve Müteferrika, Çavuş ve Sipâh, Yeniçeri ve Cebeci ve Topçu, vs. askeri ve ehl-i örf tâifesinin evlerine, ahırlarına ve çiftliklerine yerleşerek saklanırlarsa buna mani olarak müdahale edilmesi istenmiştir. Bu evler köyün önde gelen kişilerinin evleri olmasından dolayı bir çekinme olmadan verilen görevi yerine getirmeleri ve tahsil edilen her cizyenin kaydedilmesi gerektiği ifade edilmiştir.²³¹ Görüldüğü üzere halkın bir kısmı, yaşadığı yeri terk ederek başka köylere firar etmek yoluyla veya köyün önde gelen kişilerine sığınarak vergi vermekten kaçmıştır. Ancak verginin devlet ekonomisinde önemli bir yere sahip olmasından dolayı firariler yakalanarak vergiler toplanmaya çalışılmıştır.

3.3.2. Masraf Defterleri

Osmanlı merkezi bürokrasisi kadar, yerel mali bürokratlar ya da taşraya geçici görevle atanan kesimler de iktisadi düzenin sağlanması adına hizmet etmişlerdir. Bunun yanı sıra ehl-i örf zümresinden kişiler de asıl görev alanlarından ayrılarak maiyetleriyle birlikte taşraya veya kırsal alanlara tayinler yaşamışlardır. İşte bu tip resmi görevlilerin görevleri karşılığında yaptıkları masrafların kaydedildiği kayıtlara masraf defterleri denilmekte olup bunlar sicillerde yer alan belge türleri

²³⁰ ŞŞS-312-1, 42-1.

²³¹ ŞŞS-312-1, 42-2.

şeklinde de olabilmektedir. Yine taşrada cami, köprü, yol, han, hamam gibi sosyal içerikli yapılar için harcanan tamirat, tadilat, yenileme gibi masraflar da bu kayıtlarda yer almaktaydı. Bu kayıtlar merkez- taşra ekonomilerinin birbiriyle bağlarına açıklık getirmesi bakımından da öncelikli önemli kayıtlar arasındadır. İncelediğimiz defterde de “masraf defteri” şeklinde kayıtlar yer almaktadır. Bu kısımda Sofya'nın masraf defterlerinde nelere ihtiyacı olduğunu ve kimler tarafından nasıl karşılandığı tablolar halinde ele alınmıştır.

Tablo 10: Defterde Yer Alan Masraflar ve Ödenen Ücretler²³²

Masraf	Masraf Yapan Kişi veya Masrafın Adı	Ödeyen Kişi	Masrafın Türü	Ücreti Ödenen	Ödenen Ücret
İstanbul'da yaşayan Nemçe Kapu kethüdâsının giden eşyası için 3 adet arabası ücreti	Nemçe Kapu kethüdâsının	Serdar Ağa	Ulaşım	3 adet araba ücreti	15 kuruş.
Paşa için demir pencereler taşınması	Paşa		Ulaşım	Beygir Ücreti	8 kuruş.
Niş Kalesinde istihdamı için lazım olan araba ücreti	Niş Kalesi araba ihtiyacı	El-hâc Derviş Ağa	Ulaşım	Bir defa arabacıbaşıya 55 kuruş ikinci defa Çuhadar'a 10 kuruş.	55 +10 kuruş
Mehmed Paşa'nın Niş ağırlığını taşımaya için tutulan araba ücreti	Niş ağırlığını taşımaya için tutulan araba masrafı		Ulaşım	Araba ücretleri	9 kuruş 3 rubu'.
Saray çeşmesinin camiden saraya gelince yolları tamir için masraflar	Sarayın kiremit ve tuğla için hamam tamiri		Hizmet	Sarayın çeşitli tamir masrafları	20 50 15 kuruş
Saray hamamının masrafları	Saray hamam tamiri		Hizmet	Sarayın çeşitli tamir masrafları	35 kuruş
Mehmed Paşanın ve Paşanın davarları Sofya'dan Niş'e geçerken Halkalı menziline paşanın buyurusuyla arpa ve otlak kuzu ve koyun ve pirinç ve nanenin parası	Mehmed Paşanın ve Paşanın davarlarının ve menzil ihtiyaçlarının bedeli		Hizmet	Menzil hizmetinde alınan malların bedeli	35 kuruş ve bir rubu'
Sofya da tayin olunan nâzıra ücret	Nazıra tayin ücreti		Hizmet		30 kuruş
Menzil masrafı	Menzilciye menzil ücreti		Hizmet	Menzil imdadiyesi	215 kuruş
Molla Efendiye harc defterinin masrafı	Harc masrafı		Hizmet	Harc masrafı	70 kuruş
Nâib Efendi'ye hizmet bedeli	Nâib hizmet masrafı		Hizmet	Hizmet masrafı	10 kuruş
Tahsildâra hizmet bedeli	Tahsildar hizmet masrafı		Hizmet	Hizmet masrafı	10 kuruş
Uşaklara hizmet bedeli	Hizmet masrafı		Hizmet	Hizmet masrafı	5 kuruş
Tahrîrât defteri masrafı	Hizmet masrafı		Hizmet	Hizmet masrafı	2 kuruş

Görüldüğü üzere incelenen Sofya Sicilli'nde yer alan masraflar daha çok hizmet masrafı olarak karşımıza çıkmaktadır. Hizmet masrafı ise hamam, çeşme ve benzeri yapıların tamir masrafları veya idari anlamada görevlilerin hizmet bedellerini kapsamaktadır. Ulaşım masrafları ise bir yerden başka bir yere taşınacak olan yükler

²³² ŞŞS-312-1, 57-1.

için araba ihtiyacıyla ortaya çıkmıştır. Bu arabalar ve yolcuların menzildeki ihtiyaçları ve bu yolculuk boyunca harcanan paralar yine ulaşım masrafları arasında yer almaktadır.

Bu masraflar toplam 839 kuruş olup her haneye dörder kuruş şeklinde isabet etmiştir. Çeşitli görevliler vasıtasıyla toplanmıştır. Bu görevliler ve topladıkları para şu şekilde sıralanabilir.²³³

Tablo 11: Defterde Yer Alan Masraf Defterinde Bulunan Görevli İsimleri ve Topladıkları Miktar²³⁴

Görevlinin İsmi ve Lakabı	Toplam Para
Der'uhde Ali Ağazade Mehmed Ağa	13 Kuruş
Der'uhde Kitapçı Efendi	14 Kuruş 3 Rub'
Der'uhde Doğançbaşı Mahmud Ağa	14 Kuruş
Der'uhde Ago Ahmed Ağa	9 Kuruş
Der'uhde Lozne-i bâlâ	6 Kuruş
Der'uhde Za'im Hasan Ağa	12,5 Kuruş
Der'uhde E's-seyyid İshak Ağa	3 Kuruş
Der'uhde Za'im E's-seyyid Osman Ağa	6,5 Kuruş
Der'uhde Ormanlı zâbiti	3,5 Kuruş
Der'uhde Konakçı E'l-hac Hasan Ağa	6 kuruş 3 Rub'
Der'uhde İhtisâb Ağası	1 Kuruş 1 Rub'
Der'uhde Hasan Çavuş	7 Kuruş 1 rub'
Der'uhde Za'im Derviş Bey	3 Kuruş 1 rub'
Der'uhde E'l-hac Hasan Ağa	3 Kuruş 1 Rub'
Der'uhde Hünkârî Mustafa Ağa	4,5 Kuruş
Der'uhde Hasan Çelebi	4 kuruş 1 rub'
Der'uhde Çeribaşı Mehmed Ağa	1 Kuruş
Der'uhde Boyane zâbiti Hasan Ağa	9,5 Kuruş
Der'uhde Gerdânizade Hüseyin Sipâhî	3 kuruş 3 rub'
Der'uhde E'l-hac Derviş Ağa	4 Kuruş 3 Rub'
Der'uhde E's-seyyid Mustafa Ağa	4 Kuruş
Der'uhde Yusuf Bey	4 Kuruş 3 rub'
Der'uhde Ali Çelebi	9 Kuruş 1 Rub'
Der'uhde Za'im İsmail Ağa	4 kuruş
Der'uhde Çeribaşı Ahmed Ağa	3 Kuruş
Der'uhde Besteriçe zâbiti	2,5 Kuruş
Der'uhde Hasan Kethüdâ	6 Kuruş 3 Rub'
Der'uhde Hüseyin Ağa	8 Kuruş
Der'uhde Arabzade E'l-hac Mustafa	5 Kuruş 3 Rub'
Der'uhde Hüseyin Sipâhî	3,5 Kuruş
Der'uhde Koklayan Zâbiti	2 Kuruş
Der'uhde Bakkal Ago	4,5 Kuruş
Der'uhde Mustafa Sipâhî	2,5 Kuruş
Der'uhde Za'im Kara Ali Ağa	6 Kuruş 1 Kuruş 3 Rub'
Der'uhde Çeribaşı İsmail Sipâhî	2 Kuruş 3 Rub'
Der'uhde Mehterzâde Osman Sipâhî	3 Rub'
Der'uhde Sığırlılı E'l-hac Hasan Ağa	6 Kuruş 8 Kuruş 3 Rub'
Der'uhde Yusuf Sipâhî	3 Kuruş 1 Rub'
Der'uhde Çeribaşı Receb Ağa	3 Rub'
Der'uhde Abbas Sipâhî	4 Kuruş
Der'uhde Kaçıyan Zâbiti	0,5 kuruş

Tablo 'da görüldüğü üzere görevlilerin lakapları daha çok "Ağa, Bey, Çelebi, Elhac, Sipahi ve Zabit" gibi unvanlardan oluşmaktadır. En fazla masraf bedeli

²³³ ŞŞS-312-1, 57-1.

²³⁴ ŞŞS-312-1, 57-1/58-2/59-1.

Kitapçı Efendi ye ait olup 14 Kuruş 3 Rub' idir. En düşük miktar ise 0,5 kuruş ile Kaçıyan Zabıtine aittir.

3.3.3. Zahire Defterleri

Zahire kelimesi gerektiği zaman harcamak üzere ambarda saklanan hububat, yiyecek anlamına gelmektedir.²³⁵ Osmanlı Devleti'nde üretim yapılan bölgelerde tüccara zahire sattırmamış ve bunu gerekli yerlere göndermiştir. Bu işlemleri yapması amacıyla zahire mübaşirini görevlendirmiştir. Devlet, ihtiyaç durumunda belli menzil ve ambarlara zahire stoklayarak cephede savaşan hareket halindeki ordunun iâşesini sağlamak için zahireyi satın almaktaydı. İşte bu tipteki kayıtların yer aldığı defterlere zahire defterleri denilmekteydi.²³⁶

Sofya erken dönemlerden itibaren Osmanlı Devleti'nin zahire merkezi olarak görev yapıyordu ve orduların resmi (miri) ambarına aynı manada destek oluyordu.²³⁷ İncelenen sicilde de zahire kayıtları ile ilgili olarak belgeler bulunmaktadır. Bu belgeler zahire tedarik meselesinin her dönemde olduğu gibi bu süreçte de oldukça önemli bir mesele olarak addedildiğini ortaya koymaktadır. Tedarik sürecinde merkezden atanan yüksek rütbeli memurlar birinci derecede sorumlu sayılırken onların resmi defterleri çok sıkı muhafaza ettiklerine şahit olunmaktadır. Örneğin 1134 senesinde (1721-1722) Rumeli Valisi olan Osman Paşa bizzat kendisi Sofya'dan zahire temini ile ilgilenmiş ve zahire defterini bizatihi teslim alarak, defterde yer alan satışları ve isimleri ve diğer işlemler ile ilgilenmesi için Sofya Serdârı El-hac Hüseyin Çavuş Ağa'yı vekil tayin etmiştir. Aynı zamanda lazım olan masraflar için 3.100 kuruş paşaya teslim etmek için vekil tayin edilmiştir. Bu şekilde 4 günlük zahire ihtiyacı tedarik edilmiştir.²³⁸

Zahire tedariki süreçleri de avarız türündeki vergilendirme yöntemi ile işletilmiş, hanelere düşen paylar tespit edilerek zahirler ya da onlara karşılık gelecek olan para değerleri mükelleflerden tahsil edilmiştir. Sicilde elde edilen şu örnek burada zikredilmelidir: 25 Rebî'ül-evvel 1134 tarihinde (13 Ocak 1722) Sofya'dan

²³⁵Develioğlu, *a.g.e.*, s.1358.

²³⁶BOA, Başbakanlık *Osmanlı Arşivi Rehberi*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivi Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, İstanbul, 2010, s.57.

²³⁷Zafer Karademir, *Yeni Türkiye Rumeli Balkanlar Özel Sayısı*, I, S. 66, Mart- Haziran, Ankara,2015, s.1109.

²³⁸ŞŞS-312-1, 63-4.

Rumeli valisine verilen zahîre defteri için hane başına düşen ödeme dağılımı şu şekilde verilmiştir.²³⁹

Tablo 12: Defterde Yer Alan 25 Rebî'ül-evvel 1134 tarihli Zahire Masrafları

Görevlinin İsmi ve Lakabı	Hane Sayısı	Toplanan Para
Der'uhde Kitapçı Efendi	7	14 Kuruş
Der'uhde Doğancıbaşı Mahmud ağa	3	4 Kuruş
Der'uhde Ago Ahmed Ağa	2	9 Kuruş
Der'uhde Lozne Zâbiti	1	6 Kuruş
Der'uhde Za'îm Hasan Ağa	5	12,5 Kuruş
Der'uhde E's-seyyid İshak Ağa	3	3 Kuruş
Der'uhde Konakçı E'l-hac Hasan Ağa	8	6 kuruş 3 rub'
Der'uhde Ormanlı Zâbiti	1	3,5 kuruş
Der'uhde Hasan Çavuş Ağa	5	7 kuruş 1 rub'
Der'uhde Derviş Bey	4	3 Kuruş 1 rub'
Der'uhde İhtisâb Ağası	2	1 kuruş 3 rub'
Der'uhde Kethüda Piri E'l-hac Hasan Ağa	5	3 Kuruş 1 Rub'
Der'uhde Hasan Çelebi	2	4 kuruş 1 rub'
Der'uhde Boyane zâbiti Hasan Ağa	6	9,5 Kuruş
Der'uhde E'l-hac Derviş Ağa	5	4 Kuruş 3 Rub'
Der'uhde Gerdânizade Hasan Çelebi	1	3 Kuruş 3 Rub'
Der'uhde E's-seyyid Yusuf Bey	3	Yekün 4 kuruş 2 rub'
Der'uhde Za'îm İsmail Ağa	3	4 Kuruş
Der'uhde Besteriçe zâbiti	1	2,5 kuruş
Der'uhde Hasan Kethüdâ	5	6 Kuruş 3 Rub'
Der'uhde Hüseyin Ağa	3	8 Kuruş
Der'uhde Arabzade E'l-hac Mustafa	3	5 Kuruş 3 Rub'
Der'uhde Za'îm Kara Ali Ağa	4	6 Kuruş 1 Kuruş 3 Rub'
Der'uhde Koklayan Zâbiti	1	2 Kuruş
Der'uhde Mustafa Sipâhî	1	2,5 Kuruş
Der'uhde Çeribaşı İsmail Sipâhî	5	2 Kuruş 3 Rub'
Der'uhde Bakkal Ago	3	4,5 Kuruş
Der'uhde Çukurova	1	3 Kuruş
Der'uhde Sığırlılı E'l-hac Hasan Ağa	4	7,5 Kuruş
Der'uhde Çeribaşı Receb Ağa	2	3 Rub'
Der'uhde Mahmud Sipâhî	11	7,5 Kuruş
Der'uhde Çeribaşı Ahmed Ağa	2	3,5 Kuruş

Zahire defterleri için toplananlar içerisinde en fazla 14 kuruş ile Kâtipçi Efendiye ait olup en az ise toplam 2 kuruş 3 rub' ile Çeribaşı İsmail Sipahi' ye aittir. Görevliler arasında en fazla “ağa, çelebi, hacı” lakapları yer almaktadır.

²³⁹ ŞŞS-312-1, 59-1.

Tablo 13: 25 Rebî'ül-evvel 1134 tarihli Zahire Defterinde Yer Alanlar ve Miktarları²⁴⁰

Şa'îr ²⁴¹	Hatab ²⁴²	Saman	Ganem ²⁴³
120	500	500	120

Zor zamanlar için saklanan ve savaş, kıtlık, doğal afet gibi durumlarda kullanmak amacıyla toplanan zahireler buna bağlı olarak temel ihtiyaçlardan oluşmaktaydı. Bunlar arasında en fazla odun yer almakta olup sırasıyla saman, koyun ve arpa arkasından gelmekteydi.

Bir başka zahire defterinde ise; Kethüda Bey'e verilecek zahire kaydından oluşmaktadır.

Tablo 14: Kethüda Bey'e Verilecek Zahire Kaydı²⁴⁴

Şa'îr	Hatab	Saman	Ganem
10 şinik ²⁴⁵	60 araba	60 araba	10 adet

GÖREVLİ	Der'uhde Ali	Der'uhde Mahmud
LAKABI	Ağazade	Ağa
TOPLANAN	13 kuruş	4 kuruş

Tablo 15: Müşîr Ağa'ya Verilecek Zahîre Kaydı²⁴⁶

Şa'îr	Hatab	Saman	Ganem
10 şinik	60 araba	60 araba	10 adet

GÖREVLİ	Der'uhde Ali	Der'uhde Mustafa	Der'uhde Hasan
LAKABI	Çelebi	E's-seyyid, Ağa	Çelebi
TOPLANAN	4 kuruş 1 rub'	4 kuruş	4 kuruş 1 rub'

²⁴⁰ SŞS-312-1, 60-1.

²⁴¹ Arpa- Parlatır, *a.g.e.*, s. 1554.

²⁴² Çıra, Odun -Parlatır, *a.g.e.*, s. 596.

²⁴³ Koyun- Parlatır, *a.g.e.*, s. 488.

²⁴⁴ SŞS-312-1, 61-1.

²⁴⁵ Sekiz kiloluk tahıl ölççeği. Parlatır, *a.g.e.*, s.1582.

²⁴⁶ SŞS-312-1,61-1.

Tablo 16: Eyvan Efendisi'ne Verilecek Zahîre Kaydı²⁴⁷

Şa'îr	Hatab	Saman	Ganem
3 şinik	30 araba	30 araba	3 adet

GÖREVLİ	Der'uhde İlyas	Der'uhde --- Halil	Der'uhde Bakkal Ago
LAKABI	Sipâhî	Sipâhî	Ağa
TOPLANAN	3,5 kuruş	2 kuruş	4,5 kuruş

Tablo 17: Kapucular Kethüdâsına Verilecek Zahîre Kaydı²⁴⁸

Şa'îr	Hatab	Saman	Ganem
4 şinik	25 araba	25 araba	3 adet

GÖREVLİ	Der'uhde Hünkârlı	Der'uhde Ahmed	Der'uhde Bakkal Ago
LAKABI		Ağa, Çeribaşı	Ağa
TOPLANAN	4,5 kuruş	1 kuruş	2 kuruş

Tablo 18: Çavuşlu Kethüdasına Verilecek Zahîre Kaydı²⁴⁹

Şa'îr	Hatab	Saman	Ganem
3 şinik	25 araba	25 araba	4 adet

GÖREVLİ	Der'uhde Yusuf	Der'uhde Osman	Der'uhde Ahmed
LAKABI	Sipâhî	Sipâhî Mehterzâde	Ağa, Çeribaşı
TOPLANAN	3 kuruş 1 rub'	3 rub'	3 kuruş

Görüldüğü üzere her defterde arpa, saman, şa'îr ve odun bulunmaktadır. Bunlar arasında en düşük miktara Kapıcılar Kethüdası verilecek defterde yer almaktadır. En yüksek rakamlar ise ilk sırada yer alan Kethüda Bey'e ve Müşir Ağa'ya aittir. Görevliler genel olarak "ağa, sipahi" gibi askeri gruptan seçilmiştir.

²⁴⁷ SSS-312-1,61-1.

²⁴⁸ SSS-312-1,61-1.

²⁴⁹ SSS-312-1,61-1.

Zahire defteri ile ilgili bir diğerk belgede ise toplanan ürünler ve ürünlerin ölçüleri bilgisi yer almıştır:

Tablo 19: Zahire Defterinde Yer Alan Ürünler ve Ölçüleri ²⁵⁰

Ürünün Adı	Miktarı
Ekmek	9000 adet
Şa'ır keyl-i İstanbul	1500 keyl
Otluk	1000Kıyye
Revgan-ı sade ²⁵¹	600 Kıyye
Koyun	300 adet
Zebzevât	300 kıyye
Pirinç	180 Şinik
Soğan	150 kıyye
Dakîk-i hâs ²⁵²	150 kıyye
Tavuk	105 adet
Hatab	100 araba
Tuz	60 kıyye
Şem'-i Revgan ²⁵³	30 kıyye
Nişasta	30 kıyye
Yoğurt	30 kıyye
Nohut	30 kıyye
Şeker	15 kıyye
Kahve	15 kıyye
Süt	9 kıyye
Şem'-i asel ²⁵⁴	6 kıyye
Bahar ²⁵⁵	3 Kıyye

Yine tablolardan anlaşıldığı üzere zahire ile alakalı ürünler arasında en fazla sayıda ekmek yer almakta olup onu arpa, otluk ve sadeyağ takip etmektedir. Ayrıca tüm bu veriler üzerinden Osmanlı Devleti'nde nişasta, yoğurt, kahve, şeker ve baharat gibi günümüzde bolca kullanılan gıdaların XVIII. yüzyılda temel gıda olarak isimlendirildiği görülmektedir.

Defter kayıtları arasında karşımıza çıkan başka bir kayıt ise konaklarda verilen avâydilerdir.²⁵⁶ Konaklarda hizmete bulunan kişilerin ücretleri ve çeşitli ihtiyaçların değerleri bu şekilde kaydedilmiştir.

²⁵⁰ SŞS-312-1, 62-3.

²⁵¹ Sadeyağ.

²⁵² Un.

²⁵³ Yağ mumu.

²⁵⁴ Bal mumu.

²⁵⁵ Baharat.

Tablo 20: Her Konakta Verilecek Avâyidler²⁵⁷

VERİLECEK OLAN YER VEYA KİŞİ	MİKTAR
Mutasarrıf Efendi	15kuruş
Vekilharç Ağa	30 kuruş
İmam Efendi	20 kuruş
Konakçı Ağa	30 kuruş
Kâtibine	2 kuruş
Zahîreci Ağa	40 kuruş
Sofracı	2 kuruş
Şem'aneciye	2 kuruş
Bargir	113 kuruş
Kahveci	2 kuruş
Kilerci	2 kuruş
Emîn-i şa'ire	20 kuruş
Sancakdara	2 kuruş
Sancak Bayrakdara	1 kuruş
Yükrek Bayrakdara	1 kuruş

Buradaki değerler toplam 282 kuruştur ve her konakta gerekli olan ürün ve hizmet bunlar olup yukarıda zikredilenden fazla talep edilmemesi ifade edilmiştir.²⁵⁸ Bu tip ödemeler Osmanlı devlet geleneğinde yeri olan görev karşılığı ödemeler ve harcamalar olarak kabul edilebilir. İmparatorluğun kimi sorularına rağmen Rumeli'deki devlet düzeninin işleyişine dair bu veriler sadece iktisat tarihinin değil aynı zamanda siyaset tarihinin de verileri olarak değerlendirilebilir. Devlet, merkezi ekonomisinde sorunlar yaşadığı dönemlerde dahi reayasını düşünmüş ve reayasına zorluk çıkarmamıştır. Bu tip belgelerde dikkat çekici ibr husus, talep olunan dışına çıkılmamak şartıyla ihtiyaçları karşılanmasının istenmesidir.

²⁵⁶ Avayid (avaid) konaklarda hizmetli olarak bulunan kişilerin hizmetleri karşılığı ödenen bedel anlamına gelmektedir. <https://kelimeler.gen.tr/avayit-nedir-ne-demek-346037>

²⁵⁷ ŞŞS-312-1, 63-3.

²⁵⁸ ŞŞS-312-1, 63-3.

Bir başka zahire kaydını anmak gerekirse:

Tablo 21: Paşa'ya Halkalu Menziline Verilen Zahire Kaydı²⁵⁹

Ürünün Adı	Miktarı
Ekmek	3000 adet
Pirinç	Şinik
Revgan-ı sade	100 kıyye
Koyun	40
Şa'îr Keyl-i Sofya ²⁶⁰	17 kıyye
Kahve	15 kıyye
Şeker	5 kıyye
Şem'-i asel	6 kıyye
Bahar	0,5 kıyye

Zahire Defterleri siyaset ve iktisat tarihi açısından olduğu kadar sosyal tarih açısından da çok önemli bilgiler içermektedir. Yukarıdaki tablolar Osmanlı orta ve üst kesimlerinin yeme içme kültürlerine dair anlamlı veriler içermektedir. Toplum tarafından günlük yaşamda tüketilen ürünler bu listelerde yer almakta olup bunlar: hububat olarak arpa, pirinç, nohut, ekmek, pirinç, un, bunun dışında gıda anlamında sadeyağ, yoğurt, süt, kahve, şeker, baharat, tuz, nişasta şeklinde listelenebilir. Bunlar içerisinde hemen göze çarpan şekerin gündelik hayata artık iyiden iyiye girdiğinin anlaşılmasıdır. Ayrıca kahvecilerin de artık sosyal ve ekonomik yaşamın bir parçası haline geldiğini görmek mümkündür. Bu durum göstermektedir ki şekerin kahve ile beraber kullanılmaya başlaması ile birlikte zaman içerisinde sıradan insanın kültüründe daha fazla yer almıştır.²⁶¹ Klasik dönem Osmanlı sarayı ve halkının tüketim listelerinde yer alan nohut, bilhassa pirinç, nişasta ve tereyağı gibi ürünler yine listelerde göze çarpan gıdalar olarak söylenebilir. Hayvan olarak ise koyun ve tavuk yer almıştır. Ayrıca yine temel ihtiyaçlar arasında yer alan odun, saman ve mum yağı ve bal mumu gibi maddeler yer almıştır.

²⁵⁹ SŞS-312-1,64-1.

²⁶⁰ Arpanın Sofya ölçüsüne göre miktarını ifade etmektedir.

²⁶¹ Zafer Karademir, "Osmanlı İmparatorluğunda Şeker Üretim ve Tüketimi(1500-1700)" *OTAM*, 37, Bahar 2015, s. 209.

3.3.4. Maliye İle İlgili Diğer İşlemler

Bu bölümde olağan vergiler ve masraflar dışında Osmanlı merkezi idaresinin Sofya kentinden başka ne gibi mali taleplerde bulunduğu üzerinde durulacaktır. Zira bu taleplerin hangi kalemler üzerinde yoğunlaştığı bilgisi, yine kentin 18. yüzyılının ekonomik durumuna dair önemli verilerin elde edilmesini sağlayabilecektir. Bu manada belirli bir yere hizmet gerektiği zaman gerekli olan bütçeyi bölgede bulunan hanelerden tedarik etmek suretiyle bu masrafların karşılandığı görülmektedir. Bu konuda belgelerde pek çok örnek geçmektedir. Örneğin 1134 senesinde (1721) 9 Kasımdan Hıdırellez gününe kadar Niş Kalesi'nin inşaatı için lazım olan taş, kireç nakli için Sofya kazasından 5 adet araba istenmiştir. Ormanlu karyesi sakinlerinden olan Hüseyin Beşe tarafından 5 araba ve 5 adet arabacı tutulmuştur. Bu arabaların her biri için kira bedeli 60'ar kuruş olup toplam 300 kuruş olmak üzere vaktinde hizmet etmek amacıyla kiralanmışlardır. Yerel idarecilerin onayından sonra görevlinin hizmeti için de 20 kuruş olmak üzere toplam 320 kuruşa karar verilmiştir. Bu miktarın 40 kuruşu mahalleye ihraç olup kalan miktar, her haneye dağıtılmak suretiyle paylaştırılmış ve bu defterde ifade edilmiştir.²⁶²

Tablo 22: Taş Masrafının Hanelere Dağılımı

Görevlinin İsmi	Hane Sayısı	Toplanan Para
Der'uhde Ali ağa zade Mehmed Ağa	7	13 Kuruş
Der'uhde Kitapçı Efendi	7	14 Kuruş
Der'uhde Ago Ahmed Ağa	2	9 Kuruş
Der'uhde Lozne-i bâlâ	1	6 Kuruş
Der'uhde Ormanlu zâbiti	1	4 Kuruş
Der'uhde Doğancıbaşı Mahmud ağa	3	4 Kuruş
Der'uhde E's-seyyid İshak Ağa	3	3 Kuruş
Der'uhde Za'îm Hasan Ağa	5	12,5 Kuruş
Der'uhde Çeribaşı Mehmed Ağa	1	1 Kuruş
Der'uhde Za'îm E's- seyyid	6	6,5 Kuruş
Osman Ağa	6	6,5 kuruş
Der'uhde Konakçı E'l-hac	8	6 kuruş 3 rub'

²⁶² SŞS-312-1, 43-1.

Hasan Ağa		
Der'uhde Hasan Çavuş Ağa	4	7 Kuruş
Der'uhde Derviş Bey	4	3 Kuruş 1rub'
Der'uhde E'l-hac Hasan Ağa	5	4,5 Kuruş
Der'uhde İhtisâb Ağası	2	1 Kuruş 3 Rub'
Der'uhde Hünkârî Mustafa Ağa	3	4 Kuruş 3Rub'
Der'uhde Hasan Çelebi	2	4 Kuruş 1 Rub'
Der'uhde Boyane zâbiti Hasan Ağa	6	9 Kuruş 3 Rub'
Der'uhde E'l-hac Derviş Ağa	5	4 Kuruş 3 Rub'
Der'uhde Besteriçe zâbiti	3	2,5 Kuruş
Der'uhde E's-seyyid Mustafa Ağa	2	4 Kuruş
Der'uhde E's-seyyid Yusuf Bey	3	4 Kuruş 3 Rub'
Der'uhde Gozilan Zâbiti	5	10,5 Kuruş
Der'uhde Koklayan Zâbiti	1	2 Kuruş
Der'uhde Çeribaşı Ahmed Ağa	2	3,5 Kuruş
Der'uhde Hasan Kethüdâ	5	6 Kuruş 3 Rub'
Der'uhde Hüseyin Sipâhî	1	3,5 Kuruş
Der'uhde Hüseyin Ağa	3	8 Kuruş
Der'uhde Gerdânizade Hüseyin Sipâhî	1	3 Kuruş 3 Rub'
Der'uhde Arabzade E'l-hac Mustafa	3	5 Kuruş 3 Rub'
Der'uhde Za'îm Kara Ali Ağa	5	6 Kuruş 3 Kuruş 1 Rub'
Der'uhde İsmail Çeribaşı	6	3 Kuruş 3 Rub'
Der'uhde Mustafa Sipâhî	1	2,5 Kuruş
Der'uhde Lukoroska Zâbiti	3	4,5 Kuruş
Der'uhde Mehterzâde Osman Sipâhî	2	3 Rub'
Der'uhde Sığırlılı E'l-hac Hasan Ağa	4	6 Kuruş 8 Kuruş 1 Rub'
Der'uhde Çeribaşı Receb Ağa	2	6 Kuruş 1,5 Kuruş 1 Rub'
Der'uhde Yusuf Sipâhî	4	3 Kuruş 1 Rub'
Der'uhde Halil Sipâhî	1	1 Kuruş
Der'uhde Mahmud Sipâhî	11	7 Kuruş 1 Rub'
Der'uhde Abbas Sipâhî	2	4 Kuruş

Toplamda 217 kuruş olan bu taş masrafı için “Ağa, Sipahi, Zabit “ gibi askeri gruptan kişiler seçilerek bu masraf karşılanmıştır. Aynı zamanda bu görevliler arasında en yüksek 14 kuruş ile Der’uhde Kitapçı Efendi’ ye ait olup en düşük ise 1 kuruş ile Der’uhde Halil Sipâhî veDer’uhde Çeribaşı Mehmed Ağa toplamıştır. Başka bir örnek ise yine aynı tarih ve yer için toplanacak toplam 320 kuruş olup 40 kuruşu mahalleden 76 haneye dağıtılması üzere her haneye yirmi üçer para isabet etmiştir.²⁶³

Tablo23:Mahallelere Göre Taş Masrafının Dağılımı

Mahalle İsmi	Alınan
Matoyan Mahallesi	6 kuruş
Babancızade Mahallesi	5,5 kuruş1 sülüs
Pop Meloş Mahallesi	4,5 kuruş
Saruhan Bey Mahallesi	4 kuruş 3 sülüs
Mansur Hoca Mahallesi	4 kuruş
Alaca Mescid Mahallesi	3 kuruş 2 sülüs
Şücâ’ Fakih Mahallesi	3 kuruş 1 sülüs
Has bina Mahallesi	3 kuruş 1 sülüs
Karaşahin Mahallesi	3 kuruş 1 sülüs
E’l-hac İsmail Mahallesi	2,5 kuruş 1sülüs
Karagöz Bey Mahallesi	2,5 2 sülüs
Danışmend E’l-hac Hamza Mahallesi	2 kuruş 1 sülüs
Câmi’-i atık Mahallesi	2 kuruş 1 sülüs
Elhac İlyas Mahallesi	2 kuruş 2 sülüs
Cami’-i Gül Mahallesi	2 kuruş
Balpazarı Mahallesi	2,5 kuruş
Sungurlar Mahallesi	2,5 kuruş
E’l-hac Bahşi Mahalle	1,5 kuruş 1 sülüs
Kassâbân Mahallesi	1,5 kuruş
Kuruçeşme Mahallesi	1 kuruş
Hüseyin Ağa Mahallesi	1 kuruş 3 sülüs
TOPLAM	76 KURUŞ 1 SÜLÜS

Görüldüğü üzere mahallerde bulunan hanelerde toplam 76 kuruş toplanmıştır. Mahallelerden toplananlar çoktan aza doğru sıralanmıştır. En yüksek 6 kuruş ile Matoyan Mahallesi’nden alınmak üzere en düşük 1 kuruş 3 sülüs ile Hüseyin Ağa Mahallesi’ne aittir.

²⁶³ ŞŞS-312-1, 45-2.

Yine başka bir hükümde çeşitli binaların tamiri için gerekli olan taşları taşımak amacıyla araba ihtiyaçları bulunmaktadır. Örneğin 1133 senesinin Zi'l-ka'de ortasında (7 Eylül 1721) Sarısever ve Halkalı palankalarından miri olan taraflar için cami, hamam ve çeşmeler ve suyolları lazım olup bunlara 5080 araba taş lazımdır. Mübaşir Mehmed Ağa vasıtasıyla dağıtım ve taksim konusunda kaç adet araba taş lazım geldiği kaydedilmiştir.²⁶⁴

Aşağıdaki tablo bu kaynağın ayrıntılı dökümünü içermektedir:

Tablo24:Taş Taşıyan Araba Sayısı

Yer Adları	Taş Araba Sayısı
Kaza-i Sofya	2000 Adet
Kaza-i Şehir Gölü	1580 Adet
Kaza-i Berzenik	600 Adet
Kaza-i Serşenk	300 Adet
Kaza-i Eznepol	100 Adet
Toplam	5080 Adet

Görüldüğü üzere çoktan aza doğru kullanılan araba sayıları sıralanmıştır. En fazla Sofya'da olmak üzere en az ise Eznepol? kazasına aittir. Oldukça fazla sayıda taşta ihtiyaç olmasına bağlı olarak çok sayıda araba ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu taş ihtiyaçları çeşitli kazalardan alınan paralar karşılığında tutulan arabalar ile taşınmıştır.

Taş ile ilgili başka bir örnek ise şu şekildedir; 1133 tarihinde Halkalı palankasının da yapılacak olan cami, hamam, çeşme ve suyollarının yaptırılmasına onay verilmesi üzerine Sofya'ya yalnız 1000 adet balvan²⁶⁵ görevi verilmiş olup adı geçen yapılar için Sofya, Şehir gölü, Berzenik, Eznepol ve Şerşenk taş ihtiyacı 5080'dir. Sadece Sofya'ya 2000 araba taş ve 1000 adet balvan olmak üzere kuralarının 216,5 hanesi üzerine dağıtılmıştır.²⁶⁶

²⁶⁴ SŞS-312-1, 50-3.

²⁶⁵“Balvan” sözcüğünün “taş baba” olarak bilinen eski heykellere uygulanabildiği gibi ilk Bulgar başkenti Pliska şehri bölgesindeki “devetaşı” ye de ait olabiliyor. Aynı zamanda “aşınmış kaya parçası” olarak da ifade edilmektedir. <https://bnr.bg/tr/post/100868075>

²⁶⁶ SŞS-312-1, 51-1.

Tablo 25: Tamir İçin Toplanan Malzemelerin Sayıları ve Dağılımı

Yer İsimleri	Taş Miktarı	Balvan Miktarı	Para
Karye-i Lozne-i bâlâ	60 Araba taş	30 Balvan	6 kuruş
Karye-i Korbelâ	30 Araba taş	15 Balvan	3 kuruş
Karye-i Deyralıkça	40 Araba taş	20 Balvan	4kuruş
Karye-i Lozne zîr	30 Araba taş	15 Balvan	3 kuruş
Karye-i Böhre	40 Araba taş	20 Balvan	4kuruş
Karye-i Meşece	20Araba taş	10Balvan	2 kuruş
Karye-i Kaladiçe	12 Araba taş	6 Balvan	1 kuruş1 rub'
Karye-i Banka	10 Araba taş	5 Balvan	1 kuruş
Karye-i Pancar	10Araba taş	5 Balvan	1 kuruş
Karye-i Rayluh	10 Araba taş	5 Balvan	1 kuruş
Karye-i Pürleşe	10 Araba taş	5 Balvan	1 kuruş
Karye-i Eşence	10 Araba taş	5 Balvan	1 kuruş
Karye-i Bogdandul	15 Araba taş	7 Balvan	1,5 kuruş
Karye-i Pesâri	20 Araba taş	10 Balvan	3 kuruş
Karye-i Lekasek	20 Araba taş	10 Balvan	2 kuruş
Karye-i hâne-i Cedîd	60 Araba taş	30 Balvan	6 kuruş
Karye-i Tarnuh	30 Araba taş	15 Balvan	3 kuruş
Karye-i Ormanlu	15 Araba taş	10 Balvan	4 kuruş
Karye-i Nağbol	15 Araba taş	7 Balvan	1,5 kuruş
Karye-i Batnofça	15 Araba taş	7Balvan	1,5 kuruş
Karye-i İzlatoşe	10 Araba taş	5 Balvan	1 kuruş
Karye-i Bayhanlu	15 Araba taş	7 Balvan	1,5 kuruş
Karye-i İlyança	5 Araba taş	2 Balvan	0,5 kuruş
Karye-i Esferec	15 Araba taş	5 Balvan	1 kuruş
Karye-i Sislakça	45 Araba taş	22 Balvan	4,5 kuruş
Karye-i Balşe	15 Araba taş	8 Balvan	1,5 kuruş
Karye-i Obla	10 Araba taş	5 Balvan	1 kuruş
Karye-i Boğrumenzil	12 Araba taş	25 Balvan	2,5 kuruş
Karye-i Divane Davud	30 Araba taş	15 Balvan	3 kuruş
Karye-i Karapolat	10 Araba taş	5 Balvan	1 kuruş
Karye-i Karlubend	10 Araba taş	5 Balvan	1 kuruş
Karye-i İslakça	8 Araba taş	5 Balvan	1 kuruş
Karye-i Depotne	10 Araba taş	5 Balvan	1,5 kuruş
Karye-i Radomi	10 Araba taş	5 Balvan	1 kuruş
Karye-i Batolbe	15 Araba taş	5 Balvan	1 kuruş
Karye-i Yekdâne?	10 Araba taş	5 Balvan	1 kuruş
Karye-i Çerkoh	7 Araba taş	3 Balvan	3 rub'
Karye-i Batkofça	5 Araba taş	2 Balvan	0,5 kuruş
Karye-i Dübreslakça	5 Araba taş	3 Balvan	0,5 kuruş
Karye-i Sehodol	5 Araba taş	2 Balvan	0,5 kuruş
Karye-i Senürşe	15 Araba taş	7 Balvan	1,5 kuruş
Karye-i Halkalu	15 Araba taş	7 Balvan	1,5 kuruş

Karye-i Pezeyiç	10 Araba taş	5 Balvan	1 kuruş
Karye-i Petriç	5 Araba taş	2 Balvan	0,5 kuruş
Karye-i Elhac Karaman	25 Araba taş	12 Balvan	2,5 kuruş
Karye-i Kemensuh	20 Araba taş	10 Balvan	2 kuruş
Karye-i Boğru Paşa	15 Araba taş	7 Balvan	1,5 kuruş
Karye-i Yâne	10 Araba taş	5 Balvan	1 kuruş
Karye-i Pernik Müslim	3 Araba taş	1 Balvan	1 rub'
Karye-i Pernik kefere	10 Araba taş	6 Balvan	1 kuruş 1 rub'
Karye-i Kotna	15 Araba taş	7 Balvan	1,5kuruş
Karye-i Harasnek	3 Araba taş	1 Balvan	2,5 kuruş
Karye-i Beyler Çiftliği	1 Araba taş	1 Balvan	3 rub'
Karye-i Maline bâlâ	5 Araba taş	5 Balvan	1,5 kuruş
Karye-i Kazican	5 Araba taş	2 Balvan	1 kuruş
Karye-i Dirve?	5 Araba taş	2 Balvan	1 kuruş
Karye-i Gence	2 Araba taş	2 Balvan	1 kuruş
Karye-i İvrajone	5 Araba taş	2 Balvan	1 kuruş
Karye-i Bukubey	2 Araba taş	1 Balvan	0,5 kuruş
Karye-i Komariçe	10 Araba taş	8 Balvan	2 kuruş
Karye-i Sığırlu	10 Araba taş	8 Balvan	2 kuruş
Karye-i Bosmançe	22 Araba taş	11 Balvan	2 kuruş 1 rub'
Karye-i Estülenk	20 Araba taş	10 Balvan	2 kuruş
Karye-i Bodoyane	40 Araba taş	20 Balvan	4 kuruş
Karye-i Seturac	15 Araba taş	7 Balvan	1,5 kuruş
Karye-i Tepelük	10 Araba taş	5 Balvan	1 kuruş
Karye-i Parçlofça	20 Araba taş	10 Balvan	2 kuruş
Karye-i Ronya	7 Araba taş	3 Balvan	3 rub'
Karye-i Mehlüh	5 Araba taş	3 Balvan	0,5 kuruş
Karye-i Bohte	10 Araba taş	5 Balvan	1 kuruş
Karye-i Moşne	5 Araba taş	2 Balvan	3 rub'
Karye-i Serçayı	10 Araba taş	5 Balvan	1 kuruş
Karye-i Çoryak	10 Araba taş	5 Balvan	1 kuruş
Karye-i Geylan	10 Araba taş	5 Balvan	1 kuruş
Karye-i Besteriçe	25 Araba taş	12 Balvan	2,5 kuruş
Karye-i Agomi	25 Araba taş	12 Balvan	2,5 kuruş
Karye-i Hasırcı	15 Araba taş	7 Balvan	1,5 kuruş
Karye-i Hüseyinlü	30 Araba taş	15 Balvan	3 kuruş
Karye-i Golanofça	12 Araba taş	6 Balvan	1 kuruş
Karye-i Şuma	5 Araba taş	2 Balvan	0,5 kuruş
Karye-i Gurbelân	40 Araba taş	20 Balvan	4 kuruş
Karye-i Örmen	20 Araba taş	10 Balvan	2 kuruş
Karye-i Küçükoba	32 Araba taş	16 Balvan	3 kuruş 1 rub'
Karye-i Dıragoşetçe	10 Araba taş	5 Balvan	1 kuruş
Karye-i Zimyan	3 Araba taş	2 Balvan	1 rub'

Karye-i Koklaban	20 Araba taş	10 Balvan	2 kuruş
Karye-i İslatna	15 Araba taş	7 Balvan	1,5 kuruş
Karye-i Celviç	12 Araba taş	5 Balvan	2 kuruş 1 rub'
Karye-i Herekoh	15 Araba taş	7 Balvan	1,5 kuruş
Karye-i Oğradesne	15 Araba taş	7 Balvan	1,5 kuruş
Karye-i Mir semerci	20 Araba taş	10 Balvan	2 kuruş
Karye-i Jeloh	35 Araba taş	17 Balvan	3,5 kuruş
Karye-i Podgom	15 Araba taş	7 Balvan	1,5 kuruş
Karye-i Velüyak	5 Araba taş	2 Balvan	0,5 kuruş
Karye-i Mirzen	10 Araba taş	5 Balvan	1 kuruş
Karye-i Ogradesne	15 Araba taş	7 Balvan	1,5 kuruş
Karye-i Çukurova	10 Araba taş	9 Balvan	3,5 kuruş
Karye-i Kiremitkofça Gence	25 Araba taş	13 Balvan	2,5 kuruş
Karye-i Jelzence	50 Araba taş	25 Balvan	5 kuruş
Karye-i Potob	5 Araba taş	2 Balvan	0,5 kuruş
Karye-i Haralika	20 Araba taş	15 Balvan	3 kuruş 3 rub'
Karye-i Hoca Ahmedlü Müslim	5 Araba taş	2 Balvan	0,5 kuruş
Karye-i Hoca Ahmedlü kefere	27 Araba taş	12 Balvan	2 kuruş 3 rub'
Karye-i Musa Köyü	20 Araba taş	10 Balvan	2,5 kuruş
Karye-i Lokoh	5 Araba taş	2 Balvan	0,5 kuruş
Karye-i Virancıçde	5 Araba taş	3 Balvan	0,5 kuruş
Karye-i Pojerede	5 Araba taş	2 Balvan	0,5 kuruş
Karye-i Kamançe	3 Araba taş	1 Balvan	1 rub'
Karye-i Dinogofça	3 Araba taş	2 Balvan	1 rub'
Karye-i Taşkesen	15 Araba taş	7 Balvan	1,5 kuruş
Karye-i Sarçene	3 Araba taş	2 Balvan	1 rub'
Karye-i Bogaldıç	3 Araba taş	2 Balvan	1 rub'
Karye-i Çeçil	3 Araba taş	2 Balvan	1 rub'
Karye-i Kostemir Düzber	3 Araba taş	2 Balvan	1 rub'
Karye-i Ayntanoh	25 Araba taş	12 Balvan	2,5 kuruş
Karye-i Lokaroska	25 Araba taş	12 Balvan	2,5 kuruş
Karye-i Budköfçe	10 Araba taş	5 Balvan	1 kuruş
Karye-i Mir viyâne	10 Araba taş	5 Balvan	1 kuruş
Karye-i Dermeşe	5 Araba taş	3 Balvan	0,5 kuruş
Karye-i Berayköfçe	3 Araba taş	2 Balvan	1 rub'
Karye-i Malinezir	15 Araba taş	7 Balvan	1 kuruş 3 rub'
Karye-i Pilanca	9 Araba taş	6 Balvan	1 kuruş 1 rub'
Karye-i Kaşofça	5 Araba taş	2 Balvan	0,5 kuruş
Karye-i Toganoh	25 Araba taş	12 Balvan	2 kuruş 3 rub'
Karye-i Göneci	20 Araba taş	10 Balvan	2 kuruş
Karye-i Ziradiçe	2 Araba taş	1 Balvan	1 rub'

Karye-iÜş oğlak	20 Araba taş	10 Balvan	2 kuruş
Karye-i Garadiç	2 Araba taş	2 Balvan	0,5 kuruş
Karye-i Obradokça	2 Araba taş	1 Balvan	1 rub'
Karye-i Orlandofça	3 Araba taş	1 Balvan	1 rub'
Karye-i Kacıyan	5 Araba taş	3 Balvan	0,5 kuruş
Karye-i Esvediyye	2 Araba taş	2 Balvan	1 rub'
Karye-i Melfas	2 Araba taş	2 Balvan	1 rub'
Karye-i Derde Kalan	2 Araba taş	2 Balvan	1 rub'
Karye-i Manastrişte	3 Araba taş	2 Balvan	1 rub'
Karye-i Mesejetne	3 Araba taş	2 Balvan	1 kuruş
Karye-i Akdanişmend	30 Araba taş	15 Balvan	3 kuruş
Karye-i Çıkanca	10 Araba taş	5 Balvan	1 kuruş
Karye-i Mehmed Paşa	5 Araba taş	3 Balvan	0,5 kuruş
Karye-i Masluh	2 Araba taş	2 Balvan	
Karye-i Rakofça	2 Araba taş	2 Balvan	1 rub'

Toplamda 2000 taş ve 1000 balvan yer almaktadır. Görüldüğü üzere çok sayıda taş dolu araba ve balvan, karyelerdeki haneler sayesinde karşılanmıştır. Taş bakımından en yüksek 60 araba iken balvan sayısı ise en yüksek 30 idi. Aynı zamanda bazı karyelerin isminin dışında yanında müslim- kefer şeklinde ifadeler bulunmaktadır. Alınan paraları ayrı şekilde yazarak bu fark belirginleştirilmiştir.

Bu kadar çok sayıda taşın taşınması yapılan tamirin boyutunun büyüklüğünü ortaya koymaktadır. Osmanlı Devleti yaşadığı ekonomik sorunlara rağmen bu tür yapı işlerine ve tamirata önem vermiştir. Bu sayede var olan yapılar korunmuş ve yeni binalar inşa edilmiştir.

Bu yapıların korunması Osmanlı Devleti'nin bugün ayak izlerini görmemize olanak sağlamaktadır. Söz konusu defterdeki kayıtlar Sofya ve kırsalının Osmanlı inşa sektöründeki muazzam yerine işaret etmektedir. Taş temininde hem Müslüman hem de gayrimüslim kesimlerin desteğine ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. Benzer şekilde bu toplama işinde her iki zümreden kişilerin mesul tutuldukları da izlenebilmektedir. Tüm bunların ötesinde bu kayıtlar sadece iktisadi kapsamda değil aynı zamanda sosyal tarih ve topografi çalışmaları açısından da oldukça değerlidir. Zira Sofya'ya bağlı köylerin isimleri bu listelerde ortaya çıkabilmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.1. 312-1. Numaralı Defter Verilerine Göre Sofya'da Sosyal Yapı

4.1.1. Sofya'da Tespit Edilen Mahalleler

Osmanlı Devleti'nin sosyal hayatını daha iyi anlamak için temel yerleşim merkezlerinden mahalleleri incelemek gerekmektedir. Mahalleler birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirlerinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içerisinde oluşan kişilerin meydana getirdiği topluğun yaşadığı yerdir. Müslümanlar ve Gayrimüslimlere ait mahalle ve karyeler farklıdır. Ancak zaman zaman aynı mahalle ve karyede oturduklarını da söyleyebiliriz. Bu konuda katı bir kural bulunmamaktadır. Defterdeki verilerden bazı karyelerde müslim ve gayrimüslimlerin karma mahallerde bir arada yaşamış olduğu da anlaşılmaktadır.

Şehrin sosyal yapısını incelemeye başlarken öncelikle kentteki mahallelerin neler olduğuna bakmak gerekir. Aşağıdaki tablo sicilde yer alan mahallelerin üretilmiştir. Ardından diğer sosyal alanların isimleri yer almaktadır.

Tablo 26: 1721-1722 Yılları Arasında Sofya’da Bulunan Mahalleler

MAHALLE İSİMLERİ	
Alaca Mescid Mahallesi	İmaret Mahallesi
El-Hâc İsmail Mahallesi	Secah Fakih Mahallesi
Bazar Mahallesi	Kara Şahin Mahallesi
Mansur Hoca Mahallesi	Sungurlu Mahallesi
Mercan Mahallesi	Zincirli Mahallesi
Kuru Çeşme Mahallesi	Yazıcıoğlu(Yazıcızade) Mahallesi
Kara Danişmend Mahallesi	Orta Mescid Mahallesi
El-Hâc İsmail Mahallesi	El-Hâc Bayram Mahallesi
Karagöz Beğ Mahallesi	El-Hâc İlyas Mahallesi
El-Hâc Yahşi Mahallesi	El-Hâc Yahya Mahallesi
Kurşunlu Mahallesi	Karagözün Mahallesi
Cami’i Atik Mahallesi	Saruhan Beğ Mahallesi
Karahisarı Mahallesi	Nalh Bazarı Mahallesi
Hüseyin Ağa Mahallesi	Şeyh Mahallesi
Çayır Mahallesi	Hacı Biga Mahallesi
Kaluyan Mahallesi	Kız Kasım Mahallesi
Soygurlar Mahallesi	El-Hâc Hamza Mahallesi
Sabri Beğ Mahallesi	Muhtesibzade Mahallesi
Saat Mahallesi	Kassaban Mahallesi
El-Hâc Salih Mahallesi	El-Hâc Halil Mahallesi
Sait Mahallesi	Siyavuş Paşa Mahallesi
Kazaban Mahallesi	Gül Cami Mahallesi
Bal pazarı Mahallesi	Has Teb’a Mahallesi 1
Hasan Ağa Mahallesi	Kadı Biga Mahallesi
Tatar pazarı Mahallesi	Veledanzade Mahallesi
El-Hâc Ali Mahallesi	Toplam 55 Mahalle

Bu mahallelerden sicilde en fazla ismi geçen mahalle, Mansur Hoca Mahallesi olup toplam 12 defa geçmektedir. Daha sonra ise, Alaca Mescid Mahallesi (8 defa), Elhac Hamza Mahallesi (7 defa), Kara Danişmend Mahallesi (5 defa), Kara Şahin Mahallesi (5 defa), Elhac İsmail Mahallesi (4 defa), Karagöz Bey Mahallesi (4 defa), Saruhan Mahallesi (4 defa) en fazla adı geçen mahalleler arasındadır.

Tablo 27: 1721-1722 Yılları Arasında Sofya’da Bulunan Köyler

Batrofça	Bila
Boğru	Boyane
Bosmanca	Berimerce
Çelopeç	Dragonitce
Dilaveri	Dîvâne Davud
Evsokbol	Garublan
Gıradıç	Golonofça
Gurbelân	Gürcü
Groblan	Hasenilü
Haluban	Karhane-i Pazar
Küreci	Larince
Lokoroska	Musa
Orman	Oskobol
Öbsüt	Örmen
Pancar	Pazarcık
Pernik	Samoko
Sirkofça	Togapza
Verdalinka	Yagmove

Karye isimlerden anlaşıldığı üzere buradaki nüfusun çoğunluğunu gayrimüslimler oluşturmaktadır. Aynı zamanda belgelerde nahiye olarak ise “Yaylak-ı Kebîre Nahiyesi ve “Yaylak-ı Sağıre Nahiyesi, Değirmen Nahiyesi” yer almaktadır. Bütün karyelerinde “Yaylak Nahiye” sine bağlı oldukları söylenebilir.

Tablo 28: 1721-1722 Yılları Arasında Sofya’daki Hanlar ve Çarşılar

Hanlar	Çarşılar
Ali Paşa	Boyacılar
Çukacılar	Kuyumcular
Siyavuş Paşa	Sungurlar
Yenihan	

4.1.2. Sofya’da Sosyal Durum

Bu bölümde incelemiş olduğumuz sicile bağlı olarak kentteki sosyal hayatla ilgili olaylar ele alınmıştır. Defterde çok sayıda Müslüman ve gayrimüslim kişi isimleri, yer isimleri ve unvanları yer almaktadır. Bu da bize belgelerin ne kadar zengin içeriğe sahip olduğunu göstermektedir.

İncelenmiş olan belgelerden anlaşıldığı kadarıyla halk dini yönden temelde Müslim ve gayr-ı Müslim olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Gayr-ı Müslim vatandaşlar için çoğu kere herhangi bir unvan veya lakap kullanılmamış, ama genelde “ Zımmi” tabiri kullanılmıştır. Müslüman isimlerinin başlarında genellikle Es seyyid, El Hac, Ağa, Efendi, Bey, Hafız gibi ifadelerle rastlanmaktadır.

Tablo 29: Defterde Geçen Müslim Kadın İsimleri

MÜSLİM KADIN İSİMLERİ		
Aişe	Âlime	Döne
Elif	Emetullah	Emine
Fadime	Fatıma	Hatice
Havva	Huri	Huriye
Hürremşah	İsmihan	Kezban
Merve	Meryem	Münevver
Rabia	Rahime	Rukiye
Safiye	Saniye	Seyyide
Şerife	Ümmü Gülsüm	Zahide
Zeynep		

Tablo30: Defterde Geçen Müslim Erkek İsimleri

MÜSLİM ERKEK İSİMLERİ			
Abdi	Bekir	Hızır	Serdar
Abbas	Beşir	Hüseyin	Siyavuş
Abdülbaki	Cafer	İbrahim	Süleyman
Abdulfettah	Celil	İshak	Şaban
Abdulhalim	Derviş Âlim	İsmail	Şakir
Abdülkadir	Derviş	Kadrizade	Tiryaki
Abdülkerim	Dursun	Kasım	Veliyyüddîn
Abdullah	Ebubekir	Mahmut	Yusuf
Abdulgafur	Ekber	Maksud	
Abdüllatif	Feyzullah	Mehmed	
Abdurrahman	Halid	Mehmed Ali	
Abdürrahim	Hamdi	Musa	
Ahmed	Hamza	Mustafa	
Ali	Hamid	Osman	
Baki	Hasan	Ömer	
Bayram	Hayrullah	Receb	

Görüldüğü üzere incelediğimiz defterdeki isimler genellikle dini menşelidir. Özellikle peygamber, ehl-i beyt ve sahabe isimleri kullanılmıştır. “Abd” kökünden türetilmiş olan, anlamı kul olan isim sayısı oldukça fazladır.

Tablo 31:Defterde Geçen Gayr-ı Müslim Kadın İsimleri

GAYR-I MÜSLÜM KADIN İSİMLERİ	
Aleke	Margo
Bozano	Mendar
Ecohto	Meladno
Ecoto	Nargo
İzlato	Nido
Kumru	

Tablo 32: Defterde Geçen Gayr-ı Müslim Erkekler

GAYR-I MÜSLÜM ERKEK İSİMLERİ		
Antanas	Hanan	Pabut
Aleks	Hristo	Tano
Avram	İlco	Todor
Beje	İvaz	Vegurbo
Beze	Kano	Velco
Bogusla	Kirgo	Yevan
Bonca	Kristo	Zosin
Dakno	Meco	
David	Mano	
Dimo	Marko	
Efko	Maro Melco	
Estuyan	Meje	
Eştono	Niko	
Harano	Nikola	

Defterde aynı zamanda toplumun önemli kesimlerinde yer alan gruplara ait kayıtlara da rastlanılmıştır. Bunlar meslek gurubunda yer alan kişilerdir. Örnekleri meslekler kısmında vermiştir.

4.1.3.Sofya’da Kullanılan Unvanlar

Unvanlar, çoğunlukla kişilerin fiziksel özelliklerinden ve mesleğinden dolayı verilmiş olan isimlerdir. Belgelerde kullanılan unvanlardan en fazla olanı “Hacı” unvanıdır. Belgelerde en fazla “el-hâc-hacı, beşe-yeniçeri ağa, efendi” unvanına sahip olan kişilere rastlanmaktadır. Unvanlar ve Lakaplar daha çok kişilerin mesleklerini belirttiği gibi, fiziksel özelliklerini belirten unvanlarında kullanıldığını görmekteyiz.

Tablo 33: 1721-1722 Yılları Arasında Sofya'daki Unvan ve Lakaplar

Ağa	Dede	Başoğlu	Arapzade
Beşe	Deli	İmamoğlu	Arpacıkzade
Bey	Derviş	Mataracı	Balcızade
Çelebi	Harputlu	Duhani	Çelebizade
Efendi	Kara	Dürzibaşı	Mehterzâde
Elhac	Sarı	Hallaç	Mühürdarzade
Es- Seyyid	Sofyalı	Kabancı	Kıncızade
El- müftî	Tüfenkçi	Keçeci	Kurdoğlu
Hafız	Zaim	Pazenci	Veledanzade
Küçük Elhac		Sarraç	
Molla		Serdengeçti Ağası	
Paşa		Sipahi	
Reîsü'l ulemâ		Soytarı	
Şeyh		Takyacı	
		Takçı	

Defterde yer alan unvanlar; **Ağa**²⁶⁷, **Beğ**²⁶⁸, **Beşe**²⁶⁹, **El-Hâc(Hacı)**²⁷⁰ unvanları en çok kullanılan unvanlar arasındadır.

4.1.4.Sofya'da Tespit Edilen Meslekler

Belgeler de genellikle unvanların yanında meslekler yer almaktadır. Bunlar arasında abacı, nalbur, sipahi, hattat, hallaç, boyacı, kahveci, terzi, müezzin, berber, bozacı vs. gibi mesleklere rastlanılmaktadır. Bazı unvanlar meslekler ile beraber bulunmaktadır.

²⁶⁷Osmanlı devletinde ordu, saray mensupları için kullanıldığı gibi halkın ileri gelenleri esnaf, kethüda ve yiğit başlarına denir. Amir, baş, reis, aynı zamanda taşra ayân ve eşrafına da ağa denir. Pakalın, *Deyimleri Sözlüğü* I, s.21.

²⁶⁸Sözlükte sözü geçen adam, zengin kimse anlamına gelen beğ Osmanlı devletinde kabile reislerine ve önemli devlet adamlarına verilen bir unvandır. Parlatır, *a.g.e.*, s. 173.

²⁶⁹Bazı Türk boylarında büyük çocuk için kullanılan söz. Bir grubun başı veya paşa anlamında kullanılan unvandır. Parlatır, *a.g.e.*, s. 186.

²⁷⁰Hac ibadetini yerine getirmiş kişiler için kullanılan bir unvandır. Aynı zamanda belgelerde en çok kullanılan unvandır. Parlatır, *a.g.e.*, s. 396.

Tablo 34: 1721-1722 Yılları Arasında Sofya'daki Meslek İsimleri

Abacı	Başkâtip	Bayraktar
Beşe	Berber	Bekçi
Bostancıbaşı	Bozacı	Bölükçübaşı
Celep	Cerrah	Cebecibaşı
Çavuş	Çeribaşı	Çiftçi
Çukadar	Çorbacı	Debbağ
Dellal	Doğancıbaşı	Eskici
Halıcı	Hallaç	Hatip
İhtisab	Kalfa	Kasap
Kâtip	Kayyim	Kürekçi
Kürkçü	Keçeci	Kethüda piri
Kuyumcu	Martolos	Meyhaneci
Mumcu	Müderriş	Mütevelli
Nâib	Odabaşı	Oduncu
Pamukçu	Serdar	Sipahi
Subaşı	Süvari	Şeyhülislam
Şıracı	Usta	Yazıcı
Zaim	Zabit	

Meslek isimlerine baktığımız zaman belgelerde günümüzde bulunan pek çok mesleğin incelemiş olduğumuz dönemde de yer aldığını görmekteyiz. Ayrıca belgelerde karşımıza en fazla, sipahi(23 defa), berber (15 defa), subaşı (10 defa), bakkal (12 defa), nalbant (7 defa), kadı (4 defa), paşa (4 defa) ,kâtip (2 defa), gibi meslek dalları çıkmaktadır.

4.2.Aile Müessesesi Ve Evlilik

Toplumun en küçük yapı taşını aile kurumu oluşturmaktadır. Bu nedenle tarih boyunca da her toplum tarafından aile kavramına büyük önem verilmiştir. Bu durum Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Osmanlı geleneğinde devlet, toplum içerisinde aile ve evlilik gibi kurumları bilhassa değerli saymış ve onların korunmasına büyük özen göstermiştir. Bu anlayışın oluşmasında örfün etkisi kadar şüphesiz İslamiyet'in tartışılmaz bir etkisi olmuştur. Aile kurumunun kurulması için kadın ve erkeğin nikâh adı verilen bir akitle birlikte yaşama isteklerini şahitler huzurunda ortaya koymaları gerekir. Evliliğin meydana getirdiği bağ ise sadece karı

kocayı şahsen birbirine bağlamakla kalmayıp iki tarafın akrabalarını da akrabalık ilişkisine sokmaktadır.²⁷¹

Toplumun temelini sağlam ve sağlıklı olabilmesi için aile kurumunun kuruluşuna özen gösterilmiş, devlet idaresinin de düzenin bozulmaması maksadıyla evliliğin gerçekleşmesinde bir kontrol mekanizması oluşturulmuştur. Öyle ki kadıdan izin almadan nikâh kıyılmasına müsaade verilmemiştir. Bir düzen oluşturmak suretiyle nikâh işlemlerinin nizami ve kurallara uygun bir şekilde gerçekleştirilmesi istenilmiştir. Osmanlı Devleti'nde yasal nikâhların mahkemelerde veya mahkemelerin kontrolü altında din adamlarınca kıyılması geleneğinin Tanzimat'tan sonra Sicill-i Nüfus Nizamnamesi ve Kanunlarıyla devam ettirildiği görülmektedir.²⁷² Devlet tarafından kontrol halinde olan ve toplumun düzenini sağlayan evlilikte devamlılık esas olmakla birlikte aile içerisinde uyum sağlanamaz hâle gelmesiyle nikâh akitlerini sona erdirmeye izin verilen boşanmalara izin verilmiş olduğunu görmekteyiz.

Evlilik işlemlerinin devlet denetimi ve kontrolü çerçevesinde yapılması mevzusunda Osmanlı Devleti'nde başlangıçtan itibaren istikrarlı bir yol izlenmiş olduğu görülmektedir. Klasik Dönem Osmanlı ailesi hakkında yapılacak araştırmalarda Sayım Defterleri, Avarız Defterleri, Tereke Defterleri olmak üzere Şer'îye Sicilleri, yenileşme dönemleri için Temettuat Defterleri nüfus kayıtlarının araştırılması için önemli belgelerdir.²⁷³ Bu manada incelediğimiz sicilde de konu ile alakalı belgeler tespit edilmiş olup bunlar üzerinden Sofya kentinin sosyal yapısının ayrıntılarına ulaşmak mümkün olacaktır.

4.2.1.Boşanma

Boşanma, aile müessesesinin dağılması anlamına gelmekle birlikte gerekli sebepleri olan bir olgudur. Ancak boşanma toplum tarafından pek hoş karşılaşılmayan hadiselerdendir. Nitekim toplum düzeninin sağlam temellere dayalı olması amacıyla evliliklerin de daim olması istenilmektedir. Yine boşanma ile ilgili

²⁷¹ Hayrettin Karaman, "İslâm'ın Getirdiği Aile Anlayışı", *Sosyo- Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, II, Türkiye Cumhuriyeti Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 4.

²⁷² M.A. Aydın, "Osmanlıda Aile Hukukunun Tarihî Tekâmülü", *Sosyo- Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, II, Türkiye Cumhuriyeti Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 440.

²⁷³ Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Toplumunda Aile", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi I*, Ankara 1992, s.84.

olarak bir hadis-i şerifte “Allah’ın helal kıldığı şeyler arasında, boşanma hiç sevmediği helaldir.” şeklinde bir ifade bulunmaktadır.²⁷⁴

Osmanlı Devleti’nde de aile içi uyumun kaybedilmesiyle beraber hem şer’i hukuka göre hem de örfi hukuka göre boşanmaya izin verilmiştir. Osmanlı’da, aile hukukunun temeli olan İslam Hukuk’una göre boşanma hakkı erkeğe tanınmıştır. Boşanmak isteyen bir eş bunu sadece sözlü olarak ifade etmesi ile mahkemeye dahi gitmeye gerek kalmadan eşinden boşanmış olabiliyordu. Ancak sicillerdeki örnekler Osmanlı toplumunda boşanmaların kayda geçtiğini göstermektedir.

Kadının boşanma isteğinde bulunması halinde kendisine çeşitli imkânlar sunulmuştur. Örneğin kadın nikâh akdinde boşanma hakkını şart koşması ve ya bizzat mahkemeye gitmesi gibi haklara sahip idi. Bununla beraber boşanma husundaki kararlar kişinin mezhebine bağlı bulunmaktaydı. Yani aynı dava farklı mezhepten bulunan kişilere göre değişiklik gösterebilmekteydi.

4.2.1.1. Boşanma Sebepleri

Aile müessesinin dağılmasında pek çok sebep bulunmaktadır. Bunlar arasında şiddetli geçimsizlik, ahlaki sebepler, kocada hastalık ve kusur bulunması, kocanın yeme-içme, giyim ve barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılayamaması, kocanın evini uzun süre terk etmesi veya ortadan kaybolması, hanımına kötü davranması, eşine yaklaşmamak üzere yemin etmesi, kocanın hanımının zina ettiğini iddia etmesi, süt akrabalığının bulunduğu anlaşılmaması gibi ciddi sebeplerin yer almaktaydı. Bu sebeplerin başında öyle anlaşılıyorki şiddetli geçimsizlik yer almaktadır. Bu sorun daha çok kadınların eşlerinden görmüş oldukları şiddet nedeni ile ortaya çıkmaktaydı. Ne var ki kadının, kocası tarafından taciz edilmesi ya da bilfiil dövülmesi durumunda, kadının, hemen mahkemeye müracaat ederek boşanma talebinde bulunduğu düşünülmemelidir.²⁷⁵ Dolayısıyla Osmanlı düzeninde kadınların boşanma haklarını her zaman kullanamadıkları söylenebilir.

²⁷⁴H. İbrahim Acar, “Talâk”, *D.İ.A.*, XXXIX, İstanbul, 2010, s.496.

²⁷⁵Saim Savaş, “Fetva ve Şer’iyye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, II, Türkiye Cumhuriyeti Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 524.

Boşanmayı kolaylaştırmamak maksadıyla önce çözüm yolları aranılmış olup aile büyükleri veya mahallenin önde gelen büyükleri tarafından çözüm yolları aranmıştır. Soruna çözüm üretilmemesi halinde son çare olarak ise mahkemeye başvurulmuştur. Kocanın uzun süre ortadan kaybolduğu hallerde, ne kadar beklenildikten sonra nikâhın fesh olunup, kadının bir başkasıyla nikâhlanabileceği konusunda muhtelif görüşler bulunmaktadır.²⁷⁶

İncelediğimiz şer'iyeye sicillinde bu konu hakkında örneklere rastlamaktayız. Özellikle savaş zamanı harbe çağrılan erkeklerin geri gelmemesi ile beraber geride kalan eşinin nafakasının kesilmesi ile yaşadığı zor durumlar dikkat çekmektedir. Ancak evlenen kadının tekrardan eski eşine dönmesi ilgili hukuken bir netlik sağlanamamıştır. Bu durum ile ilgili olarak mezhep farklılıklarından dolayı aynı davaya farklı hükümler verilmiştir. Fetvahaneye-i Ali Efendi'de bulunan birkaç fetvada ise, başka bir memlekette öldüğü şayi olan kocanın, başkasıyla evlenen karısının nikâhını fesh ettirip, tekrar nikâhlayabileceği, kayıtlıdır.²⁷⁷ Ancak başka kayıtlarda ise eşin ikinci bir nikâh akdinde bulunması halinde ilk nikâhın fesh edildiği ve ikinci nikâhın geçerli sayıldığı görülmektedir. Bu durum bize göstermektedir ki, devletin çeşitli bölgelerinde, farklı hükümlerin uygulandığı görülmüştür.

4.2.1.2. Boşanma Çeşitleri

Osmanlı mahkemelerinde kadı önünde görülen davaların kayıtları olan şer'iyeye sicillerinde evliliğin sona ermesi üç biçimde karşımıza çıkmaktadır. Bunları şu şekilde sıralamak gerekir. Erkeğin tek taraflı irade beyanı olan (bâin veya şartlı) talak, kadının mehr-i müeccel ve iddet nafakası gibi bazı haklarından vazgeçmesi yoluyla gerçekleşen muhâlaa ve hâkim kararıyla boşanma anlamına gelen tefriktir.

Tablo 35: Boşanma Şekilleri

Hangi Tarafın Boşanma İsteğinde Bulunduğu	Boşanma Şeklinin İsmi
Erkek	Bâin Şartlı Talak
Kadın	Muhâlaa

²⁷⁶Savaş, *a.g.m.*, s. 527.

²⁷⁷Savaş, *a.g.m.*, s. 528.

Bunlardan talak, tamamen kocanın talebiyle gerçekleşirken, muhâlaa ve tefrikde boşanma isteği genellikle kadın tarafından gelmektedir.

Talak

Evlilik akdinin erkek tarafından bozulan davalarına verilen isimdir. Kelime anlamı olarak boşanma, nikâhlı kadını bırakma. Nikâhın feshi, refi anlamına gelmektedir. Her ne kadar hoş karşılanmayan bir olay olmasına rağmen zaruri durumlarda izin verilmiştir. Ancak boşanmanın gerçekleşmesi için de birçok nedenin gerçekleşmesi gerekmektedir. Boşanma hakkının erkekte olması ile beraber bazı durumlar boşanmayı gerektirse dahi şekil bakımından olmasından mütevellid boşanma işlemi uygulamaya koyulmuyordu. Öyle ki sinir anı veya bir anlık bir duygu ile *boş ol* denilmesi gibi sözler neticesinde boşanmaların gerçekleşip gerçekleşmeyeceği önemli birer fetva sorularından olmuştur. Bu anlamda sicillerde çeşitli örnekler bulunmakla beraber nikâhın şekil bakımından değil de niyet bakımından önemli olduğu ileri sürülerek evlilikler kurtarılmıştır.

Bakara suresinde ifade edildiği üzere dinen talak hakkının iki olduğu bilinmektedir. Üçüncü talaktan sonra erkeğin, boşadığı eşiyile yeniden evlenebilmesi için kadının başka bir erkekle normal bir evlilik yapıp ondan da boşanmış olması gerektiği bildirilmektedir.²⁷⁸Üç talaktan sonra kadının başka biriyle evlenmeden eski kocasıyla evlenememesi, boşanmak isteyen erkekler için caydırıcı bir unsur olmuştur. Bu yüzden aynı anda üç talak hakkını birden kullananlara şer‘iyye sicillerinde çok ender rastlanmaktadır. Belgelerde geçen “beni talak etti” ifadesi ile açıkça kocanın talak yoluyla karısını boşadığını anlamaktayız.

İncelediğimiz sicillerdeki konu ile alakalı örneklere geçilecek olursa: Örneğin birisinde, Hatice isimli bir Sofyalı kadını kocası Mustafa Ağa talak yoluyla boşamış

²⁷⁸ Boşanma iki keredir. Her ikisinden sonra ya iyilik içinde tutmak veya güzellikle serbest bırakmak gerekir. Allah’ın koyduğu kurallara uymamalarından korkmadığımız sürece onlara verdiğiniz mehirde hiçbir miktarı geri almanız sizin için helâl olmaz. Eğer Allah’ın kurallarına uymamalarından korkarsanız, kadının evlilikten kurtulmak için verdiği meblağda taraflara bir vebal yoktur. Bunlar Allah’ın koyduğu kurallardır, bu sebeple onları çiğnemeyin. Her kim Allah’ın koyduğu kuralları çiğnerse işte onlar zalimlerin ta kendileridir.229/ İkinciden sonra koca eşini bir daha boşarsa, bundan sonra kadın, boşayandan başka bir koca ile evlenmedikçe ona helâl olmaz. İkinci koca da onu boşarsa, birinci kocası ile bu kadının, Allah’ın kurallarına riayet edeceklerini zannederlerse, tekrar evlilik hayatına dönmelerinde bir sakınca yoktur. Bunlar Allah’ın kurallarındır, bilmek isteyenler için onları açıklamaktadır.230. *Kur’an Yolu Tefsiri*, Bakara Süresi 229-230 Ayet, Diyanet İşleri Başkanlığı, I, Ankara, 2017, I, s. 366-368.

ve “mihr-i müeccelim ve nakd-i iddetim vs. nikâhımda çeyiz olarak getirdiğim eşyalarımı ve elbiseler ile alakalı olan her şeyi alabilir” şeklindeki sözü ile eski eşinin haklarını almasına izin vermiştir.²⁷⁹ Bir başka örnekte ise Mansur Hoca Mahallesi’nden Mustafa karısı Taibe’yi boşamış ve 4000 akçe mihr-i müecceli üzerine hala hamile olan eşine doğacak çocuk için vekâleten 7 seneye kadar yanında nafaka ve elbise vermek ve iddet nafakasını da ödemek üzerine anlaşmışlardır.²⁸⁰ Talak davaları ile alakalı değişik bir dava ise gayrimüslim bir çiftin davasına aittir. Sofya Kazası’na tabi Öbsüt Karyesi’nden Metro zimminin zevcesi İzlatanı talak yoluyla boşamıştır. Ancak yeniden evlenmek istemesi üzerine yemininden dönmüştür.²⁸¹ Bu durum göstermektedir ki gayr-ı müslümlerin boşanma davaları da şer’i mahkemelerde görülmektedir.

4.2.1.3. Nafaka

Sözlükte nafaka kelimesi “harcamak, tüketmek” manasındaki infak mastarından türetilmiş olup “azık, ihtiyaçların karşılanması maksadıyla harcanan para vb. maddî değerler” manasına gelir.²⁸² Nafaka, boşanma dışında ölüm veya kaybolma vakalarından dolayı verilmekteydi. Mahkeme kararı ile verilen nafakalar, nafaka ödenecek kişilere göre veya ölen kişinin bıraktığı mirasa dayalı olarak verilmekteydi. Nafaka ödenmediği zaman kadın mahkemeye başvurma hakkına sahipti. Kara Danişmend Mahallesi’nde oturan Kristano’nun kocası Dürzi Estoyliko nafaka ödemeyi terk edip başka diyara girmiştir. Bunun üzerine Estoyliko her gün beşer akçe ödemesi farz olmuştur.²⁸³

Örneğin, Mansur Hoca Mahallesi’nden Mustafa karısı Taibe’yi boşamış ve 4000 akçe mihr-i müecceli üzerine hâlâ hamile olan eşine doğacak çocuk için vekâleten 7 seneye kadaryanında nafaka ve elbise vermek ve iddet nafakası üzerine anlaşmışlardır.²⁸⁴ Bir diğer örnekte Siyavuş Paşa Mahallesi’nde oturan Hatice zevci Mustafa Beşe ile boşanmış olup kendisine nafaka bağlanmış. Ancak Mustafa Beşe 18

²⁷⁹ SŞS-312-1, 25-3.

²⁸⁰ SŞS-312-1, 27-3.

²⁸¹ SŞS-312-1, 26-3.

²⁸² Celal Erbay, “Nafaka”, *DİA*, XXXII, İstanbul,2006, s.282.

²⁸³ SŞS-312-1, 29-3.

²⁸⁴ SŞS-312-1, 27-3.

sene boyunca ödememesi üzerine 1000 akçe zimmetinde kalmıştır. Bunun üzerine açılan davada şahitlerin şهادetiyle ihtiyacı doğrultusunda karar kılınmıştır.²⁸⁵

Alaca Mescid Mahallesi'nde yaşayan Elhac Ahmed Efendi'nin vefat etmesi üzerine oğlu Mustafa ve kızı Emetullah'ın vasisi, valideleri Ümmü Gülsüm olmuştur. Vefat eden babalarından kalan miras ile nafaka ve elbise vs. ve temel ihtiyaçları için 28 akçe nafaka talep edilmiştir.²⁸⁶ Bir başka örnekte ise: Gıradiç Köyü'nden halik olan Nikola zimminin oğlu Beje'nin vasisi olan Niko zimmi mahkemeye başvurarak vasisi elbise ve temel ihtiyaçları için miras kalan malından nafaka talebinde bulunmuştur. Her güne üçer akçe nafaka bağlanmıştır.²⁸⁷

Tablo: 36:Nafaka Veren Kişilerin Değerlendirmesi

Nafaka Veren Kişinin İsmi Unvanı	Nafaka Veren Kişinin Unvanı	Nafaka Miktarı
Nikola	-	3 akçe
Ahmed	Elhac- Efendi	28 akçe
Abdullah	-	20 esedi kuruş
Estoyliko	Dürzi	5 akçe

Görüldüğü üzere en düşük nafaka miktarı 3 akçe ile Beje 'ye ait olup, en yüksek nafaka ise 28 akçe ile Elhac Ahmed Efendi'nin evlatlarına kalmıştır. Genellikle ailenin reisinin vefat etmesi üzerine çocukları ve eşinin geçimini sürdürmesi maksadıyla nafaka bağlanmıştır. Bu durum göstermektedir ki aile bütçesi nafakayı etkilemiş olup, buna bağlı olarak nafaka miktarını belirlenmiştir.

4.2.2. Vasi Tayini İşlemleri

Vasi, ölmüş bir kişinin vasiyetini yerine getiren veya yetimlerin mallarını idare eden kimse anlamına gelmektedir.²⁸⁸ Vasilik, akıl sağlığı yerinde olmayan veya reşit olmayan kimselere bırakılan malların korunması gibi işlemlerin görülmesi için onların adına bir başkasının görevlendirilmesi olarak da ifade edilebilir.²⁸⁹ Vasi tayini genel olarak anne veya babası vefat etmiş olan çocuklara sahip çıkmak

²⁸⁵SSS-312-1, 17-2.

²⁸⁶SSS-312-1, 16-1.

²⁸⁷SSS-312-1, 10-3.

²⁸⁸Parlatır, *a.g.e.*, s.1781.

²⁸⁹Bardakoğlu,"Vesâyet", *D.İ.A.*, XLIII, s.66.

amacıyla gerçekleştirilmiştir. Hem Müslümanlara hem de Gayrı müslimlere verilen bu görev ile var olan mülkün korunması amacı güdülmüştür. Vasilik hukuku İslam hukukunun bir parçası olmasına rağmen Gayrimüslimlerin kendi aralarındaki vasilik meselelerini İslam mahkemesine getirmeleri Osmanlı hukukunun tüm unsurlarca kabul gören bir uygulamaya olduğu göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

İncelenen sicilde 4 tane vasi örneği bulunmaktadır.²⁹⁰ Burada ikisini anmak gerekirse; Sofya kazasına tabi Golanofça köyünde ölen Todor zimminin oğlu Harano ve kızı Nido bakımlarını karşılamak için bir vasi lazım olup çocukların mallarını koruması ve ihtiyaçlarını düzenli bir şekilde karşılaması amacıyla valideleri Dakno zimmi tayin edilmiştir.²⁹¹ Yine başka bir örnekte; Kaluyan Mahallesi'nde vefat etmiş Kıbtî İvaz'ın oğlu Bayram ve kızı Aişe'nin bakımlarını karşılamak için bir vasi lazım olup çocukların mallarını koruması ve ihtiyaçlarını düzenli bir şekilde karşılaması amacıyla reşit olana kadar valideleri Mendar vasi tayin edilmiştir.²⁹² Görülmektedir ki babaları vefat eden ve bakıma ihtiyacı olan çocuklara sahip çıkmak amacıyla devlet önlem almış olup onları koruyacak bir vasi tayin etmektedir.

Bir kimsenin vasilik görevinde bulunabilmesi için bazı özelliklere sahip olması gerekmektedir. Vasilik görevinde aranan özellikler: dindarlık, yeterlilik, dürüstlük ve vasilik görevini ifa edebilecek güçlü kimseler olmasıdır. Vasi olabilmesi için kişinin önce bu vasıflara sahip olması gerekmekte olup önce anne babası eğer yok ise yakın akraba, aile tanıdıklarına eğer o da yok ise dışarıdan bu özelliklere vakıf kişiler seçilirdi. Vasilerin genelde anne babadan oluşmasının sebebi çocuğun anne babaya olan ihtiyacı ve ailenin temel unsurları olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle başta yakın kan bağı olan kişilere vasilik görevi verilmiştir. Örneğin Sofya kazasına tabi Gıradiç Köyünde ölen Nikola zimminin oğlu Beje 'ye reşit olana kadar bir vasi lazım olduğunda zimmi Beje'nin kalan malını koruması ve ihtiyaçlarını düzenli bir şekilde karşılaması amacıyla emmioğlu Ninovasi tayin edilmiştir.²⁹³ Mansur Hoca Mahallesi'nde vefat eden Fatıma Hatun'un oğlu Hüseyin ve kızı Hatice'ye vasi lazım olup çocukların mallarını koruması ve ihtiyaçlarını düzenli bir

²⁹⁰ SŞS-312-1, 5-3/ 6-3/ 6-4/10-4.

²⁹¹ SŞS-312-1, 6-3.

²⁹² SŞS-312-1, 6-4.

²⁹³ SŞS-312-1, 10-4.

şekilde karşılması amacıyla reşit olana kadar akrabalarından olduğu anlaşılan Hasan vasi tayin edilmiştir.²⁹⁴

Tablo:37: Vasi Olan Kişiler ve Sosyal Statüleri

Vasi Olan Kişi	Vasi Olan Kişinin Statüsü	Vasilik Nedeni
Validesi	Gayr-ı Müslim	Çocuklarının mallarının korunması
Validesi	Müslüman	Çocuklarının mallarının korunması
Amcasının oğlu	Gayr-ı Müslim	Çocuklarının mallarının korunması
Akrabası	Müslüman	Çocuklarının mallarının korunması

4.2.3. Adli Vakalar İle İlgili İşlemler

Şiddet kavramı oldukça geniş bir yelpazeye sahiptir ve şiddeti fiziksel bir boyutla sınırlandırmak, kavramın sığlaşmasına yol açmaktadır. Örneğin, “küfür” fiziksel bir şiddet olarak görünmese de psikolojik şiddet olarak değerlendirilebilir. Osmanlı Devleti güvenlik ile ilgili sorunlar genel olarak eşkıyalık hareketleri adı altında ele alınmıştır. Kadı sicilleri zengin içeriği bakımından Osmanlı Devleti’nin kültür hayatını ve sosyo-ekonomik hayatı için önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. Her dönemde olduğu gibi incelemiş olduğumuz dönemde de, cinayet, hırsızlık ve haydutluk gibi adli vakalara rastlanmaktadır. Belgelerde çeşitli sebeplerden dolayı meydana gelen yaralanmalar veya ölümler ile sonuçlanan olaylarla karşılaşmaktadır. Bu çalışmada şer’iye sicilinde yer alan “darb”, “katl” gibi kavramlar ile sınırlandırılmıştır.

4.2.3.1. Katl İle İlgili İşlemler

İnsanın en doğal ve en vazgeçilemez hakkı yaşama hakkıdır. İslam dinine göre de “kim bir canı, başka bir cana ya da yeryüzünde fesat çıkarmasına karşılık olmaksızın öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur”²⁹⁵ anlayışı ile insan yaşamını oldukça önem vermiştir. İnsanların huzur ve güven içerisinde yaşamaları tarih boyunca güvence altına alınmıştır. İnsanın diğer haklara sahip olabilmesi için öncelikle yaşama hakkının korunması gerekmektedir. Ancak toplum halinde yaşayan

²⁹⁴ ŞŞS-312-1, 5-3

²⁹⁵ Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, “Maide Süresi 32 Ayet”, Diyanet İşleri Başkanlığı, I, Ankara, 2017, s. 257-258.

insanların arasında zaman zaman yaşanan olaylardan dolayı birbirlerinin canlarına kast etmişlerdir.

Her şeyden önce şunu belirtmek gerekir ki incelememize konu olan 18. Yüzyıl daha önce de ifade edildiği gibi Osmanlı devlet düzeninin, ekonomisinin, askeri gücünün klasik dönemdeki sistemli yapısından giderek uzaklaşmıştır. Yücel Özkaya'nın da dediği gibi 18. yüzyıl bir "Ayanlar Çağı"dır ve hiçbir şey artık eskisi gibi değildir. Dolayısıyla her şeyde başlayan başkalaşma toplumsal yapıya da etki etmiş ve sosyal hayatta önceki dönemlerdekine benzer ya da onlardan farklı ve şiddetli çeşitli problemler yaşanmıştır. 18. yüzyıldan itibaren gelişme gösteren ayanlık, Bulgaristan topraklarında taşra yönetimini belirleyen bir yapı haline gelmiştir. "Ayanın seçiminin de, azlinin de kanunsuz olduğunu ileri sürerek hemen hemen bütün dökümanlara göre, ayan arkadan ayanlığa namzet kişi tarafından kovulmuş, azledilmiş ya da öldürülmüştür." Balkanlardaki bu ayanlık faaliyetleri, Osmanlı Devleti'nde önemli etki uyandıracak ve merkezi idareyi meşgul edecektir.²⁹⁶ İncelemiş olduğumuz belgelerde genel olarak birinin bir başka bir insanın canına kast etmesi ve bu durumun ölümle sonuçlandığı olaylarla karşılaşmaktadır. Bu olaylar genellikle bıçak gibi kesici aletler ile darp edilmesiyle öldürülen kişilerin davalarından oluşmaktadır. Örneğin bir davada Sofya kazasına tabi Lozne Bâlâ Köyün'de halik olan Kirgo zimminin vasileri eşi, çocukları ve annesi şahitlerin huzurunda Kirgo zimminin Mehmed tarafından adı geçen karyenin yakınlarında bıçak ile karnından yaralanmak suretiyle katledildiğini ifade etmişlerdir. Durumun kan davasına dönüşmesini önlemek maksadıyla ve iki tarafında düşmanlık beslememesi kaydıyla davacı olunmamıştır.²⁹⁷

Cinayetlerin kim tarafından işlendiğinin bilinmemesi durumlarında kasâme usulü uygulanmaktaydı. Kelime anlamı olarak kasâme yemin anlamına gelmekte, terim olarak ise faili meçhul cinayetlerde ceza ve mali sorumluluğunun tespiti için cinayetin işlendiği bölgenin veya maktulün yakınlarının yemin etmesi uygulamasını ifade eden fıkıh terimidir. Kasâme, cinayetin sorumlusunu bulmak amacıyla pek çok kişiye yemin ettirmek suretiyle uygulanmaktaydı. Osmanlı kanunnamelerinde yer alan "Eğer mahalle içinde veya köy arasında maktul bulunsa, elbette teftiş edilerek

²⁹⁶ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, TTK, Ankara, 1994, s. 2.

²⁹⁷ ŞŞS-312-22-1.

katili bulduralar veya diyet çektireler. Ve katil bulunmazsa, tek bir ölü için incitmeyeler” şeklinde formüle edilen kasâme, sadece Müslümanlar için değil aynı zamanda gayrimüslimler için de geçerli bir uygulamaydı.²⁹⁸ Bu hukuki duruma dair sicilde de örnek tespit edilmiştir. Buna göre; Sofya’ya tabi Merhaper Köyü’nden Santor zevcesi Kalino’nun, Dilaveri Köyü yakınlarında oğulları Tino katledilmiştir. Katleden birkaç zimmi daha sonra aralarında anlaşmazlık yaşarken köyde bulunan Müslümanlar duruma tanık olmuş ve mahkemede şahitlik yapmışlardır. Ancak bu şahitlerde Santor ve Kalino’nun ismini vermiştir. Ancak durum bir türlü aydınlatılamamıştır. Bunun üzerine ölen kişinin babası, köyün yakınlarında maktul bulunan oğlu için “katil-i malum değildir” diyerek köy ahalisinden diyet ve kasâme talep etmiştir. Bu amaçla fetva almak istemiş ancak fetvaya istinaden adı geçen köy ahalisi üzerinden dava düşürülmüştür. Böylelikle köy ahalisine bir ceza-i yaptırım uygulanmamıştır.²⁹⁹ Görüldüğü üzere cinayet davası olsa dahi olay net olmadığı için dava düşmüştür. Dava çeşitli şahitler eşliğinde aydınlatılmaya çalışılmış ancak bir sonuca varılamamıştır. Özel bir yemin türü olan kasâme, toplumda can güvenliğinin sağlanması ve korunmasında bölge halkının duyarlılık kazanması ve ortak sorumluluk bilincinin güçlenmesi, cinayet zanlılarının haksız töhmetten kurtulmasını, maktulün yakınlarının acısının hafifletilmesini, adaletin gerçekleşmesinde ve kamu vicdanının rahatlatılması gibi önemli işlevleri üstlenmiş bir uygulamaydı.³⁰⁰

Günümüz davalarında da en çok karşımıza çıkan konulardan birisi kadın cinayetleridir. İncelemiş olduğumuz belgeler arasında da eşi tarafından öldürüldüğü iddia edilen bir dava bulunmaktadır. Mansur Hoca Mahallesi’nden Mustafa’nın validesi Nido, Avam zimminin zevcesi olup Nido’yu gece taşraya götürüp katletmiştir. Bu iddia üzerine Avram, Mustafa’nın annesi Nido zevcim olup bir gün taşraya gittiklerinde firar ettiğini ve nereye gittiğini bilmediğini ifade etmiştir. Delillerin eksik kalmasından ve davanın çözülememesinden dolayı yemin teklif edilmiştir. Bunun üzerine “yemin billahillezi nezelel- incile âlâ İsa aleyhis-selam”

²⁹⁸ Aybars Pamir, “İslam ve Osmanlı Hukukunda Kasâme Müessesesi”, *AÜHFD*, LIV, S, 04, Ankara 2005, s.344.

²⁹⁹ SSS-312-1, 31-1.

³⁰⁰ Ali Bardakoğlu, “Diyet”, *DİA*, IX, İstanbul 1994, s. 528.

şeklinde yemin etmesi üzerine dava düşmüştür.³⁰¹ Elbette bu noktada yemin sistemi kadar şahitlerle iddianın ispat edilememesi de önemli bir rol oynamıştır.

Cinayet davalarında olayı daha iyi anlayabilmek için olay yerine görevliler gönderilmiş ve olay yeri incelenerek tutanaklar hazırlanmıştır. Bu tutanaklar ve şahitlerin ifadelerine bağlı olarak kadılar bir karara varmışlardır. Olay yerinde tutulan tutanaklar vasıtasıyla olayın kimler tarafından ne şekilde yapıldığı konusunda bilgiler vermiştir. Bu belgeler Osmanlı Devletinde yaşanan adli vakalar hakkında bilgi sahibi olma imkânı sunmuştur. Bu sayede toplum içerisinde yaşanan problemleri boyutlarıyla beraber görebilme ve yakından tanıma imkânı vermiştir.

4.2.3.2. Haydutluk İle İlgili İşlemler

Eşkîya kelimesi, “asi, bedbaht, günahkâr, talihsiz” gibi anlamlara gelmektedir. Eşkîyalık yol keserek veya baskı yaparak mala ve cana zarar verme amacıyla düzeni bozmak için gerçekleştirilen haydutluk, haramilik olarak ifade edilebilir.³⁰² Tarih boyunca mal ve cana kastetmek ve zarar verme gibi vakalar başka sosyal sıkıntıların yaşandığı yerlerde oldukça fazla miktarda yaşanmıştır. Bu hareketlilik Osmanlı devletinin de bulunduğu Akdeniz coğrafyasında XIV. yüzyılda itibaren kendini göstermiştir. XVI. yüzyılda ise adından daha çok söz ettirir hale gelmiştir. Ancak XVII. yüzyıldan itibaren bu tip problemler sosyal yapıların çözülmesini de beraberinde getirecek şekilde taşınabilir boyutları aşmıştır. Problemlerin artmasında, nüfusun artması, ekonomik sorunlar, ticari faaliyetlerin yoğunlaşması, halkın fakirleşmesi ve siyasi iktidarsızlık gibi nedenler etkili olmuştur.³⁰³

Bilindiği üzere Osmanlı Devletinin en güçlü devri olarak adlandırılan Kanuni Sultan döneminde dahi eşkıyalık hareketleri yaşanmıştır. Osmanlı Devletini bu konuda en çok etkileyen Celali isyanları olmuştur. Celali isyanları, genel olarak tımar sisteminin eski önemini kaybetmeye başlaması, mukataaların iltizam usulüyle işletilmesinin yaygınlaşması, avarız vergilerinin olağan hale gelmesi, cizye ve ağnam

³⁰¹SSS-312-1, 20-2.

³⁰² Ali Bardakoğlu, “Eşkîya”, *DİA*, XI, İstanbul 1995, s. 463.

³⁰³ Mücteba İlgürel, “Osmanlılarda Eşkîyalık Hareketleri”, *DİA*, XI, İstanbul, 1995, s. 467.

vergilerine daha fazla önem verilmesi gibi nedenler etkili olmuştur.³⁰⁴ Eşkîyalık hareketlerinin bunlar dışında birçok nedeni bulunmaktadır. Kanuni Sultan Süleyman döneminde ihtişam ve zirveye ulaşan Osmanlı Devleti, padişahın vefat etmesinin ardından toprakların genişlemesiyle beraber uzun ve yorucu savaşlar dönemine girmiştir. Bu dönemde gerek Doğu'da gerek Batı'da gerçekleşen uzun süreli savaşlar devletin zor durumda kalmasına neden olmuştur. Bu savaşların uzunluğu ve kaybedilmesi, merkezi sistemde yaşanan bozulmalar ve ekonomik sıkıntılar genel olarak bu isyanların sebepleri olarak gösterilebilir.³⁰⁵ Osmanlı Devletinde geniş bir coğrafyaya sahip olduğu için pek çok bölgede farklı sebeplerden dolayı çeşitli eşkıyalık hareketliği baş göstermekteydi. İncelemiş olduğumuz sicil kayıtlarında da haydutluk hareketleri ile ilgili belgelere rastlanmaktadır.

Eşkîyalık faaliyetleri devletin bazı kurumlarında yaşanan bozulmalar sonucunda artış göstermiştir. Osmanlar Devletinde yönetici sınıf ehl-i şer ve ehl-i örf gruplarından oluşmaktaydılar. Ehl-i şer medreselerde eğitim aldıktan sonra genellikle din alanlarında görevlendirilen ulema zümresinden oluşmuştur. Ehl-i örf kul kökenli kişileri teşkil etmekteydi.³⁰⁶ Kul kökenli olan bu sınıf devşirilen çocuklardan oluşmaktaydı. Bu sınıf mensup bazı kişiler zamanla devletin zayıflamasını fırsat bilerek kanuni haklarını hukuksuz yollarda kullanmışlardır. Bu kişiler zaman içerisinde halka zorbalık yaparak zarar vermişlerdir. Genellikle, sefere katıldıktan sonra terhis edilen askerlerden oluşan, yağmacılık yapan ve paralı asker olarak liderlerin emrine girmeye hazır olan bu eşkıyalar, kırsal kesimlerde halka zarar vermektedirler.

Osmanlı Devleti'nde askeri sınıfı içerisinde önemli bir yere sahip olan tımarlı sipahiler tımar sisteminin bir parçasıdır. Tımar sistemi, imparatorluğun sadece askerî-idarî teşkilatlanmasının temel direği olmakla kalmamış, aynı zamanda köylü-çiftçilerin statüleri ve ödeyecekleri verginin belirlenmesinde ve imparatorluğun klasik çağında tarımsal ekonominin yönetiminde esas belirleyici faktör olmuştur.³⁰⁷ Tımar, devletin en önemli ekonomi uygulamalarından birisi olarak kullanılmıştır. Bu sayede hem tarım hem de askeri çalışmalar yapılmaktaydı. Ancak zaman içerisinde

³⁰⁴ Mustafa Akdağ, "Celâli Fetretî", *DTCFD*, XVI /1-2, Ankara, 1958, s. 54.

³⁰⁵ Akdağ, *a.g.m*, s.57.

³⁰⁶ Mehmet İpşirli, "Ehl-i Örf", *DİA*, X, İstanbul, 1994, s. 519.

³⁰⁷ Halil İnalçık, "Tımar", *DİA*, XLI, İstanbul, 2012, s 172.

askeri zorluklar tımarın da bozulmasına sebebiyet vermiştir. Bunun yanı sıra eşkıyalık faaliyetleri tımarı da oldukça olumsuz etkilemiştir.

Araştırmaya konu olan 312-1 Numaralı Sofya Şeriyeye sicili de burada sebep ve sonuçları kısaca belirtilen eşkıyalık ve haydutluk vakalarının da bölgede yaşandığına işaret etmektedir. Her şeyden önce tespit edilen belgelerdeki örneklerde asilerin sadece sosyal değil iktisadi problemlere de zemin hazırladıkları görülmektedir. Mesela bir örnekte eşkıyanın köylere baskın yaparak pek çok tarım alanına ve sipahiye zarar verdikleri görülmektedir. Bazı mahallelerde ellerinde bayrak ile gezerek haneleri dahi basan bu eşkıyalar insanların mal ve erzaklarını alıp bazı masum kişileri de katletmişlerdir. Olayla ilgili bir kişi İstanbul'da Çekal Köyü'nde yakalanarak kendisinde olay sorgulandığında toplamda 20-30 kişi olduklarını ifade etmiştir. Aynı zamanda Sofya'nın İslence Köyü'nde bir keferenin hanesi basılmıştır ve Karlu' da bir köy basılarak bir sipahi katledilmiştir. 500 kuruş nakit para ve bir miktar eşya gasp edilmiştir. Gasp edilen zahirenin üst yanında bir köy daha basılarak 3 kemer kuşak ve 500 kuruş nakit alınmıştır. Bunun üzerine hanenin sahibi kaçmıştır. Yapılan ileri araştırmalar sonucunda eşkıyalardan olduğu anlaşılan Bayraktar Halomaro zimminin aynı zamanda beylik çobanlarından olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Asiler arasında Edirneli Mehmed ve İstaykoçodar ve Yevan Kulk ve Bıçkar Yevan ve Bekço ve Karasa ve Kanlı ve Lazar ve Kabrenin ve Yeran ve Karabela ve Soga zimmîlerin de olduğu görülmüştür. Bunun üzerine ismi geçenlerin yakalanması ve bu konuyla ilgilenmesi için Bostancıbaşı görevlendirilmiştir.³⁰⁸ Söz konusu vakanın derinlemesine incelendiğinde asilerin temel gayelerinin gasplar suretiyle maddi kazanç elde etmek olduğu görülmektedir ki bu durum Osmanlı anakaralarında yaşanan eşkıyalık faaliyetlerinin genel yapısıyla uyumludur. Ayrıca asilerin ağırlıklı olarak Gayrimüslim kişilerden oluştuğu görülmekte birlikte aralarında Müslüman kişilerin de yer alabildiği anlaşılmaktadır.

Yine eşkıyalık faaliyetleri arasında haydutların, belli bir bölgede yol keserek halkın malını ve canını gasp ettikleri de görülmektedir. Örneğin, 21 Rebî'ü'l-âhir 1134 tarihinde (8 Şubat 1722) Gemence'den Sofya'ya varıncaya kadar yol üzerinde halkı rahatsız eden eşkıyalar hakkında şikâyet alınması üzerine olayın teftiş edilmesi ve bu eşkıyaların hapsedilmesi istenmiştir. Bu olay için görevlendirilen mübaşir

³⁰⁸ ŞŞS-312, 49-2.

Hüseyin Ağa'ya görevinde sağladığı faydadan dolayı 102 kuruş verildiği kayıtlara geçmiştir.³⁰⁹ Devlet bu durum karşısında bölgede bulunan görevliler ile tedbir almaya ve bu eşkıyalık hareketlerini kaldırmaya çalışmıştır. Bu hareketlerin kontrol altına alınması amacıyla bölgedeki sancak beylerine ve kadırlara fermanlar gönderilmiş, bazı önlemler alınıp asayişin sağlanması hedeflenmiştir. Ancak pek çok yerin bu eşkıyalar tarafından harap edilmiş olduğu bir gerçektir. Bu duruma gerek dönemin padişahları gerekse sadrazamları son vermeye çalışmışlarsa da, başarılı olunamamış ancak mücadelelere devam edilmiştir.

4.2.3.3. Hırsızlık İle İlgili Vakalar

İnsanlık tarihi kadar uzun bir geçmişi olan hırsızlık suçunun ilk dönem toplumlarında nasıl karşılandığı ve cezalandırıldığı hakkında sağlam bilgiler bulunmamakla birlikte, hırsızlığın bütün toplumlarda suç olarak görüldüğü, fakat hangi tür eylemin hırsızlık sayılacağı ve ne tür bir müeyyide ile cezalandırılacağı hususunun toplumlara ve dönemlere göre değişiklik gösterdiği de belirtilmelidir.³¹⁰ Alınan tedbirlere ve uygulanan cezalara rağmen kanuna aykırı bir şekilde davranan kişiler elbette olmuştur.

Adalet kavramına her zaman önem veren Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren hırsızlık suçuna karşı gelmiştir. Pek çok kanunname de hırsızlık suçuna yer vermek suretiyle yasaklamıştır. Ancak tüm bu yasaklamalara rağmen hırsızlık vakaları azalmamıştır. İncelemiş olduğumuz sicil kayıtlarında da hırsızlık ile ilgili davalara rastlanmaktadır. Bu belgelerde öncelikle davalı ve davacının kim olduğu ve hangi mahallede yaşadıkları tanıtılır.³¹¹ Daha sonra davacının şikâyetini ifade etmesi üzerine delillerin toplanmasıyla bir karara varılırdı. Hırsızlık iddiasında bulunan bir dava olarak Sofya Kazası'na tabi Berimerce Köyü'nden İlco zimmi aynı köyden Bejecent zimmiden şikâyetçi olup "7 gün önce menzirimden 60 kuruşluk zulamı çalmıştır" şeklinde iddiada bulunmuştur. Davalıdan yemin teklifinde bulunulmuş ve İncil ve İsa Peygamber üzerine yemin etmesi üzerine dava düşmüştür.³¹²

³⁰⁹ SŞS-312-1, 62-2.

³¹⁰ Ali Bardakoğlu, "Hırsızlık", *DİA*, XVII, İstanbul, 1998, s. 384.

³¹¹ Akgündüz, *a.g.e.*, s. 96.

³¹² SŞS-312-10-2.

Hırsızlık suçuna karışan ve bu fiili işleyen kişi veya kişilerin yakalanmasında ve cezalandırılmasında önemli delillerden bir diğeri ise, çalınan eşyanın kişinin üzerinde bulunmasıdır. Örneğin Sofya Kazası'na tabi Yaylak Nahiyesinden Togapza Köyün'den Kirho ve Yusuf ve Vefarilli Niko, Samako kazasından Nikola'dan şikâyetçi olup; "içki içip meyhanede gezerken heybesiyle beraber 100 kuruşunu bizim aldığımızı düşünmüştür" diyerek kendilerini aklamaya çalışmışlardı. Ancak daha sonra Nikola'nın kendi heybesinde 100 kuruşun olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durumda aralarında kalarak uzatılmamıştır ve dava düşmüştür.³¹³

Hırsızlık suçunun kime ait olduğunu tespit etmede en önemli kanıtlardan birisi şahitlerdir. Şahitlerin olayın kim tarafından gerçekleştirildiğini görmesi halinde davalarda tanıklık edebiliyorlardı. Bu şahitlik üzerine dava açılıyor ve onun üzerine ürüyordu. Ancak şahit olan kişi de hemen güvenilir kabul edilmiyor o da araştırılarak güvenilirliği tespit ediliyordu. Bu sayede kişinin daha önceden yalancı şahitlik yapıp yapmadığı ve toplum içerisinde yeri ve önemi ortaya konuyordu. Bu araştırma sonucunda davada şahitlikleri kabul edilebiliyordu. Örneğin, Samako Kazası'na tabi Sırp Samako, Melco zimmi 3 sene önce kaybolan bir kır beygiri davası sırasında Mahmut'un elinde olmasından dolayı Mahmut'tan şikâyetçi olmuştur. Bu atın kime ait olduğunun sorulması ve geri verilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine davalı cevaben: "3 sene önce ismini hatırlamadığı bir kişiden 10 kuruşa aldım ve Melco zimminin mülkünden haberim yok" diyerek iddiayı inkâr etmiştir. Toplanan deliller ve şahitlerin de onaylaması ile Melco zimmiye adı geçen kır beygirinin teslim edilmesine karar kılınmıştır.³¹⁴

Belgelerde hırsızlık suçu ile ilgili olarak karşımıza çıkan değişik bir dava bulunmaktadır. Bu davayı burada ayrıntısı ile kaydetmek yerinde olacaktır. Zira ilgili kayıt sadece adi bir suç kaydından öte biraz da sosyal ve ekonomik tarihe dair bulgular içermektedir. Buna göre: Şücâ' Fakih Mahallesi'nden kuyumcu Süleyman Çelebi kuyumcular çarşısında bir kuyumcu dükkânı olduğunu ve kiracısı Arnavud Mimo'nun kaçması ve kaybolması üzerine dükkânını teslim almak için izin istemiştir. Mevlana Hüseyin Efendi görevlendirilerek adı geçen dükkân açılmış ve içinde bulunan kuyumcu alet ve eşyaları saymak suretiyle deftere kaydedilerek sahibi

³¹³ ŞŞS-312-1, 11-1.

³¹⁴ ŞŞS-312-1, 23-1.

Süleyman Çelebi'ye teslim edilmiştir. Süleyman Çelebi'ye emanet verilen ve sayılıp deftere kayıt edilen eşyalar aşağıda incelenmiştir.³¹⁵

Tablo 38: Kuyumcu Dükkânın' da Yer Alan Eşyalar ve Miktarları

Eşyaların İsimleri	Miktarı
Çekiç	3 adet
Temür örs	1 adet
Tel Kasacı	1 adet
Heşnek	-
Maşa	1 adet
Kargaburnu	4 adet
Ağaç örs	1 adet
Mengene	1 adet
Kalem düdüğü	2 Adet
Sağır terazi	1 adet
Derece	1 adet
Altun veznesi	1 adet
Sağır kantar	1 adet
Matkab	1 adet
Mikrâs ³¹⁶	1 adet
Lehim dökecek	1 adet
--- veznesi	1 adet
Demir Pergel	1 adet
Kurşu(n)Kalıb	1 adet
Sağır pirûze taş	4 adet
Seylân taş	3 adet
Yemenî taş	3 adet
Ağaç sağır sanduk	1 adet
Ağaç tekne	2 adet
Ağaç mengene	1adet
Toprak dağar	1 adet
Köhne vemçe	1 adet
Akçe tahtası	2 adet
Köhne kılıç kını	1 adet
Kürek	1 adet
Hindistan kayuğu	5 adet

Görüldüğü üzere kuyumcu dükkânı olması nedeniyle malzemeler buna bağlı aletlerden oluşmaktadır. Bunlar genellikle kaliteli ürünlerdir. En fazla sayıya

³¹⁵ ŞŞS-312-1, 54-1.

³¹⁶ Makas. Parlatır, *a.g.e.*, s. 1092.

kargaburnu ve çekiç ulaşmıştır. Bir kuyumcu dükkânında olması gerekenleri bulundurmasından dolayı önem arz etmektedir.

İncelediğimiz dönemde Osmanlı Devleti siyasi, ekonomik ve sosyal problemlerle uğraşmaktaydı. Osmanlı Devleti bir taraftan uzun süren yorucu savaşlar ile uğraşırken diğer taraftan toplumsal sorunları çözmeye çalışmaktaydı. İncelediğimiz dönemde hırsızlık faaliyetlerinin meydana gelmesinde ekonominin bozulması ve suçlulara verilen cezaların az olmasından kaynaklanmaktadır.

SONUÇ

Büyük imparatorlukların maddi ve askeri güçleri kadar tarihsel kaynaklarına da önem verdikleri görülür. Dünya tarihinin önemli taşlarında biri olan Osmanlılar da tarihleri boyunca arşiv malzemelerini korumaya büyük önem verdiler. İşte bu çalışma sözü edilen devasa arşiv denizinden bir damlanın irdelenmesi neticesinde ortaya çıktı.

İncelemiş olduğumuz Sofya'nın 312-1 Numaralı ve 18. yüzyılın ilk çeyreğine ait defterdeyer alan kayıtlar kentin sosyal ve ekonomik hayatına dair mühim veriler sunmaktadır. Öncelikle şu söylenebilir ki defterde yoğun olarak satış işlemleri yer almakta olup ev, arsa bağ ve dükkân gibi mülklerin satışları bulunmaktadır. Bu satışlar Müslümanlar ve gayrimüslimlerin kendi aralarında olduğu gibi Müslüman ile gayrimüslimler arasında da olabilmekteydi. Satışların çoğu miras yoluyla kalmış olup varisler mülklerini sattıktan sonra aralarında paylaştıkları görülmektedir. Vefatın gerçekleşmesinin ardından hukuki olarak işletilmesi gereken kuralların neler olduğunu ve hangi yolların izlenmesi gerektiği özenle devlet tarafından takip edilmiş olduğu görüldü. Bu anlamda babası veya annesi vefat etmiş olan çocukların haklarını korumak amacıyla vasiler tayin edilmiştir. Yine bu vasiler vasıtasıyla temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kalan mirastan vekillerine nafaka bağlanmıştır. Bu şekilde insanların zor durumda kalması engellenmiştir.

Defterde yer alan ekonomik verilerden önemli bir başka konu da vergilerdir. Bu anlamda Osmanlı Devleti'nin pek çok alanda vergi topladığı görülmektedir. Defterdeki kayıtlar özellikle arpa ve koyun üzerindeki vergiler yanında cizyenin tahsil işlemlerinde önemli bir yeri olduğunu ortaya koydu. Bununla beraber bu işlemleri gerçekleştirecek olan görevlilere işlerini hakkıyla yapmalarını fazladan ve zorla vergi toplamamaları için uyarılarda bulunulmuştur. Sicilde elde edilen bir başka sonuç ise devletin gerek savaş ve gerek mali açıkları nedeniyle almış olduğu vergiler, zahire veya hayvan miktarlarını en küçük ayrıntısına kadar kaydetmiş olmasıdır. Bu siciller vasıtasıyla yerleşim birimlerine pay edilen vergiler ve bunların değerleri öğrenilmektedir.

Şeriyeye sicillerinin zengin içerikleri içinde yer alan bulgular Osmanlı sosyal tarihinin aydınlatılması açısından da gayet değerlidir. Bizim de incelediğimiz

belgelerde bu konuda önemli bilgilere ulaşılmıştır. Öncelikle belgeler vasıtasıyla kentin mahallelerinin, bağlı köylerinin isimleri, meskûn kişilerin isimleri, lakapları ve meslekleri gibi pek çok bilgi elde edilmektedir. Listelenen bulgular şehirde hem zanaat hem de sınaî alanında meslekleri icra eden pek çok kişinin olduğunu göstermiştir.

Belgelerde yer alan başka bir konu ise aile kurumuna dair bilgilerdir. Tarih boyunca adeta kutsal sayılan aile kavramı Osmanlı Devleti'nde de oldukça önemli bir yere sahip olmuştur. Osmanlı Devleti'nde toplumun temel yapı taşı sayılan aile ve aile hukuku ile ilgili konulara oldukça titiz davranılmıştır. Yine ailenin her zaman bir arada tutulması ve birliğin sağlanmasına önem verilmiş bulunmaktadır. Bu nedenle evliliklerde devamlılığı esas kılarak düzeni sağlamak istenilmiştir. Ancak zamanla aile içi uyumun bozulması neticesinde ancak son çare konumuna gelinmiş olunmasıyla boşanmaya izin verilmiştir. Bu olay her ne kadar toplum ve devlet tarafından hoş karşılanmasa da bazı şartlar altında gerçekleşmek zorunda kalmıştır. O zaman bu durum karşısında nelere dikkat edilmesi gerektiğini ve sonuçlarının neler olacağı devlet tarafından dikkatle takip altına alınmıştır. Boşanma sonrası davaya göre nafaka bağlanmıştır. Nafakanın ödenmemesi halinde kadın mahkemeye rahatça başvurabildiği görülmüştür. Bu durum Osmanlı Hukuku'nun toplumda kadına ve adalete vermiş olduğu önemi göstermektedir.

Aile hukuku ile ilgili olarak ele alınan olayları, toplumun aynası olarak nitelendirebileceğimiz Şeriyeye sicillerin de pek çok defa yer vermek suretiyle kayıt altına alınmış oldukları bilinmektedir. Yine bu kayıtlar ile ileride yaşanacak herhangi bir sıkıntı neticesinde çözüm bulunması ön görülmüştür. Bu anlamda tarihi vesika olarak Şeriyeye sicillerinin önemi bir kez daha su yüzüne çıkmış bulunmaktadır. Bu önemli tarihi vesikalar bizlere, yazılmış bulunuldukları dönemin sosyo-ekonomik anlamda resmini çizmemize öncülük etmektedir. Oldukça mühim olan bu tarihi vesikaların derinlemesine analiz edilmesi neticesinde iyi bir ressam olunacağı aşikârdır.

KAYNAKÇA

- ACAR, H. İbrahim, “Talâk”, *D.İ.A*, XXXIX, İstanbul, 2010, s.496.
- AFYONCU, Erhan, *Osmanlı Padişahları*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2019.
- AHISKALI, Recep, “Muhzır”, *DİA*, XXXI, İstanbul, 2006, s.85-86.
- AKBULUT, Mustafa, “İbrahim Müteferrika ve İlk Türk Matbaası”, *Türkler*, XI, Ankara 2002.
- AKDAĞ, Mustafa , “Celâli Fetreti” , *DTCFD*, XVI /1-2, Ankara, 1958, s. 54.
- AKGÜNDÜZ A, *Şer’iyye Sicilleri*, Türk Dünya Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1988.
- AKTAN, Hamza, “Miras”, *DİA*, XXX, İstanbul, 2005, s.143-145.
- AKTEPE, Münir, “III. Ahmed”, *DİA*, II, İstanbul,1989,s.34.
- ASLAN, Nasi, *İslâm Yargılama Hukukunda “Şuhûdü’l-hal” Jüri: Osmanlı Devri Uygulaması*, Beyan Yayınları, İstanbul 1999.
- ATAR, Fahrettin, “Mahkeme”, *DİA*, XXVII, İstanbul, 2003, s.338-341.
- AYDIN, M.A, “Osmanlıda Aile Hukukunun Tarihî Tekâmülü” , Sosyo- Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, II, *Türkiye Cumhuriyeti Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları*, Ankara, 1992, s. 440.
- AYDIN, M.A, “Osmanlı Devleti’nde Mahkeme”, *DİA*, XXVII, İstanbul, 2003, s. 342
- BARKAN, Ömer Lütfi, Edirne Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659), *Belgeler*, III. Ankara, 1966.
- BARKAN, Ömer Lütfi, “Avârız” , *İA*, VI, MEB Yayınları, İstanbul 1998, s. 13.
- BARDAKOĞLU, Ali, “Eşkîya”, *DİA*, XI, İstanbul, 1995.s,463.
- BARDAKOĞLU, Ali, “Vesâyet”, *DİA*, XLIII, İstanbul, 2013.s,66.
- BARDAKOĞLU, Ali, “Diyet”, *DİA*, IX, İstanbul 1994, s. 528.
- BARDAKOĞLU, Ali,“Hırsızlık”,*DİA*, XVII, İstanbul, 1998, s. 384.
- BAYINDIR, Abdülaziz, *İslam Muhakeme Usulü- Osmanlı Devri Uygulaması*, İstanbul 1986.

- BERKES, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.
- CANATAR, Mehmet, “Kethüdâ”, *DİA* XXV, Ankara, 2002, s.333.
- ÇAĞATAY, Neşet, “ Osmanlı İmparatorluğu’nda Reayadan Alınan Vergiler ve Resimler”, *A.Ü.D.T.C.F. Dergisi*, V, Ankara,1947, s. 494.
- ÇALIŞKAN-ŞEYBAN, Gizem, Lütfi, “Sofya’da Türk-İslam Kültür Varlıkları”, *TİDSAD*, S:13, Eylül, 2017,s. 430-453.
- DANIŞMEND, İ. H., *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınları, İstanbul 1971.
- DEMİREL, Ö. GÜRBÜZ, A. TUŞ, M.(1992) Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev Eşya ve Giyim Kuşam(XVI.- XIX. Yüzyıllar) *Sosyo- Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* II. Ankara: Başkanlık Araştırma Kurumu s.705-755.
- DERNSCHWAM, Hans, *İstanbul ve Anadolu’ya Seyahat Günlüğü* (Çev. Yaşar Önen) Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.
- DÖNMEZ, Coşkun, “9 Numaralı Varna Şeriyeye Sicilinin Tanıtımı ve Fihristi”, *Kesit Akademi Dergisi*, S.10, Aralık 2017, s.756-809.
- EKİNCİ, Ekrem Buğra, “İslam- Osmanlı Hukukunda Vasiyetin İsbatı” *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* Naci Kınacıoğlu’na Armağan, I, Aralık 1997,s. 105-120.
- EMECEN, Feridun, “Ağnam”, *DİA*, I, İstanbul,1988, s.478.
- EMECEN, Feridun “ Bedel”, *DİA*, V, İstanbul, 1992, s. 301.
- ERBAY, Celal, “Nafaka”, *DİA*, XXXII, İstanbul,2006, s.282.
- ERDOĞDU, M.Akif, Onaltıncı Yüzyılda Sofya Şehr-i, *Tarihi İncelemeler Dergisi*, XVII, S.2, İzmir, Aralık 2002,s. 1-15
- ERKAL, Mehmet, “Cizye”, *DİA*, VIII, İstanbul,1993, s.42.
- ERSOY, Osman, “Şer’iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru”, *DTCFD*, XXI, S: 3-4, Ankara, 1964, s. 33-65.
- GEDİKLİ, Fethi, “Osmanlı Devleti’nde Kaza”, *DİA*, XXV, İstanbul, 2002, s.117-119.

- GÜNAY, Vehbi, Balkan Şehir Tarihleri Kaynağı Olarak Şer'iyye Sicillerinin Envanter ve Katalogların Tespiti Hakkında”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVIII, ss.71-82. 2003.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyip, *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlimi*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1992.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, “Bulgaristan”, *DİA* VI, İstanbul, 1992, s.396-399.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *XIV. XVII. yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK, Ankara 2014.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, Şer' iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru”(Adana Şer'iyye Sicilleri), *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, S. 30, İstanbul, 1976, s. 99-109.
- İLGÜREL, Mücteba, “Şer'iyye Sicilinin Toplu Kataloğuna Doğru”, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Tarih Enstitüsü Dergisi* S. 28-29, 1975 s. 123-167.
- İLGÜREL, Mücteba, “Subaşı”, *DİA*, XXVII, İstanbul, 2009, s.447-448.
- İLGÜREL, Mücteba, “Osmanlılarda Eşkıyalık Hareketleri”, *DİA*, XI, İstanbul, 1995, s.467.
- İNALCIK, Halil, “15. Asır Türkiye İktisadi ve İctimai Kaynakları”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul, 1996, s.187-201.
- İNALCIK, Halil, “Türkler ve Balkanlar”, *BAL-TAM Türklük Bilgisi* III, Balkan Türkoloji Araştırma Merkezi, Prizren, 2005.
- İNALCIK, Halil, *Türklük Müslümanlık ve Osmanlı Mirası*, Kırmızı Yayınları, İstanbul,2014.
- İNALCIK, Halil “*Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*”(1300-1600), I, Eren Yay. İstanbul, 2000, s.107.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adalet*, Kronik Yayınları, İstanbul,2000.
- İNALCIK, Halil, *Devlet-i AliyyeI*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009.
- İNALCIK, Halil, “İspence”, *DİA*, XXIII, İstanbul,2001,s.177.

- İNALCIK, Halil , “Tımar”,*DİA*, XLI, İstanbul, 2012,s 168- 173.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “İlmiye” *DİA*, XXII, İstanbul, 2000, s.141-145.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Kazasker”, *DİA*, XXV, İstanbul, 2002. S.140-143.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Osmanlı’da Naiblik” , *DİA*, XXXII, İstanbul, 2006, s.312-313.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Ehl-i Örf” , *DİA*, X, İstanbul, 1994, s. 519-520.
- KAMİL, Celil el-Aseli, VesaikuMukaddesiye, trc. Sabahattin Samur, “Kudüs Şer’i Mahkeme Sicilleri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Kayseri, 1990, s. 313-322.
- KARADEMİR, Zafer, “ Osmanlı İmparatorluğunda Şeker Üretim ve Tüketimi(1500-1700)” *OTAM*, 37, Bahar 2015,s.209.
- KARADEMİR, Zafer, *Yeni Türkiye Rumeli Balkanlar Özel Sayısı*, I, S.66, Mart-Haziran, Ankara, 2015,s. 1109.
- KARAMAN, Hayrettin , “İslâm’ın Getirdiği Aile Anlayışı”, *Sosyo- Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, II, Türkiye Cumhuriyeti Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 4.
- KAYACI, Ziya, *Osmanlı’da Vergi Sistemi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2014.
- KENANOĞLU, M. Macit, “Vergi”, *DİA*, XLIII, İstanbul,2013,s.52.
- KURU, Levent, “29 Numaralı Edirne Şer’iyye Sicili”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Edirne, 2006, s.12.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S, *Osmanlı Belgelerinin Dili(diplomatik)*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1998.
- NEŞRİ, Mehmed, *Kitab-ı Cihannüma*, TTK, Ankara,1995.
- ORTAYLI, İlber, “Osmanlı Şehirlerinde Mahkeme”, Prof. Bülent N. Esen’e Armağan, Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977.
- ORTAYLI, İlber, “Osmanlı Devletinde Kadı”, *DİA*, XXIV, İstanbul, 2001, s.69-73.
- ORTAYLI, İlber, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı*, Kronik Yayınları, İstanbul 2016.

- ORTAYLI, İlber, *Osmanlı Barışı*, Timaş Yayınları, İstanbul,2006.
- ORTAYLI, İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul: Pan, 2000.
- ÖZ, Mustafa, “Vasi”, *DİA*, XLII, İstanbul, 2012, s.546-547.
- ÖZDEMİR, Rıfat, ”Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* I / 1, Elazığ 1987, s 191-198.
- ÖZKAN, Selim Hilmi, “Balkanlarda Bir Osmanlı Şehri: Sofya”, *Avrasya Etüdüleri*, Ankara, 2016,s.282.
- ÖZKAYA, Yücel, “Sofya’da Milli Kütüphane Nationale Biblioteque ’deki Şer’iye Sicilleri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIII/24 (1979-1980),s.21-29.
- ÖZKAYA, Yücel, *Osmanlı İmparatorluğu ’nda Âyânlık*, TTK, Ankara, 1994.
- ÖZTÜRK, Said, “Kassam”, *DİA*, XXIV İstanbul, 2009, s.579-582.
- PAMİR, Aybars , “İslam ve Osmanlı Hukukunda Kasâme Müessesesi”, *AÜHFD*, LIV, S:04, Ankara 2005, s.344.
- RÂŞİD, Mehmed, *Tarihi Râşid ve Zeyli*, II, Klasik Yayınlar, İstanbul, 2013.
- RÂŞİD, Mehmed, *Tarihi Râşid ve Zeyli*, III, Klasik Yayınlar, İstanbul, 2013.
- RÂŞİD, Mehmed, *Tarihi Râşid ve Zeyli*, V, Klasik Yayınlar, İstanbul, 2013.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, “Avarız” , *DİA*, IV, İstanbul, 1991, s.108.
- ŞAHİN, İlhan, “Sofya”, *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s.344-348.
- SAKİN, Orhan, *Osmanlı Arşiv Belgeleri Okuma Kılavuzu*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, Kasım,2015.
- SAVAŞ, Saim, “ Fetva ve Şer’iyye Sicillerine göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması”, *Sosyo- Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, II, Türkiye Cumhuriyeti Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 524.
- SELÇUK, Havva, “Vidin ’de Toplumsal Hayat: 13 Numaralı Şer'iyye Siciline Göre (1698- 1699)” *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, S.4 s. 27.
- SHAW, Stanford J.- Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, I, (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul 2008.

- SEZGİN, İbrahim, “Paşa Livası”, *DİA*, XXIV, İstanbul, 2007.
- TABAKOĞLU, Ahmet, “Osmanlı Toplumunda Aile”, *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, I, Ankara, 1992.
- TABAKOĞLU, Ahmet, *Türkiye İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014.
- TABAKOĞLU, Ahmet, “İmdâdiyye”, *DİA*, XXII, İstanbul, 2000, s.221-222.
- TÜRKHAN, M. Sait , “Celep” , *DİA*, ek I, İstanbul, 2016, s.255.
- UĞUR, Yunus, “Şer’iyye Sicilleri”, *DİA*, XXXIX, İstanbul, 2010, s.8-11.
- UĞUR, Yunus, “Mahkeme Kayıtları (Şer’iyye Sicilleri): Literatür Değerlendirmesi ve Bibliyografya”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, I, Sayı 1, 2003, 305-344.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, TTK, Ankara, 1988.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, TTK, Ankara, 2014.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, I, TTK, Ankara, 2011.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, IV-I, TTK, Ankara, 2011.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Şer’i Mahkeme Sicilleri”, *Ülkü Halkevleri Dergisi*, V, 29 Temmuz 1935, s.366.
- YALÇINKAYA, M. Alâeddin, “Osmanlılar Döneminde Bulgaristan”, *Balkanlar El Kitabı*, I, Karam Yayınları, Ankara, 2006.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, ” Vakıf”, *D.İ.A*, XIII, İstanbul, 1982, s.153-154.

Tezler

- BİLGİLİ, Rümeyza, “*Şer'iyye Sicilleri Işığında Kadın: Kayseri Örneği(1700-1720)*” Nevşehir Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir, 2012.
- DUMAN, Ali, “*Şer'iyye sicillerine göre 18. yüzyılda Kastamonu'da günlük hayat (1115 tarihli Kastamonu şer'iyye sicilinin kataloğu)*”,Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1994.
- GÜLER, Ümit, “*17. Ve 18. Yüzyıl Kıbrıs Şer'iyye Sicillerine Göre Müslüman- Zimmî ilişkileri ve İslam Hukuku Açısından Tahlili*”, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2018.
- GÜZEY, Ahmet Rıfat, “*Şer'iyye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılın Sonları XVIII. Yüzyılın Başlarında Kastamonu*”, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2001.
- İLERİ, Selman, “*Bulgaristan Milli Kütüphanesine Kayıtlı s 16 Numaralı Sofya Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*”, Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırklareli,2017.
- METLİ, Ali,“*Saraybosna Şer'iyye Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1783-1786)*” Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin, 2018.
- ÖKSÜZ, Derviş, “*181 Numaralı Şer'iyye Sicillerine Göre Lale Devri'nin İlk Yıllarında Manisa'da Sosyal Ve Ekonomik Hayat*”,Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın, 2016.
- SARIKAYA, Huriye, “*179 Numaralı Manisa Ve 717 Numaralı Balıkesir Şer'iyye Sicillerine Göre Lâle Devri'nin İlk Yıllarında Batı Anadolu'da Sosyal Ve Ekonomik Hayat*”, Adnan Menderes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın, 2016.
- YILDIRIM, Fatma, “*S 12 Numaralı Sofya Şer'iyye Sicili*”, Gaziantep Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, 2017.

YILDIZ, İsmail, “*XVIII. Yüzyılın İlk ve Son Çeyreğinde Çankırı (Şer'iyye Sicillerine Dayalı Bir Karşılaştırma Denemesi)*”, Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara,2008.

Sözlükler

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006.

KOÇU, Ekrem, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Doğan Yayıncılık, İstanbul 2015.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, II, MEB, İstanbul, 1993.

PARLATIR, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınları, Ankara, 2006.

SAMİ Şemseddin, *Kâmus-i Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul,2006.

Arşiv Kaynakları

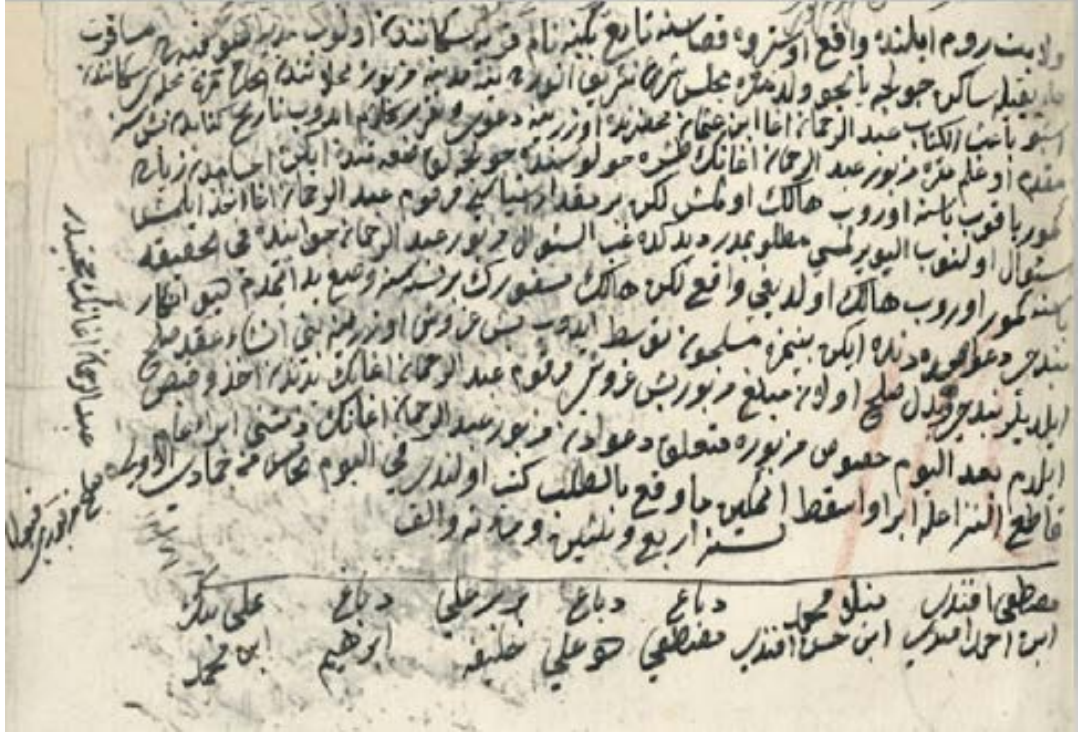
1721-1722(312-1 Nolu) Tarihli Sofya Şer'iyye Sicili

Araştırmalar

BOA, Başbakanlık *Osmanlı Arşivi Rehberi*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivi Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, İstanbul, 2010.

EKLER

EK-1: Sofya 312-1/33 Abdurrahman Ağa'nın hüccetidir

Vilâyet-i Rumeli'nde vâki' Ostro kazasına tâbi' Begine nam karye sükkânından olup Medine-i Sofya'da müsâferet tarîkiyle sakin iken Çuhca Balço veled-i Meje meclis-i şer'-i şerîf-i enverde medîne-i mezbûre mahallâtından El-hac Hamza Mahallesi sükkânından işbu bâ'isü'l-kitâb Abdurrahman Ağa ibn-i Osman mahzarında üzerine dava ve takrîr-i kelim edüp tarih-i kitaptan beş sene mukaddem oğlum Meje mezbûr Abdurrahman Ağa'nın taşra havlusunda Çulhalık san'atında iken ihtiyaçtan ziyade kömür Yakup başına urub hâlik olmuş lâkin bir mikdar eşyay-ı merkûm Abdurrahman Ağa ahz eylemişual olunub aliverilmesi matlûbumdur dedikte gibbe's-suâl mezbûr Abdurrahman cevabında fi'l-hakîka başına kömür urub hâlik olduğu vâki' lâkin hâlik-i mesfûrun bir nesnesine vaz u yed etmedim deyü inkârbendahi dava derdinde? iken beynimize Melcon tevassut edüp 5 kuruş üzerine beni inşâ-i akd-i sulh eylediler ben dahi sulh-i mezburu kabûlen ve bedel-i sulh olan meblağ-ı mezbûr 5 kuruşu merkûm Abdurrahman Ağa'nınyedinden ahz u kabz eyledim. Ba'de'l-yevm husûs-i mezbûra mü'teallık davadan mezbûr Abdurrahman Ağa'nın zimmetini ibrây-ı âmm-ı kâtî'u'n-nizâ'la ibrâ ve iskât etmeğin mâ vaka'a

ketb olundu. Fi'l-yevmi'l-hâmis min Cemâdiye'l-ûlâ lisene erba'a ve selâsîn ve miete ve elf. Şuhûdü'l-hâl:

Mustafa Efendi ibn-i Ahmed Efendi

Molla Mehmed ibn-i Hasan Efendi

Debbâğ Mustafa

Debbâğ Dev Ali

Berber Ali Halife

Debbâğ İbrahim

Ali Bey ibn-i Ahmed

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Sema YILDIRIM
Uyruğu : T.C.
Doğum Tarihi ve Yeri : 19.07.1993- Sivas
e-posta : semtarih@gmail.com

EĞİTİM BİLGİLERİ

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi/ Edebiyat Fakültesi	2016

Yüksek lisans : Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Ana Bilim Dalı 2019

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
-------	-------	-------

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı	KPDS ()	ÜDS ()	TOEFL ()	EILTS ()
-------------------	----------	---------	-----------	-----------